

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1977

A TARTALOMBÓL:

ARATÓ KÁROLY
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
CSORBA GYÖZÖ
PÁL JÓZSEF
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

*

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
KÖSZÖNTÉSE

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
GALGÓCZI ERZSÉBETTEL

GALGÓCZI ERZSÉBET
TATAY SÁNDOR
ELBESZÉLÉSE

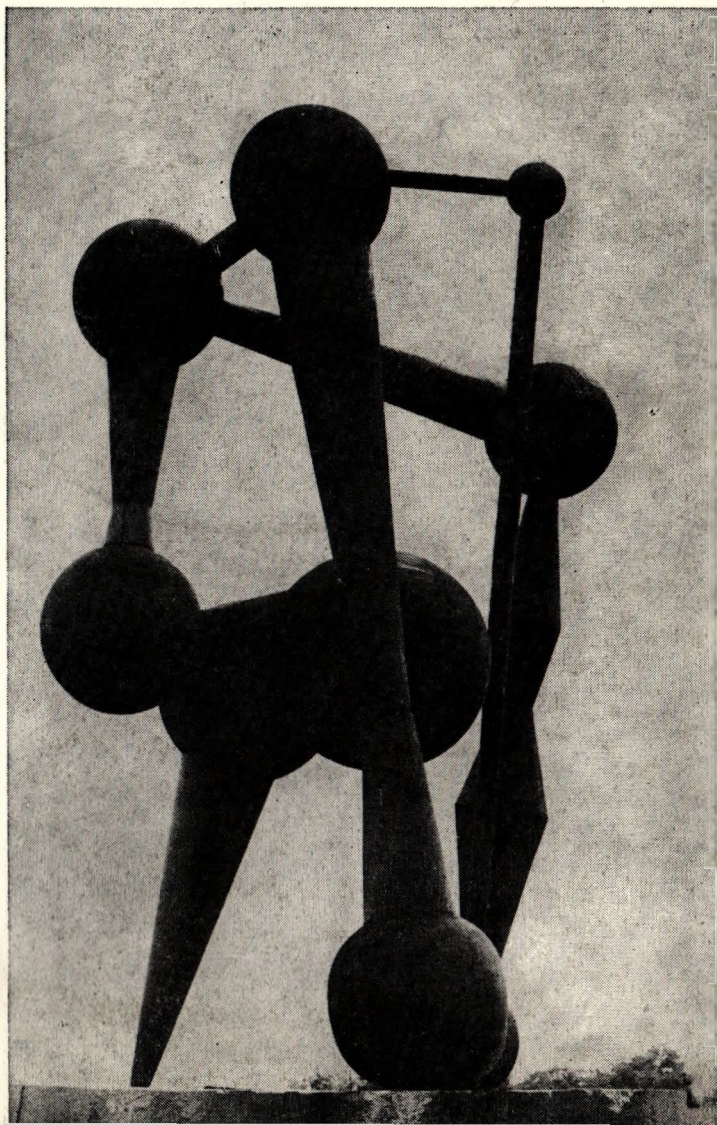
KOCZKÁS SÁNDOR:
CSORBA GYÖZÖRŐL

VEKERDI LÁSZLÓ:
GALGÓCZI ERZSÉBETRŐL

*

MARTYN FERENC:
ADY-PORTRÉ

TUSKÉS TIBOR:
KÉPZŐMŰVÉSZEK
MŰHELYÉBEN

3

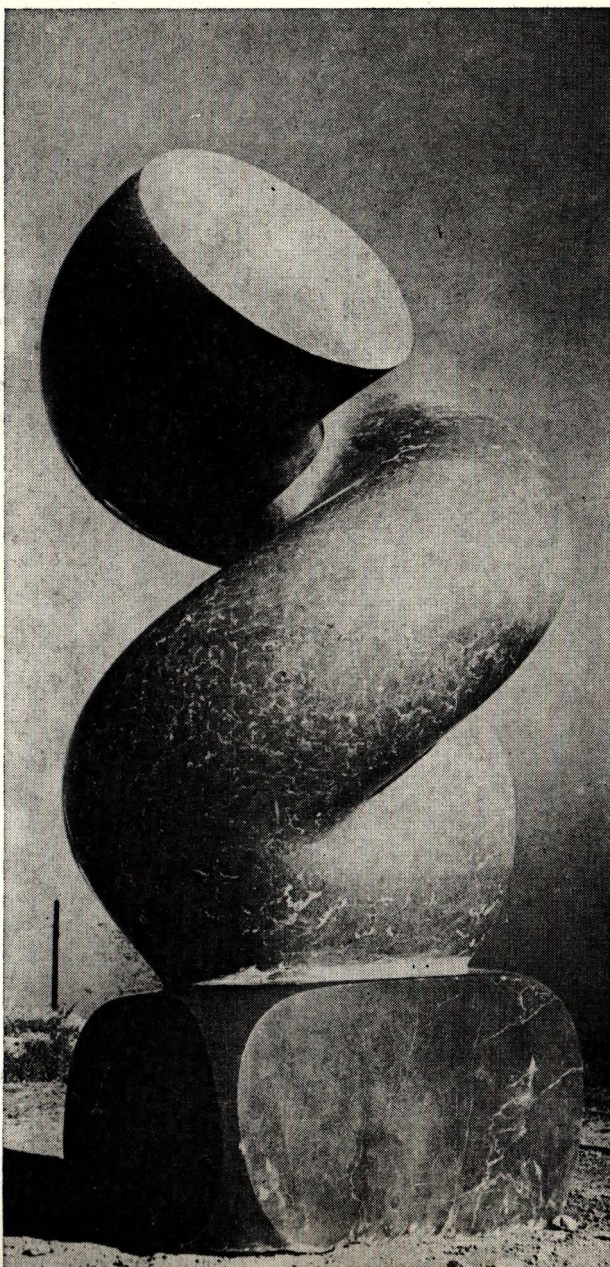
6, - Ft

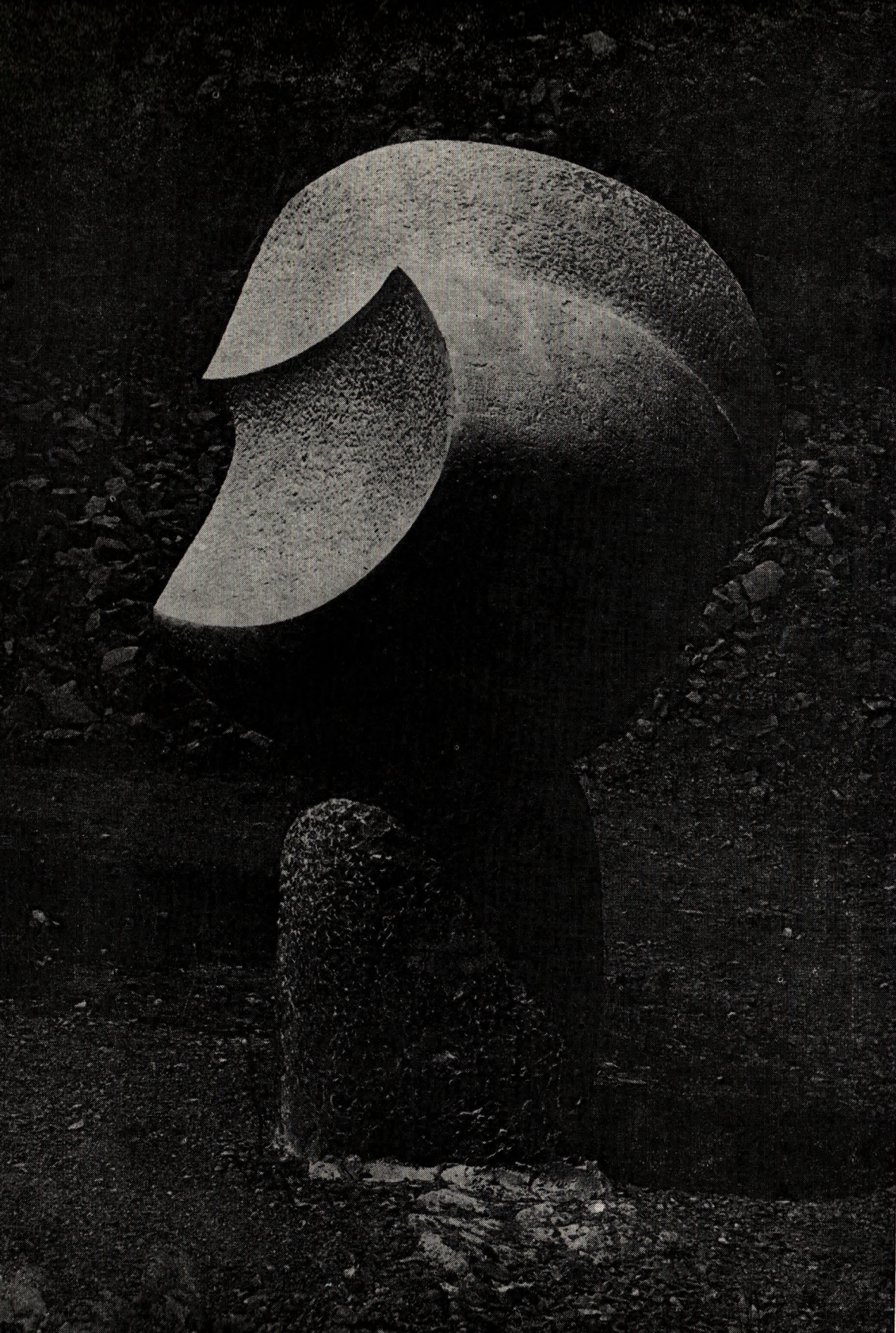
SZAMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BARÓTI DEZSŐ
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZŐ
GALGÓCZI ERZSÉBET
HORVÁTH VERONIKA
KÁRPÁTI KAMIL
KERÉK IMRE
KERÉNYI GRÁCIA
KISS DÉNES
KOCZKÁS SÁNDOR
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MATYÁS ISTVÁN
PÁL JÓZSEF
PALINKAS GYÖRGY
POMOGÁTS BÉLA
TANDORI DEZSŐ
TATAY SÁNDOR
TUSKÉS TIBOR
VEKERDI LÁSZLÓ
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

AMEMIYA, ISSEI
BENCsik ISTVÁN
BOCZ GYULA
GADOR ISTVÁN
KESERŐ ILONA
MARTYN FERENC
MUZIO, VITTORIO DI
RENAUD, JACQUES
SCHRAMMEL IMRE
TEHNIK, LUBOR
VANDERPLANCKE, FERNAND

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1977. MÁRCIUS

TARTALOM

GALGÓCZI ERZSÉBET: Úszó jégtábla (elbeszélés) - - -	195
BERTHA BULCSU: Interjú Galgóczi Erzsébettel - - -	208
VEKERDI LÁSZLÓ: „De ki lehetett az a fiatalember” (Töré- dékek Galgóczi Erzsébet művészetéről) - - -	218
*	
*** Bárdosi Németh János köszöntése - - -	225
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei - - -	226
POMOGÁTS BÉLA: Bárdosi Németh János őszikéi - - -	229
*	
CSORBA GYŐZŐ versei - - -	232
TATAY SÁNDOR: Rókarántó (elbeszélés) - - -	235
PÁL JÓZSEF versei - - -	244
KERÉNYI GRÁCIA: Beáta három keddje (elbeszélés) - -	246
ARATÓ KÁROLY: Barangoló (vers) - - -	250
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (Alkotótele- pek) - - -	253
CSÁNYI LÁSZLÓ: Csontváry emlékkönyv - - -	262
PÁLINKÁS GYÖRGY versei - - -	264
KÁRPÁTI KAMIL: Egy öregasszony emlékére (vers) - -	265
BARÓTI DEZSŐ: Mint a bika (verselemzés) - - -	267
TANDORI DEZSŐ: Négy szonett - - -	273
*	
KOCZKÁS SÁNDOR: A „hírhöző” esélyei (Csorba Győző: Észrevételek) - - -	275
KISS DÉNES: Pál József: Jégfurulya - - -	279
ZENTAI MÁRIA: Csanády János: Sziklakút - - -	281
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Papp Lajos: A domb mögött - - -	283
KERÉK IMRE: Orsovai Emil: Idősziklák - - -	284
MÁTYÁS ISTVÁN: Mezei András: Noé bárkája - - -	285
HORVÁTH VERONIKA: Csukás István: Vakáció a halott utcában - - -	286
A Jelenkor krónikája - - -	288

K É P E K

KESERŰ ILONA domborműve (Villány) - - - - -	224
LUBOR TEHNIK (<i>Csehszlovákia</i>) kerámiái (Siklós) - - -	231
JACQUES RENAUD (<i>Franciaország</i>) szobra (Villány) - -	234
<i>(Nádor Katalin fotói)</i>	
ISSEI AMEMIYA (<i>Japán</i>) szobra (Nagyatád) - - - - -	252
<i>(Durgó Tibor fotója)</i>	
GÁDOR ISTVÁN kerámiái (Siklós) - - - - -	272
<i>(Nádor Katalin fotója)</i>	

M ű m e l l é k l e t e n

1. MARTYN FERENC: Ady III.
(Nádor Katalin fotója)
- 3-4. GALGÓCZI ERZSÉBET-portrék
(Móser Zoltán fotói)
5. Siklói Szobrász Alkotótelep-részlet.
Előtérben Bencsik István szobra (Villány).
(Nádor Katalin fotója)
6. Nagyatádi Szobrász Alkotótelep.
Fernand Vanderplancke (Belgium)
szobrának felállítása
(Kiss Zsuzsa fotói)

A b o r i t ó n

1. MARTYN FERENC szobra (Nagyatád)
(Kiss Zsuzsa fotója)
2. VITTORIO DI MUZIO (*Olaszország*)
szobra (Villány)
3. SCHRAMMEL IMRE kerámiája (Siklós)
4. BOCZ GYULA szobra (Villány)
(Nádor Katalin fotói)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72. Ft.

77-118 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906. ISSN 0133-2805.

Úszó jégtábla

Mottó: A történelem előtti időkben a primitív északi törzsek úgy szabadultak meg az öregektől, hogy kitették őket egy úszó jégtáblára és sorsukra hagyták.

Gottfried Bern tanulmányából

Lévai Emőke a középiskola elvégzése után külföldi egyetemre került tanulni. Karácsony előtt tíz nappal engedték haza vakációra. A Nyugati-pálya-udvaron, a másfél napos úttól elgyötörten, zokogva borult az apja nyakába:

– Apu, nem megyek vissza! Itthon maradok!

Az ötvenéves, szikár, jólöltözött építészmérnök megütközve nézett a lányára

– Hogy-hogy nem mész vissza? Micsoda butaság ez?

– Nem bírom, apu! Olyan egyedül vagyok ott!

A férfi leszedte Emőke bőröndjeit a csomagtartóról.

– Minden cuccodat hazahoztad? Ejnye, kislányom!... És hogy-hogy egyedül vagy? Nincs szobatársad? Több magyar nincs ott, csak te?

– De van. Van szobatársam. De ti nem vagytok ott! Annyira hiányoztok, apu!... Szíjogva követte apját a parkírozóba. – Nagymama nem írt egyetlen levelet sem.

– Nem írt...? – Az apja szórakozottan mormogott. – Majd megbeszéljük, kislányom.

A békalencsezöld színű Renault mellett megállt; fölnyitotta a csomagtartót. Emőke csalódottan nézte az üres üléseket.

– Nagymama...? Nem jött ki élém? Azt hittem, a kocsiban vár bennünket.

A férfi nem felelt, a kormány mellé ült, kinyitotta lányának a másik ajtót. Elindult. Emőke látott valamit az arcán, amitől szorongás töltötte el. Félénken kérdezte:

– Mért csak egyedül jöttél ki, apu?

– Anyád túlórázik, öcsinek angol órája van.

– És nagymama...?

A férfi összepréselte szájaszélét. Sokára szólalt meg, alig hallhatóan.

– Nagymama meghalt.

– Meghalt...? – Rebegette Emőke s újra könnyek öntötték el a szemét.

– Szívroham.

Hosszú percekig némán gubbasztottak a csúcsforgalomban vánszorgó kocsiban.

-- Hatvannyolc éves volt – szíjogta a lány.

– Nem volt már fiatal.

– Soha nem panaszkodott a szívére.

– Van, akit az első infarktus elvisz, van, akit csak a negyedik.

– Ezért nem válaszolt a leveleimre... Mikor?

– Még novemberben... Vagy októberben? – válaszolt az apja bizonytalanul. Emőke fájdalma sűrűjében is fölháborodott: nem emlékszik az anyósa halálának az időpontjára? Kifakadt:

– Mért nem írtatok meg?

– Nem akartunk megzavarni a tanulásban. Gondoltuk, karácsonyra úgyis hazajössz...

Emőke csillapíthatatlanul zokogni kezdett. Artikulátlanul dadogta: – De apu, azért voltam olyan egyedül, mert nem kaptam levelet! Töletek, néhánéha, nagymamától sose...!

Lévai a lánya kezébe nyomta hatalmas zsebkendőjét.

– Állj meg, apu! – zokogta a lány. – Hazamegyek gyalog!

– Emőke! – csillapította az apja. – Emőke! Szedd össze magad! Mit szólna anyád...? Fáradt vagy. Megvacsorázol, lefekszel, aztán... az ágyban is lehet sírni.

A zuglói pirostéglás bérház kapujában Lévai leállította a kocsit, fogta a két bőröndöt s fölmentek a széles lépcsőn az első emeletre. A háromszoba hallos lakás előszobájában csak egy kabát lógott a fogason. – Úgy látom, anyád még nem jött haza – jegyezte meg Lévai s lesegítette Emőke irhabundáját. A lakás mélyéről beat-zene szűrődött ki. – Hát persze – jegyezte meg az apa. – Öcsi megint a magnót bögeti. Azért vettem neki a magnót, a teljes angol nyelvleckével, hogy gyakoroljon és ehelyett... – Átsietett a hallon, benyitott az egyik szobába s elzárta a magnót. – Megjöttünk.

A tizennégy éves kamasz fél fejjel magasabb volt Emökénél. Haja valószínűleg érős és zsíros, fakó farmerja a padlót söpörte, lötyögő pulóvere a combjáig ért. Hebehurgyán összevissza puszilta nővérét:

– Szia, öreglány! Tudsz már oroszul? Hoztál valamit? Írtam, hogy egy versenysis csuda frankó lenne! A Saci papája szerint csak hét rubelbe kerül!

– Szervusz, öcsi! Mennyit nőttél...!

– Csak ez a két cuccod van? Akkor a siléc...

– Öcsi, fogd be a szád! Miből vett volna? Az ösztöndíjából? Ott a korszolya-bérleted!... Főzz inkább kávé. Emőke fáradt.

Emőke csodálkozva nézett körül a szobában.

– Nagymama bútorai hol vannak?

– Elvitte őket – kottyantotta ki a fiú.

– Eladtuk – mondta Lévai s ráhunyoritott a fiára.

– Elvitte őket? – kérdezte Emőke.

– Elvitte a handlé. Vagyishát a Bizományi... Öcsi, eredj már, tegyél föl kávé. Emőke fáradt. Én is. – S fiát is, lányát is kitesékelte a szobából.

– Anyu is fáradt lesz, mire hazaér. Ezt ismerem. Mindenki fáradt. Lévaiéknál mindig mindenki fáradt. Meg ideges. Meg depressziós. Meg hajszolt. Meg meteoropata. Meg neuralgikus. Meg...

– Öcsi! – förmedt rá az apja.

– Megyek már, megyek. Főzök egy kondérral.

A hallban leültek a kényelmes fotelokba. Lévai cigarettára gyújtott s vékony, száraz ujjával idegesen dobolt az asztalon.

– Kislányom – kezdte apai szigorral – nagyon megdöbbenettél azzal a kijelentéssel, hogy nem mész vissza. Száz meg száz jelentkező közül téged ért ez a kitüntetés – amiben persze, az apádnak is volt némi része, nemcsak a te jó tanulmányi eredményednek –, és az első félévben megfutamodsz? Ezzel hálálsz meg? Hogy magyarázod meg ezt az elvtársaknak,

akik bíztak benned...? És én...? Én hogyan magyarázom meg?... Miféle lányom van? Milyen nevelést kaptott tőlem...?

Emőke nem sírt, csüggedten meredt maga elé. Apja zsebkendőjét gom-bóccá gyúrva még mindig a markában szorongatta.

- Apu, olyan egyedül voltam...

- Ösztöndíjat kapsz, diákszallót, menzát, évente kétszer útiköltséget... azt a bundát is ott kaptad, ugye? Ha itthon járnál egyetemre, mit gondolsz, mennyibe kerülne a tanulásod?

- Nem tudom, apu. - A lányhoz alig értek el a szavak.

Lévai meg akarta győzni a lányát. Elmesélte - ki tudja, hányadszor -, hogy amikor ő negyvenkilencben szakérettségire került, jóval túl a korhatáron... egyetlen öltöny ruha... karalábé főzelék... s a szokásos intelem: - Nektek túl könnyen sikerül minden.

- Nem tudtam, hogy nagymama meghalt. Ha kaptam volna tőle levelet...

- Nem akartunk zavarni a tanulásban - ismételte tanácstalanul az apja s aggódva vizsgálta a lánya dagadtra sírt szemét.

- Az most öcsi szobája?

- Őt évre mentél el, kislányom - mentetözött Lévai. - Öcsi nagy kamasz már. Idejárnak a barátai, a barátnői, az angoltanára; nem lakhatott tovább a cselédszobában.

- Nekem jó lesz a cselédszoba! - sietett megnyugtani Emőke. - Itt úgyis mindig a nagymamára gondolnék... - S nem folytatta, mert újra tor-kában érezte a könnyeit. Mióta az eszét tudja, nagymamával aludt a szélső szobában. A nagymama nevelte őt föl, nem az anyja. Az anyjának nem volt a gyerekeire ideje. Este meg reggel órákig beszélgettek az ágyban.

- Kislányom - figyelmeztette Lévai -, anyád előtt egy szót se! Megér-ted, ugye?... Nagyon megviselte az anyja halála.

- Persze, apukám.

- Egyébként nem muszáj a cselédszobában. Itt is elalhatsz. Vagy anyád-al a hálóban... Én rendszerint a dolgozószobában alszom, mert éjjel ké-sőig szoktam dolgozni.

- Jó lesz a cselédszoba, apu.

Lévainé minden este fölhevülten s fölháborodottan érkezett haza a mun-kából. Fiatal korában dundi, csinos arcú asszonyka volt, mostanra elformát-lanodott s arca jelentéktelenségét a rajta vonagló örök szenvedés sem enyhít-tette. Betámolygott a szobába, leroskadt az első fotelba, két karja élettelenül lógott a karfán.

- Hát ez nem igaz! - pihegte. - Nem igaz, hogy mi van ebben az or-szágbán! Hogy ebben az országban mik lehetnek...!

- Csókolom, anyu. Megjöttem - lépett elé a lánya s megcsókolta.

- Szervusz, kislányom! Puszi. Jól utaztál? - De nem várt választ. Saját panaszai egész lényét betöltötték. - A héten már harmadszor maradok bent túlorázni és a Gyurgyenkő elvtárs! nahát ez a Gyurgyenkő elvtárs! én nem is értem, egyesek mit mernek megengedni maguknak, mert osztályvezetők és állítólag már a földalatti mozgalomban részt vettek, mintha én nem negy-venötös párttag...

- Negyvenkilences - szólt kedvetlenül Lévai. - Megjött Emőke.

- Látom. Hogy vagy, Emőke? Hogy utaztál?... Igazán, Karcsi, a vo-

natról odajöhettetek volna értem. Ez a pesti közlekedés egyszerűen csödl! Az embernek letépi a kabátját, legyúrija a lábát...

– Minden este értem megyek, ezt az egy napot igazán kibírhattad. Két órát késett a vonat... Emőke másfél napja utazik.

Lévainé kissé fölemelte szenvedő fejét.

– Hogy vagy, kislányom? Milyen a koszt? Kissé sápadt vagy, de nem vagy sovány... Hát igen! Addig boldog az ember, míg a menzán eléje teszik az ételt. Főrtelmesen unom már, hogy minden este úgy jövök haza, mint egy málhás szamár! Ez a rohadt ABC is úgy tele van pakolva, roskadoznak a polcok, csak éppen az nincs, amit keres az ember! És három helyen sorbaállni: a felvágótnál, a zöldségnél, a kenyérnél... négy helyen, mert a pénztárnál is...

Öcsi nagy ibrik kávéval, csészékkel, harsányan érkezett.

– Ne sírj, anyu, itt a kávé! Méregerős!

Lévainé belekortyolt.

– Úgyes vagy, kisleányom. Gyere, húzd le a csizmámat... Beledagadt a lábam, ugye?... Hát igen, ha a háziasszony úgy járkal az enivaló után, mint az ősember a mammut után. Csak nem kőbaltával, hanem nejlon-szattyorral... Azelőtt, mire az ember fölkel, a küszöbön volt a tej, meg a zsemlye, a friss tej, meg a friss, ropogós zsemlye... hova lett a zsemlyék ropogása?

– Csak nem a mi küszöbünkön – mondta Lévai ingerülten. – Sokan voltak, akiknek küszöbük sem volt.

Emőke viszolygott:

– Apu, én kicsomagolok.

– Eredj, kislányom.

Öcsi is átugrott egy barátjához, miután beszámolt, hogy Annuska néni megint nem jött takarítani, a kétszázötven forint ott van a kakasos tálban, ahova reggel tette az anyja.

– Még ez is! – siránkozott Lévainé. – Még ez is én rám szakad! Hogy a koszt is én takarítsam el...

– Rossz napod van, Zsófi! – mondta a férje gyöngédség nélkül. – Haza-jött a kislányod külföldről és észre sem vetted!

– Dehogynem vettem észre! – tiltakozott sértődötten az asszony. – Látom, egészséges. Nem a világ végéről jött. Nem is a frontról! Lesz időnk beszélgetni a szünetben, nem? Minden héten írt levelet, minden hónapban föl hívtuk telefonon, tudjuk, mi van veled, nem?

Lévai nem felelt. Komoran itta a kávéját.

– Most mit csináljak? – tépelődött Lévainé. – Vegyek ki egy szabadnapot? Kettőt?... Ebben a disznóólban nem lehet karácsonyi vendégeket fogadni!

– Hívd föl a takarító vállalatot.

– Igen, és majd előjegyeznek jövő májusra... Annuska néni is csak addig járt ide szívesen, míg volt neki segítsége. Nemcsak segítsége, de társalkodónője. Mert akkora lelke volt a szentemnek, mint egy árvaház... Anyám minden héten hajlandó volt az egész életrajzát újra meg újra végighallgatni... – Eltöprengett. – Ha anyám élne...

– Élhetne! – mondta szemrehányóan a férje. – Még tíz évig takaríthatna!

– Sohase voltál velem szolidáris! – fakadt ki az asszony. – Soha! Míg

a disszertációdra készültél, lábujjhegyen jártunk a lakásban... Engem akkor hívtak a Központi Kutatóba... miattad nem mentem el... Miattad áldoztam föl a saját karrieremet...

A férje hidegen félbeszakította.

– Nem érzed, hogy kitörésed nincs arányban...

– Mivel nincs arányban? Hogy nem értesz meg? Hogy csak gúnyolódni tudsz rajtam?

– Én...? Én csak azt mondtam, minek ennyire fölfújni egy...

– Csináld te, majd megtudod, fölfújom-e?

– Akkor mért üldözted el az anyádat? – kiáltotta Lévai.

– Én üldöztem el...? Nem te mondtad, hogy most van egy olyan lehetőség...

– Miután hetekig rágtad a fületem. Hogy a gyerekek már nagyok; ideje, hogy végre a magunk életét éljük; hogy az anyád most még új életet kezdhet; nehogy a nyakunkon maradjon öregségére...

– Talán én mondtam, hogy olyan helyre tedd, ahol...?

– Vettem volna neki öröklakást? Miből?

– Te csak ebben a két végletben bírsz gondolkodni: vagy egy nyomortanya vagy a Károlyi-kastély...

Lévai indulatosan válaszolni akart, de kívülről mintha léptek zaja, heves ajtócsapódás szűrődött volna be.

– Pszt! Emőke itthon van!

Hallgatóztak. De odakint csönd volt.

– Nem tudja? – kérdezte suttogva az asszony.

– Csak annyit, hogy meghalt.

Később, amikor Lévai vacsorázni hívta a lányát, a cselédszoba sötétjében, levetközve, a takaró alá bújva találta. Hiába szölongatta, Emőke nem felelt s amikor gyöngéd erőszakkal lehúzta fejéről a takarót, a lány tiszta hangon megszólalt.

– Apu. Nagymamának mért kellett elköltöznie innen?

Lévai megdermedt.

– Hallgatóztál? – Emőke nem felelt. – Kislányom, a hallgatóság nagyon csúnya dolog.

– Az elhallgatás nem?... Most már mindegy, apu, mert tudom. De nem értem.

– Hát jó... – Lévai meggörnyedten leült az ágy szélére. – Nem olyan egyszerű ez... Nézd, van ez a három-szoba hallos lakás...

– Plusz cselédszoba.

– Tudom, a mai körülmények között elég nagy, de mégiscsak *egy* lakás.

Ha te férjhez mégy...

– Hol van az még, apu?

– ... Öcsi is megnősül, unokák születnek, mert ez az élet rendje, ebben az egy lakásban nem férünk el. Igaz?

– Ezen még sose gondolkodtam.

– Nem is a te dolgod ilyesmin gondolkodni. De nekem kötelességem törődni a családom jövőjével. Tudod, milyen nehéz a lakáshelyzet Budapesten. Akármilyen magas beosztásban dolgozik valaki, akármennyire megbecsülik, a gyerekei semmiféle előnyt nem élveznek a lakások kiutalásánál. Éppen úgy sorolják be, épp annyi joga van, vagy épp annyi nincs – nagyon helyesen, persze, hisz ez a demokrácia lényege –, mint mondjuk annak a

fiatalnak, akinek segéd munkás az anyja. Namármost: adódott egy olyan lehetőség, hogy a mamának lakást tudtunk szerezni egy lebontásra ítélt házban. Ez azt jelenti, hogy amikor sor kerül a szanálásra, a benne lakóknak összkomfortos cserelakást adnak. Ez a szanálás pedig egy-két éven belül esedékes lett volna. Nos, megbeszéltük a mamával, hajlandó-e vállalni erre az átmeneti időre ezt a kényelmetlenséget. Egy szóval sem tiltakozott. Sőt! Örült neki. Azt mondta, ő is szeretné már a maga életét élni... Az volt a tervünk, hogy mire te végzel külföldön és hazajössz, addigra a nagymamának kényelmes, új lakása lesz és te odaköltözhöz hozzá... Tudjuk, mennyire ragaszkodtatok egymáshoz.

Lévai a sötétben megtörülte verejtékező arcát.

– Érted, kislányom?

– Hogyan adódott ez a lehetőség, apu?

Lévai kissé türelmetlenül felelt:

– A városrendezési tervek a mi intézetünkön mennek keresztül. Így!

– Egy segéd munkásnak nem adódik ilyen lehetőség.

– Senkit nem ütöttünk el semmitől. Egy segéd munkást se! Az a lakás üresen állt.

– Hol van ez a lakás?

– A kilencedik kerületben. Nincs messze.

– Milyen utca, hány szám?

– Minek ez neked?... Úgy tudom, már lebontották.

Emőke a következő napokban sorra látogatta volt osztálytársait. Hónapok óta dédelgette magában ezeknek a találkozásoknak a reményét: kivel mi történt azóta, ki hogyan tanul, ki ment férjhez – ám hiába kereste a régi összebújások, vallomások, pletykák ártatlan kamasz-ízét, gondolatait, érzelmeit fogva tartotta az a titok, amit a nagyanyja halála körül sejtett. Az egyik barátnőjénél összetalálkozott Annus nénivel, aki vagy tíz évig járt hozzájuk takarítani. – Anyu várta magát a múlt héten – közölte az idős asszonnyal. A fürge öregasszony, akinek a kezénél csak a nyelve járt szaporábban, félbehagyta viszontagságos élete esedékes fejezetét s a létra tetejéről élesen pillantott Emőkére:

– Várt? Miért várt? Megmondtam már a múltkor a nagyságos asszonynak, hogy oda nem megyek többet!

– Megmondtad?... Akkor nem tudom, mért várta Annus néni.

– Még nagyanyád életében megmondtam. Néhány nappal azután, hogy utoljára beszéltem vele.

Emőke torokszorító izgalmat érzett. A nagyanyja! A titok!

– Mikor tetszett beszélni nagymamával?

– Mikor is...? Novemberben. Azt hiszem, november elején. Akkor már egy hónapja ott lakott abban a romos házban. A piacon találkoztunk és elkísértem. Nem akarta, hogy hazakisérjem, mert rettentően szégyelte, hogy...

– A kislány arcára pillantva, elnyelte a szót. – Hát elég szörnyű volt az a hely.

– Panaszkodott?

– Nem. Egy szóval sem. De nem is kellett semmit mondania. Beszélt ott a környezet.

– Azt mondják, már lebontották. Hogy csak ezt az egy-két hónapot kellett volna kibírnia.

– Dehogy bontották le! Nem is bontják, míg magától össze nem dől.

- Annus néni tudja a címet?

- Hogyne tudnám! – És Emőke öt perc múlva útban volt a megadott címre. Nehezen talált oda. A villamossín másfelé kanyarodott, egyre alacsonyabb, egyre elhanyagoltabb házak következtek, a pincék, udvarok mélyéről fűrészgép, kopácsolás műhely-zaja hallatszott, az úttesten kormos, takarítatlan hóréteg, az utcai villanykörtéket gondos kezek egytől-egyig leverték. Egy sikátor mélyén találta meg az egyemeletes házat – a hákszám tábla hiányzott, nagy lila krétával írták a ház falára a számot – a vakolat a földre csorgott rég, a mocskos ablakok betörve. Valóban „beszédese” környezet volt. Emőke félni kezdett, beóvakodott a kapun és tanácstalanul ácsorgott az udvaron.

Az egyik ajtó mögül részeg gajdolás hallott:

„Édes lányom, add oda,

Én is úgy adtam oda,

Már tizenhat éves koromban.”

Mit csináljon? Visszaforduljon? Nyugodjon bele, hogy sose tudja meg a titkot, amely nagyanyja halálát körülveszi?

Kivágódott az ajtó és a hideg ellen rövidujjú csikos trikóba öltözött, borostás, kócos férfi tántorgott elő.

- Hé, Maca! – ordított Emőkére. – Engem keresel?

Emőke riadtan hátrált.

- Nem... Nem...

A férfi az ajtófélfába kapaszkodva őrizte egyensúlyát.

- Dehogynem! Megbeszéltük tegnap éjjel a sarkon! Már nem emlékszel?... Hátrálsz? No nem, kicsikém! Gyere csak be. Jó meleg van, jól ég ez a régi parketta, rum is akad vagy három liter, és itt vagyok én. Még egy csaj se panaszkodott, hogy fázik alattam.

Emőke rémülten hátrált.

- Kérem... Tessék hagyni engem...

A szoba mélyéből durva férfihang hallatszott.

- Hagyd a francba, Mohikán. Megint sirtre akarsz kerülni?

- Dehát ismerem a drágát! A Vig Halál vécéjében szedtem föl. – Elengette az ajtófélfát s tántorogva elindult Emőke felé. A lány önkéntelenül sikoltozni kezdett: – Segítség! Segítség!

Valahonnan rekedt női hang ordította:

- Te strici! Engedd azt a kislányt, mert kihívom az URH-t! Te szemét! Az én telefonom még működik!... Jöjjön ide, kislány! Én vagyok a házfelügyelő!

Egy másik földszinti lakás ajtajában vaskos, harcias nőszemély fenyegetőzött, izmos kezecskéjén mintha verekedéshez tűrte volna fel a ruháját. Hordó derekán mocskos kötény.

- Megijedt, ugye? – nézett szemrehányóan Emőkére. – Mit keres maga egy ilyen házban? Na, jöjjön. Ne nézzen körül, nagymosást tartok. Iszik egy kávé? – A remegő lányról lefejtette a bundát, leültette egy székre, amiről előzőleg lesodorta a szennyes ruhát s odakészítette a kávé.

- Keres valakit?

- A nagyanyám lakását – dideregte Emőke.

- Biztos eltévesztette a számot. Itt már nem lakik senki. – Motozás közben közlékenyen fecsegett. – A házat romosnak nyilvánították s a lakókat elköltöztették. Minket itt hagytak, hogy a ház állagára addig is vigyázzon valaki... ne szállják meg a bűnözők... csavargók... javítóintézetből

szököttek. Néhány szobát kiadtak munkásszállásnak. Átmenetileg. Ezek a... akik magát molesztálták... az építőiparban dolgoznak. Nem bűnözők, mindig isznak. De hát mit is csinálnának? A család valahol a Nyírségben... olvasni nem szeretnek... nem is tudnak folyékonyan... Mi marad nekik? A pálinka... Tessék, igya meg ezt a forró kávé! Hiszen maga remeg!

– A nagyanyám itt lakott, csak már meghalt.

Az asszonyosság figyelmesen megnézte Emökét.

– Csak nem az a hölgy, aki öngyilkos lett?

– Öngyilkos...? – Emőke megsédült. Görcsösen kapaszkodott a szék ülökéjébe. – Öngyilkos...?

– Fölvágta az ereit, de előzőleg egy marék mérget is bevett... Maga az Emőke?

A lány bólintott.

– Sokat emlegette magát. Senki mást, csak magát... A halála után tudtuk meg, hogy lánya is van... családja... Még hozzá jó módú családja, nyugali kocsi, bunda, ékszerek... Azt hittük, az Emökén, a külföldön tanuló unokáján kívül nincs senkije. Nem járt hozzá senki.

Emökének összefacsarodott a szíve.

– Panaszkodott?

– Dehogy! Soha!... Nem mondhatom, hogy gögös volt, hogy lenézett volna, mert én csak házmester vagyok, inkább zárkózott volt, tartózkodó. Pedig sokat beszélgettünk, sokszor jött hozzám védelmet kérni ezek ellen a huligánok ellen...

Emőke rémülten: – Akik engem is...? De hát nagymama hatvannyolc éves volt!

– Ha elveszi az alkohol az eszüket, számít is ezeknek, melyik nő hány éves... – Az asszony eltűnődött. – Tudtam, hogy szép nyugdíja van, anyagi gondjai nincsenek, de hogy a lelkét mi rágja, legfeljebb találgathattam...

– Mért lett öngyilkos?

– Nem akarok rosszat mondani Emőke, a maga édesanyjára – az asszonynak átforrósodott a hangja –, mit tudhatom, milyen gondjai vannak, mennyire leterhelt ember, de olyat én még nem hallottam, pedig ebben a körületben minden megeshet, ami nyomorult, koldusszegény, műveletlen emberekkel megeshet és én itt élek hatvan éve, de olyat még nem hallottam, hogy valaki meghal és a hozzátartozói csak három hét múlva veszik észre! Három hét múlva is csak azért, mert nagytakarításhoz akarják hívni!

Három hét múlva, gondolta Emőke.

Hallgattak. Csak a mosógép zümmögött.

– Hagyott magának búcsúlevelet... Úgy látom, nem kapta meg.

– Nem. Hol van?

– A rendőrtiszt, aki lefolytatta a nyomozást, magához vette. Vagy nála van, vagy odaadta a maga édesanyjának...

Emőke összeszedte minden erejét s a házmesterné kíséretében bevászorgott az őrse. Derék szöke férfi elé vezették, akinek olyan nyílt arca volt, mint egy tükör. Töprengve nézte a halálsápadt, meggyötört lányt. Keze ügyében a búcsúlevél.

– Kötelességem volt elolvasni ezt a levelet, hát... nem kislányoknak való.

– Nagykorú vagyok – mondta Emőke.

– Igen, igen... Tudja, hogyan halt meg a nagyanyja?
 – Öngyilkos lett.
 – A házmesternő szölt ide, hogy az öreg hölgy három napja nem jön ki a szobájából, hiába csönget neki, pedig a kulcs belülről van a zárban. És mintha olyan furcsa szag szivárogná... Föltörtük az ajtót és ott találtuk a heverőn, szépen feketébe öltözve...
 Emőke eltakarta a szemét. – Ne, ne tessék!
 – No jó... Körülbelül hatvan darab Tardylt vett be, de hogy biztos legyen a dologban, a bokáján is, a csuklóján is fölvgta az ereket.
 – Jaj, ne tessék!
 – Na jó... Lezártuk a lakást. Három hétig nem jelentkezett senki. Három hét múlva jött a maga anyja...
 – Anyu nagyon sokat dolgozik – mentgette Emőke. – Az Intézetben mindig túlóráztatnak vele, tanul is, a háztartást is ő...
 – Persze, persze... Ha az én anyám egyedül lakna a város túlsó szélén, én legalább minden vasárnap meghívnám ebédre. – Emőke hallgatott.
 – De hát ez nem tartozik ránk. Bűncselekmény végül is nem történt. Ha anyagi gondjai lettek volna, ha az éhhalál fenyegette volna, akkor a megfelelő jogszabály alapján szülőtartásra kötelezzük a hozzátartozókat. De arra nincs jogszabály, hogy a gyerek szeresse az anyját.
 – És anyu mit mondott?
 – Amit maga: hogy a rengeteg munka, gond... – Szánakozva nézett Emőkére. – Nagyon szerette a nagyanyját?
 – Nagyon! Ő nevelt engem, nem anyu. Anyu, mióta emlékszem, mindig tanul, meg túlórázik, meg hajszolt, meg fáj a feje. Nagymama is dolgozott, de ő sose volt ideges. Külön szobánk volt, egymás mellett állt az ágyunk és este meg reggel mindig mindent megbeszéltünk... Egy évvel ezelőtt szóltak a gimnáziumban, hogy javasolnak külföldi ösztöndíjra, ha vállalom. Nagyanyával számtalanszor meghánytuk-vetettük, hogy mit nyerek vele, milyen áldozatok árán, hogy megéri-e... és azért mentem ki, mert ő is helyeselte... De már alig vártam, hogy hazajöjjek vakációra, mert megint van egy problémám, amit csak vele tudtam volna megbeszélni...
 A rendőrtiszt átnyújtotta a levelet.
 – Talán ebből a levélből arra is választ kap.
 – Köszönöm.
 A rendőrtiszt kikísérte. – Aggódok magáért, kislány – mondta a kapuban. – Ha... szóval... ha úgy érzi, hogy szüksége van valakire, engem mindig megtalál.
 Emőke beült a legelső útjába eső presszóba s kinyitotta a levelet.
 „Emőke, kedves unokám! Mire megkapod ezt a levelet, nagyanyád már nem él. Két és fél hónapja, mióta elutaztál, senkim nincs a világon. Szó szerint értsd, hogy senkim. Úgy érzem magam, mint akit kitettek egy úszó jégtáblára. Amikor azon a napfényes augusztusi napon elbúcsúztunk a pályaudvaron és az utolsó pillanatban megvettem neked a pavilon összes magyar nyelvű újságját, még a méhészek közlönyét is, azt hittem: van egy népes családom, akik szeretnek engem, igényt tartanak rám és akiket én is a világon mindennél jobban szeretek. Ez volt az utolsó boldog pillanat az életben – még azzal a fájdalommal együtt is boldog volt, hogy néhány hónapig nem láthatlak; de hát mily rövid néhány hónap, ha abban a tudatban

válunk el, hogy a te jövődet építet vele és a végén úgyis találkozunk. Aztán visszafelé az autóban az apád...

Ismered az életemet, számtalanszor elmeséltem. A háború utolsó évében maradtam özvegyen a lányommal, a te anyáddal. Az ostrom alatt és az inflációban sokat szenvedtünk, de hát ebben az egész ország osztozott velünk. A kollektív szerencsétlenség, Emőke, sose olyan nehéz, mintha a nyomor, a betegség, igazságtalanság egyedül bennünket sújt. De a normalizált viszonyok között is elég szűkösen éltünk kistisztviselői fizetésemből. Anyád mindenáron tanulni akart, férjhez ment, de az apád is tanult, felnőtt fejjel is... mit tehettem? Lemondtam a saját életemről s éltem nekik. Sose jutott eszembe, hogy föláldoztam magamat, sose jutott eszembe, hogy cselédnek érezzem magamat... Egészen addig az augusztusi napig.

Visszafelé az autóban az apád közölte velem, hogy van egy nagyszerű lehetőség, hogy néhány éven belül összkomfortos lakáshoz jussak, amit majd Emőke fog örökölni tőlem: költözzek be egy szanalásra ítélt házba. A házat nem mutatta meg, pedig aznapra szabadságot vett ki és telt volna az idejéből. Nekem nem tetszett a dolog, úgy is mondhatnám, megdöbbsentett. Soha életemben nem éltem egyedül és az én koromban nehéz már új életformát, új környezetet, új szomszédokat megszokni... És miért ilyen hirtelen?... És miért nem a te jelenlétedben, ha azt a majdani lakást végső soron úgyis neked szánják...? És még ha nem férnénk el otthon... De apáddal nem lehetett ezeket megbeszélni, kitett a lakásunk előtt s azt mondta: csomagoljon, mama, egy óra múlva jön a teherautó!

Emőkém, akkor kellett volna meghalnom! Akkor döbbsent belém a fölismerés, mint a kiszolgált obsitosba: teljesítettem feladatomat, a gyerekek felnöttek, én megöregedtem – feleslegessé váltam.

Az apád még aznap délután beköltöztetett egy iszonyú házba... erről nem is akarok többet írni. Csak ennyit: ha bedugnak egy vidéki menhelyre, akkor se viselkedtek volna velem ilyen kegyetlenül. A drága szüleid!

Néhány napi gyötörődés után hazamentem és beszéltem a lányommal. Beszéltem...? Hát amikor a panasza szünetében szóhoz jutottam. Azt ajánlottam, jó, beköltözöm abba a szörnyű házba, hagyjunk ott néhány bútordarabot, időnként megmutatom ott magam, hogy lásson a házmester, akár minden nap elsétálok oda – de miért kell ott laknom? Én nem bírom a magányt, a társtalanságot, a semmittevést. Igen, a semmittevést sem. Tudod, mit mondott az anyád? Mama, elég sokáig törödtünk magával, most már szeretnénk egy kicsit magunknak élni. – És otthagyt, hogy ő sürgős külön munkát hozott haza, reggelig meg kell csinálnia.

Üldögéltem még egy darabig a hallban, amely hosszú éveken át az otthonom volt, de se apád, se öcsi nem tartotta fontosnak, hogy szóbaálljon velem, hát eljöttem ebbe a házba. Két és fél hónapja ennek. Nem akarom várni őket... mégis, örökké várom őket. Nem voltak nálam egyszer sem. Levelet se írtak. Te sem írtál, Emőke? Ezt nem tudom elképzelni. De ha írtál, a te leveleidet se küldték el...

Nem bírom tovább. Bocsáss meg, Emőke. Egyszer talán meg fogod érteni, amit tettem. Csókol szegény, kétségbeesett nagyanyád."

Emőke gyalog ment haza. A búcsúlevelet az apja koloniál íróasztalára fektette, nehezeknek ráhelyezte az elegáns vörösréz írókészetet, aztán bezárkózott a cselédszobába.

Lévai elolvasta a búcsúlevelet, aztán a fia szobájába rontott, dühöngve elzárta a magnót, s pofonvágt a gyereket.

– Nem elég az a riccsaj, amivel tele a világ, az ember még a saját otthonában sem lehet nyugton?

A kamasz vérvörös arcát tapogatta.

– Kösz, apu. Ezt ki helyett kaptam? A főnököd helyett? Az adóhivatal helyett? A közlekedési rendőrség helyett? A...

– Tedd föl az angol leckédet – morogta az apa, s becsapta az ajtót.

Lévainé fölhevülten és fölháborodottan érkezett haza a munkából. Míg kihámozta magát bundájából, sáljából, kucsmájából, csizmájából, áradt belőle a panasz:

– Hogy ebben az országban mit lehet az emberekkel megcsinálni! Megáll az eszem... Vidd a konyhába ezt a cekkert. Téliszalámi, persze, most sincs, már nem tudok mit kitalálni reggelire, meg vacsorára... Képzeld el, Szalánczkyt nevezték ki csoportvezetőnek. Szalánczkyt, aki csak két éve van nálunk! Én, aki tizenöt éve gürcölök nekik...! Az Ica a Metollimpexnél már rég osztályvezető és ezer forinttal több a fizetése, mint nekem... És amikor magyarázatot követelek Gyurgyenkó elvtárstól, tudod, mit mondott? Mit merészelt nekem mondani?

– Nem tudom – felelte Lévai komoran s az asszony kezébe nyomott egy levelet. – Olvasd!

– Mi ez?

– Az anyád búcsúlevele.

Az asszony meghökkent. – Micsoda...? Búcsúlevél...? Hogy-hogy?

– Emőke mindent tud.

– Mit tud? Milyen mindent?

Lévai holtsápadtan, remegve szótagolta:

– Hogy a nagyanyja öngyilkos lett. Elment az anyád lakására, onnan a rendőrségre és ott a kezébe nyomták ezt a búcsúlevelet... Te beszéltél azzal a rendőrtisztrel, mért nem kérted el tőle?

Lévainé fölháborodott.

– Már ebben is én vagyok a hibás? Mért nem te beszéltél a rendőrséggel? Azt hiszed, olyan leányálom volt mindenféle tolakodó, pimasz kérdésre felelni...? Nekem nem szólt a búcsúlevélről. Az a rendőr semmiféle levélről nem beszélt.

– Hát most itt van... Mit csináljunk?

Az asszony két mutatóujjával a halántékát masszírozta.

– Emőke hol van?

– Sír.

– Hívd be.

Püffedt szemmel, de könny nélkül, megátalkodott arckifejezéssel jelent meg a hallban a kislány.

– Csókolom, anyu!

– Kislányom, te nyomozol utánunk? – kérdezte Lévainé fájdalmas szigorral. – Ki biztatott erre, mondd? Melyik barátnőd, vagy melyik barátnőd anyukája?

– Nem biztatott senki. Csak... nyugtalan voltam.

– Mégis, valakitől meg kellett tudnod a címet!

– Ez a fontos, anyu...? Elég szép, hogy nem tőletek tudtam meg! Hazudtatok! Nekem is, meg nagyanyának is!

– Hazudtunk! . . . Hallod ezt, apu? Ilyet mer a szüleinek mondani.

Lévai békitőleg közjük állt.

– Kímélni akartunk, kislányom. Ezért nem mondtuk meg . . . a részleteket. Most már megtörtént, elég tragédia, hogy megtörtént, mért tetézzük azzal, hogy többet szenvedj miatta, mint amennyit muszáj?

– Nagymamának is hazudtatok! – kiáltotta a kislány. – Mért küldtétok el? Ez olyan . . . mintha kiraktatok volna egy jégtáblára!

– Kislányom – folytatta Lévai csillapítóan –, mondtam már, olyan lehetőség adódott, amit nem volt szabad elszalasztani! Ki gondolta volna, hogy nagymama azt az egy-két évet sem bírja ki? Hiszen, ha egy szóval is tiltakozott volna . . .

– Apu, olvastad a levelét! – Emőke tehetetlenül széttárta a karját. – Hogy mondhatod még most is, hogy nem tiltakozott? Egy halott nem hazudik! Ő nem bánta, hogy oda van bejelentve, mintha ott lakna, de innen nem akart elmenni!

– Node, hogy képzelte? – méltatlankodott Lévainé. – Csak a jövőd lakásért legyen oda bejelentve? Ez törvénytelen! Ezért minket is megbüntethettek volna . . .! Ki gondolta volna, hogy így fogja föl a dolgot? Hiszen itt maradt egy városban velünk!

– Mégse látogattatok meg soha! Három héttel később tudtatok meg, hogy meghalt!

– Ő mért nem jött? – Lévainé tombolt az igazságtalan vádak miatt. – Nem jobban ráért, mint mi? Egyéb dolga se volt! Én látástól-vakulásig dolgozom! Most is hoztam egy dosszié különmunkát! Minden gond az én nyakamban van! Még haza se érek, még a csizmámból se léphetek ki, hogy a dagadt lábam egy kissé megnyugodjék, a saját lányom von felelősségre! Akit egész életében tejbem-vajban fürösztöttem! Akit attól is megkíméltem, hogy maga mossa a harisnyáját. Akinek elintéztem a külföldi ösztöndíját! Mit gondolsz, te csipás, te voltál az egyetlen alkalmas? Az egyetlen színjeles? Százan meg százan mentek volna helyetted, ha az anyád meg az apád meg nem keresi a megfelelő . . . elvtársat. És ez a hála! Hogy a saját anyádra támadsz! Azért, mert a nagyanyád meghalt. Én öltem meg? – Leroskadtt a fotelba s két mutatóujjával hevesen masszírozni kezdte a halántékát.

Emökének elfogyott a hangja.

– Őt levelet írtam neki – rebegette. – Mért nem adtátok át?

Lévai az ablakhoz hátrált, lehajtotta fejét s a perzsaszőnyeg absztrakt mintáit bámulta.

– Itt vannak a zsebemben – suttogta elfulladva. – Mindig elhatároztam, hogy útbaejtem . . . fölugrok hozzá, de . . . valami mindig közbejött . . . – Öklével a levegőbe csapott. – Az isten verje meg ezt a rohadt hajszát! Főállás, másodállás, szerződések, különmunka, szaktanácsadás, külföldi irodalom, új kocsi, új bútor, új szőnyeg, új bunda, hivatalos kiküldetés, kongresszus, szimpozium, turistaút, Spanyolország, Egyiptom, montreáli olimpia . . . csak a szomszéd utcába nem jut el az ember, ahol egy öregasszony fölvégja az ereit. Egy kedves, derék, szeretnivaló öregasszony!

Másnap délelőtt, amikor a szülők dolgoztak, és csak ketten voltak a lakásban, Emőke összecsomagolt s megkérte az öccsét, hogy hívjon taxit és kísérje ki a Nyugati-pályaudvarra. A gyerek nem látta még nővérét ilyen felnőttnak, komornak, mindenre elszántnak – megszeppenten engedelmességedett. Emökének volt retúrjegye, a taxit öcsi fizette a zsebpénzéből. Míg

Emőke elrakodott a hálókocsiban, ő, valami ismeretlen gyöngédségi hullám rohamában, megvette a pavilon összes magyar nyelvű újságját, a méhészek közlönyét is s könnyes szemmel ácsorgott Emőke leeresztett ablaka mellett a peronon.

– A karácsonyt igazán megvárhattad volna – szipogta. – Már csak két nap!

– Mi az, csak nem sírsz? – Emőke lopva az apja nála maradt hatalmas zsebkendőjével megtörülte az orrát. – Ó, te buta... buta öcsike...

– De igazán... nem leszel egyedül?... Nem fog hiányozni... a család... a karácsonyfa... – zavartan nevetett. – Tudom, hogy nem a jézuska hozza, mégis... Rossz lehet annak, aki karácsonykor egyedül van, nem?

– Nem leszek egyedül. Sok diák maradt a szállóban. Vannak ott chileiek, dél-afrikaiak, akik haza se mehetnek. Nem a családjukhoz... a hazájukba se!

– De neked nem muszáj!... Mért nem maradsz itthon? Ki bántott?

– Nem mondom meg, öcsi. Még nagyon fáj. Még nem tudok róla beszélni.

– Megírtad abban a levélben, amit apu íróasztalán hagytál?

– Nem írtam meg. Apu tudja. Csak azt írtam meg neki, hogy visszamentem, nehogy rosszra gondoljon.

– Rosszra?... Ennél is rosszabbra?

– Ne higgye, hogy esetleg kárt tettem magamban.

A vonat megmozdult. Öcsi elindult a vonat mellett.

– Szervusz, öcsikém! Szervusz! Légy jó és tanulj szorgalmasan!

– Írjál, Emőke! – kiáltott a fiú. – Írd meg, ki bántott.

– Nem írom meg, öcsi! Majd egyszer megmondom.

A vonat gyorsított, a fiú már nem bírt lépést tartani vele.

– Mikor? – kiáltotta.

Emőke derékig kihajolt az ablakon. Könnyei a peronra csöpögtek.

– Tizenyolc éves korodban! – kiáltotta. – Ha addig rá nem jössz magadtól.

Interjú Galgóczi Erzsébettel

Szöveget keresek a falban. Szöveget, melyek csak úgy ott vannak. Megfeketedve, rozsdásan, érthetetlenül. Ezek a szögek jól illettek Nortia világához, aki az etruszok titokzatos istennője volt. A sors istennője, mivel hatalma volt a tér és az idő felett. Nortia templomaiban az év befejezésekor ünnepélyesen egy-egy szöveget vertek a falba. Ezeket a szöveget keresem most Galgóczi lakásában. Nem azért, mert Galgóczi lakása templom, nem is Nortia miatt. Galgóczi világába illik a tér és az idő fogalma, illik a sorsszerűség, és illenck a falba vert vasszegek. Galgóczi lakása persze más.

Budán lakik, az ablakból fákat, kerteket látok, kint esik a hó. Dolgozószobája, s egyben alvószobája puritán. Körben könyvespolcok, melyek alul szekrényben végződnek. A polcok tetején cserepek, ibrikék, lejjebb egy másik polcon ezek miniatűr változatai sorakoznak. Az ablak előtt nagy, gyári íróasztal, forgószékkal. Az íróasztalon naptár, csukott írógép, kéziratok, egy cserépben zöld növény, oldalt műkútya, középen írőkészlet, s a ceruzák között egy kicsi baba. A könyvespolc előtt hatalmas heverő. A polcok mélyén régi típusú rádió és egy óra, ami túl gyorsan ketyeg. Ha ilyen ütemben múlna az idő, már nem élnénk. Feljebb a polc oldalán kovácsoltvas gyertya-
karok, odább is, és a mennyezetről gyertyacsillár lóg alá. A parkettán perzsa-
szőnyegek, félig az ajtó mögött kis társalgó asztal, suszterszékekkel. Az
asztalon borjú-, a székeken bárányszőr. A falon diófapác rajzok, ecsetrajzok,
vázfestmények, Szántó Piroska csodálatos illusztrációi, Szilvási Margit portré-
festménye Galgócziról, és Mamuzich Magda festménye Galgóczi Erzsébet
mamájáról. Szép kép. Nortia templomában szokásos szögek nem látszanak.
Pedig itt vannak valahol. Feketék, rozsdásak. Emlékeztetnek valamire. Sors-
szerűek. Tragikusak. Nem látom a szöveget, de a fából készült szobrok, me-
lyek a polcok tetején állnak, figyelmeztetnek. Értem ezt a világot. Dehogy
értem. Ezt a világot én csak érzem. Galgóczi barátságosan végigkalauzol a
lakáson, és ahogy kiejt egy-egy szót, Galgóczi barátságosan végigkalauzol a
a fekete szögek ott vannak a falban.

Galgóczi különös személyiség. Egy nő, asszony, akire az a legjellemzőbb, hogy ember. Emberasszony, akinek rejtett ereje van, mint a hajdani sámánoknak. Galgóczi igazságkereső író. Talán ebben rejlik titokzatos ereje. Művei: Egy kosár hazai (elbeszélések, 1953) Félúton (regény, 1961); Ott is csak hó van (elbeszélések, 1961); Öt lépcső felfele (elbeszélések, 1965); Kegyetlen sugarak (riportok, 1966); Fiú a kastélyból (elbeszélések + Aknamező tv-játék, 1968); Inkább fájjon (elbeszélések, tv-játékok, 1969); Nádtetős szocializmus (szociográfiai riportok, 1970); Kinek a törvénye (novellák, 1971); Pókháló (regény, 1972); A főügyész felesége (drámák, 1974); Bizonyíték nincs (elbeszélések + Tizenegy több mint három, bányászballada, tv-játék, 1975); A vesztes nem te vagy (elbeszélések, 1976); A közös bűn (regény, 1976). Műveiből kettőt megfilmesítettek, harmadik filmjét most forgatják. Tehetségét, írásainak mély humanizmusát és valóságértékét mindenki elis-

meri és tiszteletben tartja. Munkásságáért háromszor (1962, 1969, 1976) tüntették ki József Attila-díjjal, 1970-ben a SZOT-díjat is megkapta. Galgóczi a „Dunai Árvízvédelemért” emlékérmére a legbüszkébb, amit a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsától kapott 1956. május 18-án.

Sportos piros ingben, zöld nadrágban, kordbársony cipőben ül az asztal mellett. Kanocsószzerű, öblös nagy poharakba badacsonyi szürkebarátot önt, aztán megmutatja az árvízvédelemért kapott érmet.

– Tudja, hazamentem éppen aratni. Nagy nehezen lekapkodtuk a termést, akkor már negyvenkét falu volt víz alatt a Szigetközben. Három méteres víz borított mindent. Negyvenkét falu lakosságát kellett menteni, elhelyezni. Bementem a győri laphoz, ahol éppen Mocsár Gábor volt a főszerkesztő, és felajánlottam a munkámat. Hetekig írtam az árvízi riportokat.

– *Itt csend van és nyugalom. Mindkettőre szükség van az írói munkához. De milyen volt az előző lakása, és az azelőtti?*

– Harmincöt éves koromig semmilyen lakásom nem volt. 1950-ben felvételiztem, utána tizenhárom albérletet laktam végig tizenöt éven keresztül. Az első tíz évben eléggé türelemmel. Az első József Attila-díjam után bementem az írószövetségbe, és kértem, segítsenek, mert nem lakhatok örökké a Lánchíd alatt. 1962-ben Darvas azt mondta, ők minden évben kapnak két lakást, segítenek rajtam. 1964-ig semmi sem történt. Ígéretet kaptam. 1964-ben megtudtam, hogy újra kiosztották a lakásokat, de én kimaradtam. Akkor írtam Sarlós Istvánnak levelet, amiben elmondtam, hogy én újságíróként riportjaimmal sok ember életét, baját eligazítottam, egész faluét is. Én nem érdemlem meg a segítséget? A Sport presszóban írtam a regényemet. Sarlós minden átmenet nélkül behivatott és két lakást fölajánlott, a Dohány utcában és a Kacsóh Pongrác úton. Az utóbbit választottam. Mivel falusi származék vagyok, soha nem éreztem jól magamat olyan helyen, ahol csak falak vannak. Természetigényem van. Örökké Budán akartam lakni. Ennek másik indítéka is volt. Én a háború alatt voltam kamasz és emlékeztem rá, hogy minden hidat, utat, csomópontot felrobbantottak. Ehhez még hozzájárult egy olyan élmény, hogy 1956 októberében egy írószövetségi küldöttséggel Romániába utaztam. Hazafelé Nagyváradon bementem a hangosbeszélő, hogy Magyarországra nem közlekednek a vonatok. Heten elindultunk gyalog. Négy nap alatt értünk Budapestre, de itt engem nem engedtek át a hídon. Budán laktam albérletben. Akkor határoztam el véglegesen, hogy Budán fogok lakni, mert innen haza lehet gyalogolni Győrbe.

– *Hogyan éltek Méntőcsanakon? Milyen volt a ház, amiben laktak, a földjeik, a család?*

– Húszéves koromig egy parasztlány életét éltem, de nem egészen úgy. Minden munkát, amit egy parasztlánynak meg kellett tanulni, azt megtanultam, így főzni, mosni, kacsát tömni. Mi annak idején módos parasztnak számítottunk, holott csak tizennyolc hold földünk volt. Az őseim nem jobbágyok voltak, hanem zsellérek. A szüleimnek a hegyben volt egy szőlejük, azon volt egy kis ház. Ott kezdték az életet. 1914 májusában házasodtak össze, akkor még nem volt semmijük, csak ez a ház. Ráadásul apánkat elvitték a háborúba, és csak 1920-ban jött haza. A két háború között vásároltak tizennyolc hold földet, amit aztán bevitték a termelészövetkezetbe. Kilenc különböző helyen voltak a földjeink, volt olyan, ami négy kilométerre volt a falutól. A mi falunkban divat volt a sok gyerek, mert kellett a munkáskéz. Anyám tizet szült, kettő meghalt, így lettünk mi nyolcan. Ez öt éves ciklusokban

négy-öt munkáskezet jelentett. A legkisebb öcsém akkor született, amikor a legidősebb nővérem férjhez ment. Amikor én kamasz voltam, négyen voltunk kapálóképes emberek a családban. – Én ugyan 1942-ben bementem Győrbe a Miasszonyunk zárdába tanulni, de vonattal jártam be. A nagy asztalra anyukám krétával felírta, hogy hol az ebéd, és hogy „kint vagyunk a Baráti földön, kapát hozz magaddal”.

– *Ménfő és Csanak akkor még külön falu volt?*

– Igen. Ménfő zsellérhely volt. Bezerédy birtok, amit házi használatban műveltek a cselédek. Csanak viszont a Pannonhalmi Apátság jobbágybirtoka. 1867-ben a jobbágyfelszabadítás után a csanakiak megkapták az egész határt. Egy jobbágytelek huszonnégy hold volt. De ahol több fiú volt a családban, nyilván holdat is kaptak. Innen a gyerekkori mondás: „Úri Csanak, gazdag Ménfő. kódsz Kisbarát”. A csanaki parasztok gyerekei a második generációban gimnáziumot végeztek, a ménfői parasztnál az én generációm volt az első, aki egyetemre mehetett. Az én bátyám majd megdöglött, hogy tanulhasson, de nem lehetett, mert otthon kellett valaki, aki dolgozik. Az anyám családjából egyetlen egy gyerek tanulhatott tovább, de papóknál, egyházi ösztöndíjjal. Ebből a nemzedékből a nagybátyám volt az egyetlen, aki tanulhatott. Amikor a szüleim nagy nehezen beleegyeztek, hogy középiskolába megyek tanulni, két terhet kellett vállalnom: járok vonattal és tanulok, közben otthon kapálok.

Iszunk egy korty bort, Galgóczi Erzsébet eltűnik, majd megszólal:

– A nővéremmel elértük, hogy „külön szobánk” legyen. A konyhában aludtunk, és ott, amikor mindenki lefeküdt, még égethettük a villanyt. De ez is kevésnek bizonyult. A győri tanítóképzőben világirodalmat nem oktattak, a görög és a francia irodalomról sejtelmem sem volt. Így kerültem a Színművészeti Főiskolára, szín kitűnő érettségivel. Ott feldiktálták a kötelező irodalmat, és nekem összejött nyolc-tízezer oldal. A pestiek lazsáltak, mert már olvasták őket, én túlóráztam. Amióta megszűntették a származás szerinti megkülönböztetést, jöhet a Hortobágyról akár száz tehetség is, hiába. Engem most nem vennének fel egyetemre.

– *És milyen volt a ház, a kert?*

– Most ötezer lakosa van Ménfőcsanaknak, akkor talán a fele volt. Ménfő lakossága ezer lehetett. A házunkat 1935-ben építette újjá anyuka. Abban volt három szoba, óriási kamra, és ami kell egy parasztházhoz. A falu szélén állt a szőlőhegyen. Régen nem utca volt, csak dűlő. Anyuka még mindig úgy mondja, hogy felmegyek a szőlődombra. Pedig már rég nincs bent szőlő, mert a filoxéra kipusztította. Gyerekkoromban tizenhét templomtornyot lehetett onnan megszámlálni, és odalátszott az Alpok és a Kis-Kárpátok. Most újra szőlőt telepített oda a bátyám, ő van otthon anyukával.

– *Testvérei hogyan élnek?*

– Én vagyok a hetedik gyerek, a nálam idősebb mind paraszt maradt, illetve a nővéreim igyekeztek nem paraszthoz menni feleségül. Bátyám csinálta meg a faluban a termelősövetkezetet. Tíz évig elnök volt. Most agrónomus a téészenben. Az utánam született két öcsém egyetemet végzett. Egyik építészmérnök, a másik közgazdász.

– *Itt most hogyan telik egy nap? Munkával, boldogan, kapkodva?*

– Nekem volt egy életformám az utóbbi tíz évben. 1956 óta nincs munkahelyem. 1957 január elsején kirúgtak az állásomból. Az egész lapot szét-

verték, ahol én dolgoztam. Két évig megpróbálkoztam elhelyezkedni, de sehová sem vettek fel. Ez idő alatt beletörtem a szabadúszó író életformájába. Megszoktam, és isten őrizzen meg engem attól, hogy be kelljen járni valahová. Az én normális életvitelem az utóbbi tíz évben így alakult: hétkor keltem, fürdés, reggeli, Népszabadság, lakás rendbehozása. Tízkor ott ültem az írógépnél. És este tizig dolgoztam, mivel akkor abba kellett hagynom, hogy a szomszédokat ne zavarja a gépelés. Ha ezt az életmódot sikerült folytatnom, akkor voltam boldog. Nagyon szeretek dolgozni. Anyámtól megtanultam, hogy az élet értelme a munka. „Leányom tanuld meg, egy munka csak addig tart, amíg elkezded” – mondta. Amikor az ember tizenyolc éves korában kiment kapálni, nem kívánta, de ha már csinálta, felélénkültek a sejtjei. Versenyt kapáltam a testvéreimmel. Legalább olyan sikerélmény volt az, mint amikor most befejezek egy elbeszélést, vagy regényt.

– *Alkotóházban is dolgozik, vagy csak itthon?*

– Én sajnos sehol sem tudok dolgozni, csak a saját lakásomban, saját írógépeimen. Ha elutazom, végem van. Se Ménfőcsanakon, se külföldön, se a Balaton mellett. Itt vannak a jegyzeteim, itt tudok dolgozni. Átok nehezen írok, minden szövegem négy kombináción megy át, mire odaadom a szerkesztőnek. Most például a Kortársnak adtam negyven oldalt, öt éve kezdtem írni, most végre karácsonykor két hét alatt megírtam. Én nem vagyok misztikus ember, de nemcsak a természetnek van szüksége bizonyos időre, hogy valamit megérleljen, hanem az írónak is. A közös bűn című regényem valóságalapja az én falumban történt. 1959-ben volt a tárgyalás. Többször próbáltam megírni. Nem ment. A gyilkos tizenöt évvel később hazajött a faluba. Akkor újra nekiálltam és sikerült.

– *Kellemetlenségei nem támadtak valóságábrázoló írásai nyomán?*

– Számtalan kellemetlenségem volt, meg sajtóperem. De ezeken túltettem magamat. Az első igazi riportomat 1953 januárjában írtam, de akkor nem közölte egyetlen újság sem. Aztán jött a kormányprogram és az Irodalmi Újságban jelent meg. Ez rögtön olyan felháborodást okozott, hogy a pártközpontnak kellett kivizsgálni az ügyet. Hat hónapon keresztül minden héten egyszer levittek a falumba és szembesítettek a paraszttal. Majdnem kizártak a főiskoláról és a pártból. Huszonhárom éves voltam. Anyám beáztatott egy teknő mosnivalót, engem levittek oda, anyukát behívták, egy hétig nem tudott kimosni. Ezek után 1954-ben a tanácselnököt nem jelölték és visszament a vagongyárba vasmunkásnak. Miután a velünk szemben lakó kuláknak a lányát vette feleségül, azt hittem, ez a tanácselnök engem megöl. 1956 őszén az első vonattal hazamentem. Leszálok a ménfői állomáson a bőröndömmel. Kivette valaki a kezemből a bőröndöt. Odanéztem, háj a volt tanácselnök. Na mondom, engem ez most megöl. Hozta a bőröndömet és azt mondta: „Az életemet köszönhetem magának, ha 53-ban nem rúgat ki a tanácstól, 56-ban agyonverték volna a parasztok”. 1965-ben meg húzom a vizet az udvaron. Bejön a volt tanácselnök, és lepermetezi anyuka lugását, minden kérdés nélkül. Így alakult az élet. – Tudja énbennem nagyon sok gyűlölet volt, de hogy a történelmi látásom nőtt, kezdem megérteni az embereket. Mindenkinek igaza van valahogyan.

– *Mennyit jelent magának a valóságközelség és élmény?*

– Anélkül nem tudok élni. A valóságnak sokkal jobb fantáziája van, mint egy írónak. Vagy legalábbis, mint nekem. Előfordul, hogy csak egy

mondatot ad az élet, de az bennem elkezd gurulni, és ez tapad rá, az tapad rá. De a kiindulópontnak valóságos élménynek kell lennie. Megmutathatom a legutóbbi naplóm, hatvanöt témám van. (Mutatja, kapcsos könyv.) Ha valamit megírok, kihúzom.

– *Ön szerint az írónak mi dolga a világban?*

– Mint minden fiatal, úgy kezdtem az életemet, hogy megváltom a világot. De rájöttem, hogy a világot nem lehet megváltani, csak magamat. Tizenöt-huszonöt éves koromig végigolvastam a világirodalmat, és azt hiszem nem múlt el nyomtalanul, amit egy-egy könyv megtanított nekem. Növelte az emberismeretemet. Kamaszkoromban, amikor a gyermek még nem kialakult személyiség, minden hat rá, a számtalan ráhatás közül az egyik az irodalom. Nem mindegy, hogy tizennégy-husz év között mi kerül a fiatal kezébe, mert hetvenöt százalékban ez dönti el a sorsát, mivel akkor fogékony.

– *Ma Magyarországon társadalmi helyzetét és szerepét tekintve milyen embercsoporthoz sorolja magát?*

– Tulajdonképpen a parasztsághoz tartozom most is. Ha megjelenik egy rendelet, ami a parasztsággal foglalkozik, elolvassa Pesten, kialakul a véleményem. Utána találkozom a bátyámmal – kiderül, hogy neki is az a véleménye. Kisértetiesen. Munkámnál fogva viszont az értelmiséghez tartozom, az értelmiség életét élem, minden kötöttség nélkül, kivéve, amit magam állítok magamnak. Ezt persze megszakítja egy-egy jó film, kiállítás, külföldi út. Én ugyan alkatomnál fogva soha nem utaznék, de belátom, hogy szükségem van rá. Életem egyik legnagyobb élménye mégis az utazás; 1962-ben úgy jöttem haza Kubából, hogy egészen másként láttam a magyar életet. Akkor ismertem föl, hogy igenis utazni kell.

– *A politika és a társadalmi mozgalmak érdeklik?*

– Amikor fiatal voltam, hittem abban, hogy a politikai mozgalmak befolyásolják az emberek életét. Azóta rájöttem, hogy óriási szerepük van abban, hogy az emberi élet kereteit megváltoztatják, (államosítás, tsz-szervezés), de a keretektől az ember nem változik meg. Az emberben van egy örökös állandó, ha nem lenne, számunkra mit sem mondana Oidipusz király és Hamlet. Ha bennük ma nem ismernénk fel magunkat, az azt bizonyítaná, hogy az emberek a történelem folyamán megváltoznak. Az ember, mióta lejött a fáról és két lábra állt, ugyanaz a lény.

– *A nők változó szerepéről mi a véleménye?*

– Írja meg, hogy nekem erről különvéleményem van. Szerintem azok a nők, akik gyereket szülnek, a családban az anyai szerepet vállalják, éppen olyan teljes értékű munkaerők, mint akik elmentek gépelni. A gyerek szempontjából nincs semmi olyan fontos, mint az anyai szeretet. Én sok természettudományt olvasok, mert érdekel. Olvastam például egy kísérletről, ahol a kismajmokat elválasztották az anyjuktól, csináltak egy rácsot és bevonták majomszőrrel. Azt vizsgálták, elfogadják-e anyának, vagy nem? Nem fogadták el. Azt a törődést, amit egy gyerek tizenöt éves koráig igényel, semmiféle intézmény nem tudja átvállalni. Ha valami beleszólásom lenne a népesedési politikába, én azt javasolnám, az egyenjogúság legyen szabad, de ne legyen kötelező. Ha egy anya úgy gondolja, hogy az a főfoglalkozása, hogy gyerekei legyenek, főz, mos rájuk, tegyük neki ezt lehetővé. Ehhez persze vissza kellene térni egy olyan rendszerhez, hogy az állami alkalmazott kapjon annyi fizetést, amiből a családját képes eltartani. A bátyám agronó-

mus, kap háromezer forintot, ebből kétezer forint a rezszi. A felesége a könyvtárban háromezret keres és náluk lakik az én anyám, aki 450 forint nyugdíjat kap a tizennyolc hold földjéért, amit bevitt a termelőszövetkezetbe. Két gyerekük van. Ebből egy vasat sem tudnak félretenni. Tavalyelőtt összel kiküldött engem az írószövetség Perugiába egy nemzetközi nőkongresszusra. Nem jutottam el, mert nem volt vonatjegy, és semmi. De megírtam előtte a felszólalásomat. Így kezdődik: Magyarországon én vagyok az első parasztszármazású nőíró. 1945 előtt íráság mint foglalkozás nem fordult elő egy parasztcsaládból származó lánynál. A nők egyenjogúsága egyébként nem történelmi, hanem személyi kérdés. Anyukám, aki a két háború között volt háziasszony, úgy dirigált, hogy apukának egy szava sem volt. A matriarkális helyzet nemcsak Magyarországon, másutt is általános volt. Magyarországon annak nincs hagyománya, hogy a nők nem egyenjogúak. De ha arra gondolok, hogy a legtöbb nőt foglalkoztató iparágban, aminek ráadásul nő a minisztere, Keserű Jánosné, nem tudják elintézni, hogy a családos nőknek ne három műszakban kelljen dolgozni, amit a vasmunkások régen kiharcoltak maguknak, nincs minden rendben.

– *A feminista mozgalmakról mi a véleménye?*

– Engem a feminista mozgalmak nem érdekelnék, engem az emberek érdekelnék és a társadalom. Nincs külön nőkérdés.

– *Ha nem ír, mit csinál, mivel tölti az idejét?*

– Nagynéni vagyok Ménfőcsanakon. Szeretem a gyerekeket. Aztán külföldön utazom, slussz. Közben rengeteget olvasok és az irodalmon kívül nagyon érdekel a történelem, az építészet, a régészet, a biológia, pszichológia, közgazdaságtan, néprajz; megpróbálom behozni az elmaradásomat. Én tulajdonképpen munkacentrikus ember vagyok, aki csak akkor boldog, ha dolgozhat. Tegye még hozzá Bulcsu, hogy minden más terhemre van. Siker, mindenféle pénz, utazás, tisztség. Lehet, hogy ez bizonyos fajta emberi szegénység, de minden mást csak kötelességből csinálok. Kötelességből megyek el színházba, moziba, belátom, hogy szükségem van rá. Az én példaképem az a középkori kódexmásoló apáca, akinek önmagáról csak annyi volt a mondanivalója, amit a kódexlap szélére odaírt: „Nagyon fáj a fejem”. Nem vagyok lírai alkat, nem azt írom, amit érzek, hanem azt, amit tudok. Magamról semmi mondanivalóm nincs, legfeljebb annyiban, ha az én életem sorsszerű.

– *A háború alatt, vagy azóta volt életveszélyben?*

– Csak a háború alatt. Azóta csak akkor voltam életveszélyben, amikor öngyilkosságot kíséreltem meg. Amikor huszonkilenc éves koromban harmadszor sem haltam meg, azt mondtam, úgy látszik, a sorsnak van veled valami célja. Nincs jogod meghalni. Azóta azt mondom, ha még egyszer megkísérel, jőn a vonat. A többi bizonytalan. A mérget kimossák az ember gyomrából, a kötélről lemetszenek. Soha nem féltem a haláltól. Az élettől féltem. Ennek is meg kell felelni, annak is. Ezért voltak az öngyilkosságaim. Valahogy megúszom majd az életet. Amikor 59-ben sem sikerült, és életben maradtam, azt mondtam, vagy író leszel, vagy a vonat alá fekszel. Elvállaltam a saját sorsomat. Iszonyú dolog öngyilkosnak lenni. Ez olyan szituáció, amikor valakinek a helyzete nem azonos a tudatával. Én végül is egy parasztlány voltam. Túlságosan nagy volt a váltás. Nagyanyám még csak a nevét tudta leírni. Anyám összekínlódott egy-egy levelet. A népművészetnek óriási a kondicionáló ereje, de van egy hátránya is: nincs írásban lefektetve. Amit

én próbáltam, arra az én osztályomban, családomban semmiféle gyakorlat nem volt. Nekem a legnagyobb problémát még mindig az okozza, hogy a gondolataimat mondatokba tudjam önteni. Goethe azt írta valahol, két nehéz dolog van az életben, nőknek a szülés, férfiaknak a gondolkodás. Én ráadásul nő vagyok és gondolkodnom kell.

– *Hogyan élt az ötvenes években? Azok az évek hogyan alakították az életét?*

– 1950-ben, amikor bekerültem a főiskolára, volt egy társadalmi lelkesedés, hogy parasztok, munkások gyerekei kerüljenek az egyetemre. Aztán gyorsan jött a kiábrándulás. Második évfolyamban kiderült, hogy középparasztok a szüleim és ezért csökkentették az ösztöndíjamat. Ekkor volt a beszolgáltatási rendszer csúcspontja. A szüleimtől elvittek mindent. Ha a tehenünk nem adott annyi tejet, a tyúk nem tojt annyi tojást, amennyit előírtak, be kellett menni Győrbe a piacra, megvenni és ingyen beadni. Ez iszonyú lelkiismereti válságot okozott nekünk. Mi magyar parasztok kellünk ennek a rendszernek, vagy nem? A következő volt a képlet: az állam ösztöndíjából tanultam az egyetemen, az öcsém is, de otthon a szüleinktől mindent elvettek. Gondolkodtam. Akkor jöttem rá, hogy amit Magyarországon csinálnak, az nem marxista politika. Úgy gondolták, a szocializmust csak a munkásosztállyal lehet megteremteni, Lenin hiába valósította meg a forradalmat az orosz parasztokkal. A magyar parasztságot az a vezető garnitúra, aki hazajött Moszkvából, nem ismerte, úgy tekintette, mint fasisztát, káros, gazdasági katasztrófába sodorja az országot. Ezt a fasiszta népet meg kellett büntetni. A beszolgáltatási törvényt, ha egyetlen hozzáértő közgazdász megvizsgálhatta volna, biztosan jelzi, hogy hibás. Abból a tételből indultak ki, hogy a parasztot meg kell félemlíteni, hogy dolgozzon. Eredmény: 1951-ben egymillió hold volt parlagon az országban. Miközben engem az állam eltartott, kizsákmányolta a szüleimet. Mindez egy gondolkodó fiatalnak túl nagy konfliktust okozott.

– *1953 és 61 között nem jelent meg könyve. Jelent ez valamit?*

– Az életem mindig párhuzamosan alakult az ország sorsával. A magyar parasztság 1952-ben válságba jutott, akkor jutottam válságba én is. 1959-ben megalakították a tsz-eket, a parasztság fellélegzett, én is. Közben én írtam mindenféle novellákat. 1954-ben írtam egy novellát, bevittem a Csillaghoz. Arról szólt, hogy a szerelmet hogyan eszi meg a nyomor. A főszerkesztő azzal adta vissza, hogy nem tipikus történet, de én ráadásul nagyon közepes író is vagyok. Akkor eltűnődtem, hogy egy huszonnégy éves emberről hogyan lehet egyáltalán megállapítani, hogy közepes vagy nem közepes? Ez a válság 1952-től 56-ig egyfolytában tartott. Semmit nem tudtam megírni, ráadásul egzisztenciális problémáim is voltak. 1957 januárjában megszűnt az újság, ahol dolgoztam és többet nem kaptam állást. Egy évig 56–57-ben rajta voltam a feketelistán, nem is mertek elfogadni tőlem semmilyen kéziratot. Ha nem Darvas József a filmgyár igazgatója, aki korábban is ismert már, és nem ajánl fel egy szerződést, hogy írjam össze mi történt 1956-ban vidéken, akkor egyszerűen éhen haltam volna.

– *Álmodni szokott? Vannak visszatérő álmai?*

– Egyfolytában minden éjjel álmodok. Szorongásos álmaimból ötször-hatszor felébredek egy éjjel. A hamutartóban öt-hat csikk van reggelre. Átizzadom a hálóruhámat. Elszívok egy cigarettát, aztán elalszom. Még nem

tudtam rájönni, hogy mi haszna van ezeknek a szorongásos álmaimnak, de ha írok egy kisregényt és nem tudom a megoldását, reggel úgy kelek fel, hogy tudom a megoldást. Az álmaim mindig fekete-fehérek. Csak egyszer volt színes, amikor Csontváryt másodszor néztem meg. Álmaim rendkívül plasztikusak. Tavalyelőtt ősszel otthon voltam Ménfőcsanakon, november 25, anyuka névnapja. Külön szobám van, de amióta agyvérzése volt, vele alszom. Álmomban a Rudics-tagról jöttünk gyalog, ősz volt, fújt a szél, leveleket kapott fel, fekete felhőket sodort. Jött velünk egy ló is. Megbetegedtünk influenzában és egyszerre haltunk meg mind a ketten. És én álmomban kiszámítottam, ha egyszerre halunk meg, és anyuka 95 éves, hány éves vagyok akkor én? Hatvan év jött ki. Nagyon megnyugodtam, mert van még 15 évem, és az untig elég ahhoz, hogy megírjam, amit meg kell írnom. Az álmok az én életemre óriási befolyással voltak. Nem vagyok babonás, de tizennyolc éves koromban megálmodtam, hogy szerpentinén megyek fel egy ideggyógyintézetbe. Később, főiskolás koromban megtörtént. Csak nézem: Én itt már jártam, ezen a szerpentinén... Reggelig öt-hat álmod megálmodok, csupa víz a pizsamám, mindig odakészítek egy másikat.

– *A nappalokat szereti jobban, vagy az éjszakákat?*

– A nappalokat, éppen a nyomasztó álmok miatt. Függetlenül a pillanatnyi pozíciótól. A legszebb szerelem közepén is nyomasztó álmaim voltak. Volt egy időszak az életemben, a Bajcsy-Zsilinszky úton laktam, amikor két évig nem tudtam aludni. Hiába vettem be fél marék Tardylt, fél óra múlva éber voltam. Iszonyú volt. Úgy lefogytam, hogy már csak negyvenkét kiló voltam. A kórházban egy hónapig etettek, de egy dekát sem híztam. Azt mondta az orvos, hogy megesz engem a láz.

– *Melyik a legkedvesebb ünnepe?*

– A búcsú. A naptár szerint augusztus 15., Máriamagdolna ünnepe, de ha hétköznapra esik, 20-án tartják. Szeretem a gyerekeket, anyukámat, mindig hazamegyek Ménfőre. Nyáron egyébként is otthon vagyok. Imádom a ménfőieket, érdek nélkül szeretnek. Nem várnak tőlem semmit.

– *Hol étkezik, mit eszik szívesen?*

– Nem étkezem itthon, mert az túlságosan nagy elfoglaltság lenne. Ha a borsófőzelékben nincs sörét, akkor már meg vagyok elégedve. Mindig ott eszem, ahol éppen ér a dél. Ráadásul epe- és gyomorbajos vagyok. Halálpontosan be kell tartanom az időpontokat, mert ha tizenkettő helyett kettőkor eszem, akkor végem van. – Amikor otthon vagyok Ménfőn, a legrafináltabb ételeket főzöm magamnak és fütyülök rá, hogy epebajos vagyok, mert én tulajdonképpen gourmand vagyok. Nemrégiben azt mondta egy barátom, hogy maga azért ilyen sovány, mert válogat. Lehet, de kétféle gourmand van, egyik bezabál mindent, a másik kiválogat. A paprikáskrumplit, köménymagos levest szeretem.

– *Csirkehúst?*

– Utálom. A natúrsültet Holstein módra, a fűrjleves, fácánleves, vad-disznósültet szeretem. Pisztráng, fogas. A gourmand ott kezdődik, hogy mindent nem eszik meg.

– *Kedvenc itala van?*

– Valamikor szerettem a tömény italt, de már nem iszom. Nem iszom semmit, csak szürkebarátot. A munkámhoz egyébként nem kell ital, még kávé

se. Egyszer egy kanadai újságíró megkérdezte tőlem: Mivel doppingolja magát? – Hússal – feleltem –, mert az agysejteket csak a fehérje táplálja.

– *Saját szabója, vagy varrónője van?*

– Huszonhat éve, mióta Pestre kerültem, ugyanaz a szabóm. A fodrászom is csak a második, mert az első, sajnos nyugdíjba ment. Az ideg orvosom is ugyanaz. Hűséges természetem van, ha valakivel meg vagyok elégedve, nem keresek másikat.

– *Van valamilyen babonája?*

– Nincs. Racionális lény vagyok, csak a tudományokban hiszek. Azt viszont tudom, hogy a tudomány még sok mindennel nincsen tisztában. Hiszek a megérzésekben, az álmokban, hiszem, hogy a véletlenben a szükségszerű jelenik meg, hiszek olyan pszichológiai, alkotás-lélektani folyamatokban, amelyekre nincsen magyarázat és talán soha nem is lesz.

– *A magányt szereti jobban, vagy a közösséget?*

– A magányt. Írni csak magányban lehet, de nekem a munkámon kívül is sok egyedüllétre van szükségem, hogy földolgozzam az élményeimet. A szülőfalumban például ma már azért nem bírom ki két hétnél tovább, mert egy percig sem lehetek egyedül. Úgy érzem, azok a napok, azok az új emberek, új élmények, amiket nincs időm, vagy módom folyamatosan földolgozni – följegyezni például –, elveszték a számomra. Iszonyúan sajnálom az így elkallódó – hadd nevezzem íróként – „motivumokat”. A prózához hatalmas élményanyagra van szükség, akkor is, ha csak egy kis töredéke kerül be a művekbe. Ha nekem egy szituációhoz száz motívumom van, könnyebben kiválasztom azt az egyet, amely céljaimnak a legjobban megfelel – mintha csak tíz motívumom van hozzá. – Társaságba nem járok, unom és nincs rá időm. Beszélgetni szeretek – társalogni nem –, de beszélgetni csak kettesben, legfeljebb hármasban lehet.

– *Hisz a barátságban, vannak-e barátai?*

– Hiszek a barátságban és elég sok embert a barátomnak tarthatok, de csak négy-ötlet – ha a szülőfalumat is beleszámítom –, nyolc-tizzel győzők rendszeres kapcsolatot tartani. Vannak, akikkel csak évente, kétszázalékos találkozó – igaz, akkor annál a mondatnál folytatjuk, ahol előzőleg abbahagytuk. A barátaim is sokat dolgozó emberek és én is fölismertem már, hogy az a prózáíró, aki nem dolgozza ki naponta a maga öt-hat-nyolc-tíz óráját, nem jól sáfárgodik az adottságaival. Ez sajnos, nem jelenti azt, hogy én mindig kidolgozom, csak erre van bennem igény.

– *Vannak-e ellenségei?*

– Nem tudok róla. Versenyársaim vannak. Az írószövetség tavalyi közgyűlésén 310 íróból 301 rám adta a szavazatát – ez nyilván azt jelenti, hogy sok ellenségem nincs.

– *Gyűlölt már valaha valakit?*

– A gyűlölet nálam ritkább érzés, mint mondjuk a szerelem. Inkább jelenségeket gyűlölök. De azért szép tárházam van azokból az emberekből is, akiket életem során egy ideig gyűlöltem. Vagy mert igazságtalanul, aljasul viselkedett velem szemben, vagy mert politikusként, közéleti emberként károkat okozott kisebb vagy nagyobb közösségnek. A gyűlölet is mulandó érzés. Vagy kiírom magamból – elégtételt veszek magamnak a papíron –, vagy egyszerűen szétfoszlik az időben. Most például nem gyűlölök senkit.

- *Szenvedélyei vannak?*
- Csak szenvedélyeim vannak. Jók, rosszak, vegyesen. Ha valamilyen ügy, ember, munka, kutatnivaló nem érdekel szenvedélyesen, igyekszem lerázni, kibújni alóla. Emiatt sokan önzőnek tartanak.

- *Mondjon egy pénzüsszeget, amit már összegnek tart.*
- Egymillió forint. Ennyiért már lehet venni egy normális lakást a budai villanegyedben.

- *A szerelem mit és mennyit jelent életében?*
- A családom és a parasztkérdés mellett a legnagyobb érzelm- és élményforrás az életemben.

- *Ön szerint a huszadik század második felében mi az emberiség alapvető problémája?*

- Nehezen tudok „emberiségben” gondolkodni. De azt hiszem, a béke.
- *És a magyar népek?*

- Egy interjú keretében erre nem tudok felelni. Merem remélni, hogy novelláim, regényeim, riportjaim alapvető problémákat vetnek föl, elemeznek... De talán, amit társadalmilag a legátfogóbbnak érzek: a szüleim nemzedéke a keresztény erkölcs normái szerint nevelődött, s a java annak igyekezett egész életében megfelelni. Az én nemzedékem a felszabadulás utáni első évek lendületében a kommunizmus eszméivel telítődött; a „ne lopj” helyett a „minden magántulajdon lopás”, a „szeresd felebarátodat” helyett az osztályharc elvét tanultuk. Aztán olyan szükséges és szükségtelen tektonikus mozgások rázták meg többször is társadalmunkat, hogy az a képződmény, ami mára kialakult és van, nem azonos semmilyen előzetes tervvel, vagy elképzeléssel. Én otthon is, a mozgalomban is azt tanultam, hogy nemcsak akolból és zabból áll az élet. Kell valami plusz, valami hit, meggyőződés, valami, ami túlmutat a hétköznapiakon, ami egységbe és magasabb minőségbe szervezi életünket, mindennapi cselekedeteinket. Az utóbbi tíz évben egyre riasztóbb példákkal találkozom, melyek az emberek torz értékrendszerében, anyagiás, hajszás, felületes életvitelében, a látszatok tisztelétében, az ostoba divatokban, a nyugatimádatban (egyik-másik sajtótermékünkben is) az elképesztően hanyag munkában nyilvánulnak meg. Mindezek arra mutatnak, hogy az emberek egyre inkább csak az árát tudják a dolgoknak, az értékét nem. Én Németh Lászlóval vallom, hogy az élet minősége több, mint az élet. Ncs, az élet minőségét érzem veszélyben.

- *El tudja képzelni, hogy más bolygón is élnek emberek?*

- Nem. Nagyon földhözragadt a fantáziám, nem tudom elképzelni a semmit és a végtelent sem. Érdekelnek a természettudományok, így a csillagászat is, de amikor azt olvasom, hogy léteznek olyan sűrű állócsillagok is, hogy ott tulajdonképpen egy lyuk van a mindenségben – csüggedten becsukom a szakkönyvet.

Beszélgetésünk végén még egy búcsúpillantást vetek Galgóczi szobájára, a könyvekre, falakra. Újra eszembe jut Nortia, az etruszkok sorsistennője, akinek kiváltságos szerepe a római időkben fokozatosan elhalványult. Helyét Fortuna Virilis foglalta el. De vajon le lehet váltani az isteneket? Aligha. Galgóczi titokzatos világában ott sejtem Nortiót, s a dolgozószoba falában Nortia fekete vasszegeit.

„DE KI LEHETETT AZ A FIATALEMBER”

(Töredékek Galgóczi Erzsébet művészetéről)

„Egy esztétikai produktumban sohasem az általánosan felfogott történelem ítélkezik, hanem mindig a művész: a követ Wajda hajítja Borowieckiék ablakába, mégpedig rettenetes indulattal.”

Lakatos András: *Nosztalgia és indulat.* (Filmkultúra, 1976. 6. sz.)

Minden valamirevaló interjú kemény küzdelem; kellő „szakmai kárörömmel” – évekig bajlódtam interjúkkal magam is – és kíváncsian várom hát Bertha Bulcsu írását. Hisz ha valakiben, Galgócziban méltó „ellenfélre” talál a műfaj igen-csak legügyesebb honi – s külföldön is legföljebb Beke Györgyhöz hasonlítható – mestere. Vajon mit fog Galgóczi Erzsébet távlatos tisztasága ellenére vagy inkább azzal együtt is titokzatos világából fölszínre hozni. S akármit is: az eleven szó közvetlensége után mit mondhat, mondhat-e egyáltalában valamit az íróról az esszé bágyadt monologizálása? Meg kéne végre lelni a műfaj érvényességi körét, inhaerens relevanciáját ahhoz, hogy egyáltalában érdemes legyen esszét írni. Maradjunk inkább abban a pici körben, amit a művészet – távoli ivlámpaként vagy kicsi gertyaként – az olvasó világából bevilágít.

Szó se róla, Galgóczi művészete nem ismeretlen terep. Kritikai életünk a legelsőtől kezdve úgyszólván minden kötetét (ne féljünk a szótól, finnyáskodó műítészek ellenére se!) fontos alkotásoknak kijáró dicsérőn-fenntartásos tisztelgésekkel körözte körül, egyre tágulóan és lelkesebben, egészen Berkes Erzsébet legutóbbi portrévázlatáig. A portrévázlat címében – „...és ki a győztes?” – fölrakott kérdőjel a használt értelemben persze tökéletesen megválaszoltatik: „Nyugvópontra jutott, termékeny állandóságba az átformálódott falu. Nem mentes ez az élet sem a konfliktusoktól, korrupciótól, múltba húzó ostobaságtól, túlzó jövő sürgetéstől. Mégis valami végérvényesen elmúlt, s valami már megszületett. *A vesztes nem te vagy* – vallja a válogatott novellákat tartalmazó kötet, s bár a győztest szemérmes-babonásan nem nevezi meg, kétségünk aligha van afelől, hogy a kötet szerzője melyik oldalon verekedett, verekedik.” Hát *ebben* csakugyan nem kételkedhetünk. Am „egy esztétikai produktumban sohasem az általánosan felfogott történelem ítélkezik, hanem mindig a művész.” Mint a *Hamu és gyémánt*-ban, a *Légyfogó*-ban, vagy leginkább a *Tájkép csata után*-ban. A követ a művész hajítja, mégpedig rettenetes indulattal.

*

Galgóczi *Tájkép csata után*-ja *A közös bűn* (1976). Kár, hogy a regénynek nem akadt Wajdája, hisz szinte „forgatókönyv” úgy ahogy van. A történet magva egyszerű és fordulatos: Ötvenhat októberének nehéz napjaiban az ország északnyugati csücskének egyik elhanyagolt tanyácskáján megjelenik egy bárkanagy fekete autó, s benne egy megyei főfunkcionárius, Wégmán úr. A vén parasztra, Sokoraira bizza feleségét s tündérszép leánykáját, maga pedig a paraszt Imre fiának segítségével átszökik Csehszlovákiába. Imre s a leány – illetve dehogy: A leány csókokkal csitította az egyhangú őszi napok unalmát, Imre pedig a leány csudálatos szemén-száján-

bőrén keresztül — ezzel indul a regény — megismeri önmagát és gerjesztett vágyaival hirtelen átlódul egy másik világba. Egy sötét novemberi éjszakán azután két disszidens kérezkedik be a tanyára, a paraszt elhelyezi őket az istállóban. S hajnal felé rémülten látja, hogy egyikük a fejőszékkel agyonverte az éjjel a másikat s meglógott, nyilván át a határon. Szörnyen megijed: ha itt lelik a hullát, senki le nem mossa róla a gyilkosság vádját. Tragacsra teszi hát, s fiával ügyesen a folyóba suvasztatja a holttestet. S ezzel rendben is lenne. De az országban megindul lassan a konszolidáció, helyreáll a rend és a közbiztonság, a parasztság — beszolgáltatástól és zaklatásoktól mentesen — nekiesik a munkának. Elkezdődik a téészek újraszervezése, immár nagyjából önkéntes alapon. Sorra életjelt küldenek magukról a disszidensek is, csak a tanyában megölt fiúról semmi hír, pedig édesanyja vöröskereszttel kerestette, még Bécsbe is ki- s vissza „disszidált” utána. De az őrsparancsnok gyanút fog az eltűnt fiú társára, aki szörnyette után hazajött, s azt hazudta, hogy a másik disszidált. A nyomozáson keresztül ismerkedünk meg azután — lege artis — a büntett részleteivel, a nyomozás fogja szerves egységbe a gyilkosságot és a hullaeltűntetést; a lényeg azonban nem ez, hanem inkább az, hogy a nyomozásban részletezett történet szembeesíti a Győr közeli tollasodó „városi falu” életét az istenhátamegetti tanyával, ahonnét minden épeszű ember menekülne, ha tud. Mehetnének Sokoraiék is, a téesz kedvező feltételekkel átvénné a tanyát. De a vén parasztnak immár épp elhagyatottsága miatt vonzó a hely, ide láncolja a félelem. S mikor az elnök egy kis fenyegetéssel próbálja jobb belátásra bírni, eszibe jut — először nem is neki, hanem feleségének — Wégmán úr. Imre megy a városba a kéréssel s a fölcsillanó reménnyel: hátha újra láthatja tündérszép szeretőjét. S egy másik még titkosabb reménnyel: hátha a nagyúr őt külön kimentí valahogy az átkozott tanyából? Wégmán úr készséggel el is helyezné a talpraesett fiút — a rendőrségen. S itt az első, amit meghall, hogy előkerült a Dunából egy ismeretlen hulla. A kör bezárult: ő — éppen ő! — nem menekedhet. S aztán mikor végre megérkeznek a nyomozók a tanyára s eloszlatják a vén Sokorai rettegését, hogy megvan a gyilkos: Imrét már hiába keresik. Eltűnt a láttukra. „Merre induljanak...? Elhagyott tanya az ország, a társadalom, a törvény szélén, és mégis, innen is hányfelé vezet út.”

*

Sokszor megírták, Kovács Sándor Iván alapvető tanulmánya (Tiszatáj, 1969) óta valósággal a kritikus folklorhoz számít, hogy Galgóczi milyen szívesen építkezik „motivumok” fölhazsnálásával, amiket riportjaiból s régebbi elbeszéléseiből már jól ismerünk. Ez a „motivumvándorlás” A közös bűn-ben is megfigyelhető: két régebbi novella, a *November* (1961) és a *Kelta királyné* (1972) ötvöződik benne a *Kinek a törvénye?* (1971) néhány „nyomozó-motivumával”, a *Kettős ünnep* (1958) „konszolidációs rendőrtiszt” motivumával, a téesz-felbomlás gyakran ismétlődő s már szinte sztereotip jeleneivel a fölbomlással szembeszegülő paraszt *Juli néni* (1953) óta folyton visszatérő alakjával, a „legjobb begyűjtő” tanácselnök — már a *Keresztesné*-ből ismert (1953) — figurájával (itt Kerekesnek hívják Vangyiát), az ötvenhét-ötvennyolcas újratéészesítés annyiszor megjelenő s a régítől annyira különböző elnök-típusával és így tovább, sorolhatnánk hosszan a valahonnét már ismert s itt újra fölbukkanó „motivumokat”, kivált ha az „ellenpontozó vándorlásokat” (Pomogáts Béla, Kortárs, 1973) is figyelembe vesszük.

Csak hogy nem annyira a motivumok „vándorlása” ám a föltűnő, hanem inkább az a szigorú rend, ahogyan Galgóczi szó szerint megtervezi a többé-kevésbé „kész” és már jólismert elemekből az új elbeszélést. Mint valami elektrotechnikai blokk-skémában, úgy kapcsolódnak különféle „negatív” és „pozitív” visszacsatolásokkal az önmagukban „fekete dobozként” kezelhető jólismert motivumok bonyolult szabályozókörokké; a rendszer egészében ezek a lényegesek, nem pedig a kész elemek, mint ahogyan egy elektromos készülék jellegét sem a készen kapható ellenállások, kapacitások, tranzisztorok, integrált áramkörök határozzák meg. Galgóczi is kétségkívül úgy „veszi” ezeket a „motivumokat” riportjaiból, gyerekkora és ifjú-

sége élményeiből, olykor olvasmányaiból s ki tudhatná pontosan, honnét. A lényeg azonban az, *ahogyan* „a lélek mérnökeként” fölhasználja őket: beépíti gondosan megtervezett elbeszéléseibe s reákapcsolja az áramot. Az indulat áramában kezdnek azután működni a történetek s derül ki funkcionális egységük és célszerűségük. Ezért nem bántó soha, még az egymás után olvasott novellákban sem, az elemek hasonlósága vagy azonossága; soha nincs ismétlődés az ismételten fölbukkanó motívumok ellenére sem, hiszen az ember — ha nem irodalmár — nem a motívumokat balhássza, hanem az elbeszélés funkcionálására figyel. A közös *bűn*-ben például a Kelta királyné — azaz az elérhetetlen lány-parasztfiú szerelem — motívuma a tanjáról való törvényszerű elvágást fokozza csillapíthatatlanná, s ezzel mintegy elindítja, „bekapcsolja” a történetet. A paraszt istállójában a holttest s mesterien részletezett eltüntetése azt mutatja meg, micsoda fortélyos félelem fogja a lelkeket ebben az istenhátamegetti elmaradottságban még ma is, a társadalmi és gazdasági fölemelkedés pokoli fékjeként. A — nevezzük így — „Vangyia-motívum” elviselhetlenségig fokozza a paraszt kiszolgáltatottságát, s ideig-óráig még a félfeudális viszonyokat is rögzíti, legalábbis a lelkekben. A „konzolidációs rendőrfelügyelő” hatásosan alkalmazott „visszacsatolással” korrigálja a „legjobb begyűjtők” gonoszságából származó kilengéseket. Wégmann úr viszont egy előre eldönthetetlen irányú ám annál erősebben érvényesülő „kényszert” képvisel, amely segítheti a szocialista átalakulást, de öncélúvá válva — Galgóczi más elbeszéléseiben akad rá példa elég — egyéni tragédiák forrása lehet, s helyben-időben korlátozottan még a rendszer funkcionálását is megbéníthatja.

De ne folytassuk a felsorolást s főleg ne túlozzuk a rendszerelméleti analógiát, hiszen csak azt szeretném demonstrálni, hogy Galgóczi lényegében ugyanazt a módszert alkalmazza, amit — leginkább tán Malcolm Lowry és Lawrence Durrell nyomán — napjaink divatos délamerikai elbeszélői: az olykor szinte közhelyszerűen hiteles részletekkel ábrázolt helyi jelenségek az elbeszélés gondosan megtervezett folyamatdiagramjaiban általános érvényű modellek elemeivé transzformálódnak anélkül, hogy konkrét tartalmukból bármit veszítenének. De — és épp ez a művészet csodája — jelentésük érvényességi köre hallatlanul kitágul, akár a végtelenbe, mihelyst az író „rákapcsolja” a modellre indulata áramait. Wégmann sürgető kérdésére: „Jó, jó, de mit tanult eddig?” évszázadok tapasztalatait összegezve válaszolhat egy tanulatlan parasztfiú: „A sorsomat elviselni”. Az egyszerű mondat iszonyú erőt s jelentést kap, mert az író a történet visszacsatolt körein át ideig szított s fokozott egy ellentétet: „Nem lehet élni olyan világban, ahol minden megtörténhet az emberrel — De olyan világban sem lehet élni, ahol semmi sem történhet az emberrel. Ismeretlen erők belévetik az embert egy helyzetbe, és azt megváltoztatni vagy odahagyni annyi ereje sincs, mint a gyufásdobozba zárt cserebogárnak.”

*

„Parasztnak lenni többé nem lehet” — hangoztatta a harmincas évektől kezdve folyton, tudományos alapossággal és szép szenvedéllyel Erdei Ferenc. Ebből a lét-axiómából indult ki, úgylehet már gyerekkorában s íróvá válása előtt Galgóczi Erzsébet. Első kötetének „ügyetlenségeitől” és „elrajzoltságaitól” nyilván világok választják el mai módszerét, de a parasztnak lenni pedig többé nem lehet élménye és igazsága már az *Egy kosár hazai* (1953) novelláit is kiemelte írói tökéletlenségükből. Jó szemmel vette észre a későbbi ócsárlókkal szembeszegülve Réz Pál, hogy „az izgalmas lélektani és társadalmi szituáció, vagy legalábbis annak kerete... adva van ezekben az írásokban. Már a korai novellák kiindulópontját is Galgóczi két nagy témája határozta meg. Az egyik: a tegnapi és mai parasztság; a falu változásának módozatai. A másik: a városba került tehetséges parasztfiatalok, egy új értelmiségi nemzedék élete és életérzése, közösségkeresése, szeretetétisége, magányossága.” Igen, csak éppen Erdei axiómáját is látni kell mögötte, mert csak így tágulnak Galgóczi „témái” (ha ugyan nevezhetők így) országos jelentőségűvé, csak ebből az axiómából kiindulva érthető, hogy miért tiltakozik annyiszor — s annyi joggal! — az ellen,

hogy „parasztíróknak” nevezzék. „1949 óta – hangsúlyozta 1965-ben – a parasztlakosság másfél millióval csökkent; s ezek az emberek az iparban, a kulturális életben, a fegyveres testületeknél helyezkedtek el.” A parasztságból került ki az ország *nem* mezőgazdaságban dolgozóinak a fele, s ez a hatalmas „népvándorlás” csupán egyik aspektusa a parasztság radikális átalakulásának, hisz teljesen megváltozott a mezőgazdaságban maradtak élete is. „Korunkban a parasztság – írta Takács Péter (Alföld, 1970) Galgóczi parasztíróság elleni tiltakozását kommentálva – rendkívül intenzív életet él. Két-három évtizednyi idő alatt évezrednyi változást élt át a falu. Ritka az a parasztcsalád, amelyiknek történetébe évszázadokat ne lehetne sűríteni. Ezt értette meg Galgóczi.” A magyar parasztság – a felszabaduláskor még az ország túlnyomó többsége – másfél-két évtized alatt sok évszázados életformaváltozást valósított meg és szenvedett el, s nyilvánvaló, hogy ekkora nagy változás ilyen tömegben szükségképpen országos érvényű s fontosságú. Hiszen éppen ezért olyan fényes emlék a NÉKOSz alig egynehány esztendeje máig. Magyarország sorsa igen erősen függött attól, hogy helyt áll-e s miként a forradalmi változásban a parasztság; hogyan, s milyen hamar tanulja meg immár nem „elviselni” hanem alakítani a sorsát. Kivált a paraszti származású fiatalság. S méghozzá nemcsak kiemelkedő egyedeiben, hanem tömegeiben. S hogy így helyt állott, az nyilván annak is köszönhető, hogy a nagy átalakulás idejére már igen sokakban érett meg az Erdei-tudatosította fölismerés: parasztnak lenni többé nem lehet. Nemhiába emlékeztet Galgóczi a másfél milliós számadatot idézve József Attila soraira:

Kitántorgott Amerikába
másfél millió emberünk . . .

De folyton figyel s figyelmeztet arra is, hogy a szocialista fejlődéssel – s fejlődésben – megmentett milliók sorsa sem volt fenéki tejfel; vannak a folyamatnak árnyoldalai, egyéni életetek tekintve pedig tragikus kisiklásai és szörnyű bukatói is, bőven. Tudja s hangsúlyozza, hogy egészében viszonylag kevés áldozatot követelt s általában elég elviselhetően zajlott le a nagy átalakulás; ámde ha író az ember, ügyelnie kell az egyéni tragédiákra és nem szabad figyelmen kívül hagynia semmiféle embertelenséget. Talán éppen ezzel függ össze Galgóczi annyit emlegetett „egészen kivételes tehetsége a szenvedésre”. Nem kellett néki ugyanis Camus, Dürrenmatt és az egzisztencializmus – egyébként tán nem egészen ok nélkül emlegetett – hatása ahhoz, hogy fölfedezze és kifejezze az emberi viszonyokban – ha másként nem, hát lehetőségként – mindig bujkáló s könnyen fölszínre bukó borzalmakat; tiszta szem kellett hozzá csak és együttérző szív. Egészen kivételes tehetség a szenvedés észrevételére s átélésére. Ezért is tiltakozik joggal, ha „a parasztság képviselőjeként” könyvelik el. „Az író – mondja egy interjúban – mindig az ember képviselője. Ez a legtöbb, amit tehet, és ami ennél kevesebb, azzal nem érheti be. Hogy az ember ma él-e, vagy száz évvel ezelőtt, itt él-e vagy Afrikában, városban él-e vagy falun, az meghatározza konfliktusai jellegét, erkölcsi értékrendszerét, választási lehetőségeit és irányát – de az ember belső szuverenitását, választási szabadságát nem determinálja. Csak adott történelmi, társadalmi és földrajzi keretek közé szorítja. Az ember számára a legszűkösebb keretek között is legalább két választási lehetőség van: vagy elfogadja az adott helyzetet, amiben él, vagy fellázad ellene. Írásaimban soha nem a parasztot kívánom ábrázolni, hanem *az embert*, aki történetesen falun él.” És méghozzá ez a „falu” se korlátozható többé a falura, „mert már a falu sem zárt világ, nem elszigetelt, elmaradt település, ezer szál fűzi az országot, sőt a világ gazdasági és szellemi vérkeringéséhez.” Galgóczi „faluja” végeredményben az egész Magyarország. Még abban a konkrét értelemben is, ahogyan – tréfásan de cseppet se tréfából – megjegyzi, hogy hiszen „Budapest is csak egy nagyobbacska község . . . »a legnagyobb magyar falu«. Jellemző, hogy az ország legjobb téesei is Budapestben vannak.” És Budapest körül épül-burjánzik Európa tán legnagyobb „weekend-faluja”, földről épp csak elkerült emberek ki tudja miféle „lelki háztájiaként”. Galgóczi aránylag nem kicsiny példányszámban megjelenő kötetei azért is kelnek el úgyszólván napok alatt – a „30 év” sorozatból egyedül az ő kötetét nem lehet kapni sehol –, mert

egy egész ország, a nagy paraszti „népvándorlással” formált-formálódott ország vállalja gondjait, gondolatait, létélményeit, reagálásait magáiként. Miért? Talán mert érezzük, tudjuk, hogy ő is teljes létével, egész emberségével vállal minket.

*

Az író persze sohasem elégedhet meg kijelentésekkel és nyilatkozatokkal, néki indokolnia és értelmeznie kell vállalását, művészetével. Ez különbözteti tán meg leginkább a riportertől, aki efféle értelmezésre nem kötelezhető. De a művész nem elégedhet meg a legpontosabb föltáró munkával sem és az ő etikájához nem elég a határozott állásfoglalás. Meg kell értenie és érvényesen ábrázolnia kell a világot, mégpedig értelmi és hangulati-érzelmi szinten egyaránt. Galgóczi esetében ez a világ: a félféudálisból hirtelen szocialistává változó Magyarország. S mivel hangulati-érzelmi szférában dolgozik, nyilván egyes emberek, teljesen és gazdagon ábrázolt individuumok sorsán keresztül értheti csak meg a világot. A hangulati-érzelmi skálán a legintenzívebb színek egyike a fájdalom, s így valamirevaló író soha le nem mondhat róla teljesen. Galgóczi pedig hazája, kora, körülményei s tán alkata miatt is különlegesen fogékony erre a színre. Görömbei András fejezte ki ezt legpontosabban, a *Fű a kastélyból* című kötetéről írt recenziójában: „A reménytelen helyzetek közepette mindig felvillan a kivezető út fénye, amely azonban a realitás törvényeinek engedelmességedre csak annyi vigasszal szolgálhat, hogy bár pusztul az egy, az egész halad. Csak, mert Galgóczi elbeszéléseiben mindig az egyre, a pusztulóra vagy reménytelenül küzdőre figyelünk, az ő sorsa játszódik szemünk előtt.” Ezért azután ugyanaz az alak a körülmények s erőviszonyok változásával teljesen újraértékelődhet: a *Keresztesné* (1953) aljas és gyáva Vangyiajából így lesz az *Idegen a faluban* (1967) korlátolt, kegyetlen, de végeredményben nem elvetemült és főleg nagyon szerencsétlen bukott tanácselnöke. Persze nem Vangyia „javult meg” időközben, hanem az államvezetés, ám az új helyzetben, ahol ő már csak bukott ember lehet, hirtelen más perspektívából látszik egész élete. Egy rossz rendszer lelketlen végrehajtócsavarából („a járás legjobb begyűjtője”) szerencsétlen ember lett, egyéniség, aki megérdemli figyelmünket sőt részvétünket. Félre ne érjük valahogy: nem a kegyetlenkedő és öntelt régi káder „bizonyítványát” magyarázza meg vagy épp mentegeti Galgóczi, hanem a bűneit beismerő és ezzel végül mégiscsak felelősséget vállaló embert értékeli. Vangyia színeváltozása, a két – illetve a *Fejfelé* (1962) Martinkó Sándorával együtt három – Vangyia ábrázolása Galgóczi értékrendjében beszédes hitvallás a szocialista humánus mellett.

Megfigyelhető ez az állandó „értéktranszformáció” Galgóczi többi visszatérő alakjánál illetve jeleneténél is. A megrögzött szokásaihoz ragaszkodó anya például az *Egy kosár hazai-ban* (1953) néhány kedves szóval s két színházjeggyel jobb belátásra bírható, a *Félfúton* (1961) Madarász Daniját majdnem elüti a kiutat jelentő tévesz-elnökségtől, a *Mérföldkövek* (1960) Kozák Imrénének boldogságát teszi tönkre, az *Aknamező* (1964) Török Janiját kis híján megöli s életre megnyomorítja. Az anya alakja az *Aknamező* Törökknéjében persze már hatalmas dimenziójúvá és szörnyű tette ellenére is nagyszerűvé sőt valamiképp rokonszenvenessé növekedett – hisz épp ez a tökéletes novella az egyik fordulópont Galgóczi művészi éréseben –, de „fixa ideájával” s a rögeszme tragikus föloldódásával ugyanúgy környező világának értékkonfliktusait regisztrálja (s szenved), mint az *Egy kosár hazai* ifjonti jöhiszeműséggel ábrázolt parasztanyácskaja.

Hasonló mondható a tévesz-elnök alakjának transzformálásáról. Kozák Imrétől s Madarász Danitól a *Budapest egymillió kilométer* (1967) Szalókján, a *Kinek a törvénye?* (1971) Mátéján, a *Pókháló* (1972) Niklaján s mind a többiekén keresztül a *Viszek a börtönbe leveskét* (1977) Istvánjáig döntések és reagálások micsoda skáláját játszatja végig ezen a társadalmi s gazdasági szempontból egyaránt országos jelentőségű poszton! De itt sem (vagy nem csupán) arról van szó, hogy Galgóczi, a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság régi s meggyőződéses híveként (hányszor megismételteti hőseivel-epizódfiguráival a *Miért léptek be?* (1959) parasztjának

mondását: „én itt két kezemmel markolászom ki a földből a krumplit, a szputnyik meg kering a föld körül”!) a maga művészi eszközeivel „propagálja” s a „hibák föltárásával” javítani igyekszik az új termelési formát. Sokkal mélyebbre, az emberi lényegig lát itt is. Ahogyan Juhász Béla a *Nádtetős szocializmus* (1970) recenziójában megfogalmazta: „a régi falu szerkezete ugyan felbomlott, az új igények szerinti élet keretei jórészt kialakultak, de nagyon lassan bontakozik ki a szellemi és erkölcsi értékrendszer megváltozása». Nemcsak a múlt maradványai termelik a konfliktusokat, hanem új viszonyok talaján is bőven tenyésznek.” A téesz-témájú elbeszélések, regények, drámák így tehát természetes és szerves részei egy még sokkal szélesebb körű és egyetemesebb írói vállalkozásnak, melybe *A vesztés*, a *Kislány a mélység felett*, a *Két üveg bor*, a *Férfiak, akiket nem szeretnek*, *A főügyész felesége*, a *Kicsi a föld*, a *Bizonyíték nincs* s a többi „urbánus” novellák csakúgy belé tartoznak, mint a funkcióját veszített parasztcsalád elsivárosodását festő *Minusz* (1963) vagy a falusi öregek csöndes tragédiáját leíró *A kiskatona pénze* (1972). Nem a könnyen lelepleződő parádés gonosztévők: gyilkosok, bankrablók, tolvajok, sikkasztók ezekben az elbeszélésekben Galgóczi ellenfelei, hanem a mindennapok sivárlelkű és kisszerű megrontói. „Régóta gyanítom – fogalmazta meg 1963-ban tán legsúlyosabb társadalomkritikáját –, hogy az élet minden területére zsenik kellenének. Társadalmunk ideálja pedig a középszerű pozitív hős, az eszményi „végrehajtó.” Milyen igaza van: az élet minden területére zsenik kellenének. Vagy legalábbis felelősséggel és tisztességgel dönteni tudó, jószándékú s együttérző emberek. Csakhogy ez irtózatosan nagy követelmény. De hogy még a szelét is elkerüljük a Galgóczihoz semmiképp se illő kritikusi nagyképűségnek, idézzük inkább a régi hülye slágert: Az ember egy léha egy könnyelműsenki, És mégis milyen nehéz embernek lenni ...

*

Embernek lenni – mégis nagyon sokféleképpen lehet, elképesztően nehéz helyzetekben is. A *lehet* persze nem azt jelenti, hogy tényleg sikerül. De még azt se, hogy az ember egyáltalában tudná, *hogyan* lehet. Az emberi viszonyok áttekinthetetlen zürzavarában Galgóczi nem kíván ítészként tetszelegni. Megérteni szeretné inkább önmagát s az embereket – a világban. Elbeszélései mindenesetre érthető világgá rendezik az emberi viszonyok kusza zürzavarát; épp ez a hermeneutikai igény leginkább közös tán bennük. A rendezés ára igen gyakran a hős pusztulása. Ezt az „értelmetlen” s „oktalan” halált szokták többnyire Galgóczi (persze ellentétesen értékelt) „pesszimizmusának” félreérteni, s „egzisztencialista” vagy „modern dekadens” hatásról beszélni. Pedig hát ennyi erővel a jó öreg Homérisz is a modern dekadensekhez számíthatnók. A Galgóczi-kedvelte határhelyzetekben ugyanis rendszerint nem igen képzelhető el „olcsóbban” az összekuszált emberi viszonyok értelmessé-rendezése. A fehérterror groteszk barbarizmusát például az ártatlan és ártalmatlan fiú nagyképu törvényszéki meggyilkolásával mutatja be *A szájhős*-ben, s még rá is dupláz a történetet elbeszélő újságíró utolsó mondatával: „– Sós Janit egy hónappal korábban akasztották fel, mint engem.” *Az Ott is csak hó van* Lalijsa se ok nélkül lő az embercsempész paraszt mellébe: csak így rendezheti – szeretője megható halála miatt immár jóvátehetetlenül megbolydult – viszonyát a világgal. S a bazilikakupolaszemhéjú Luca – „reneszánsz szépség, buja idomokkal” – semmivel se felelősebb a két főügyész haláláért, mint a kristálytisztá – és gyémántkemény – Móka Madarász Daniéért a *Félúton*-ban; Galgóczi műveiben a nők sohasem „femme fatale”-ok; inkább – még a kurvák is – kristályosodási pontok és rendező erők a lét zürzavarában. Talán innét annyiszor emlegetett s dicsért képessége öreg parasztasszonyok ábrázolására, hiszen – a *Mama öltözik* (1973) mutatja tán legszebben – senkiben olyan egyszerű vonalakra nem redukálódhat a lét szövevénye, mint egy családjáért magát hőtfáradtra hajszolt vén parasztasszonyban. Galgóczi öreg parasztasszonyairól Pilinszky sorai jutnak az ember eszébe: Kirajzolódom végleg a világból, mint csupasz falnak állított fogoly ...

*

És ez a „külön kezelt”, kivételes magány Galgóczi annyiszor emlegetett „magányossága”. Egy porcikáját se bízná senki másra. Ő vagy „a tanúk nélkül dolgozó pokol?” Egyremegy. Lásd a *Kőnél keményebb-et* (1973) vagy előképét, a *Fogódzó nélkül-t* (1959). Hisz végül is oly mindegy szegen lebegni ég és föld között vagy elevenen menni át a tűzön, és Galgóczi elbeszéléseiben mindig be van verve valahol a csábító szög és folyton lobog a purgatórium tüze. És folyton reánkmered valahonnét egy kérdőjel nélküli „kijelentő kérdés”, mint *Az eltévedt lovas-ban*, ahol az édesanya 1944 novemberében a falujukon áthajszolt munkaszolgálatosok egyikétől két sült tojásért egy Ady-kötetet vásárolt betűfaló leánykájának. „Kísértetes nálunk az Ősz, S fogyatkozott számú az ember... Csupa vérzés, csupa titok, csupa nyomások, csupa ősök, Csupa erdők és nádasok, Csupa hajdani eszelősök... Hajdani eltévedt lovas Vág neki új hinárú útnak, De nincsen fény, nincs lámpa-láng És hírük sincsen a faluknak. Alusznak némán a faluk, Múltat álmodván didegve...

Az a kislány nem tudta szóba foglalni, mi történt vele: valaki kimondta az életét. A nehéz paraszti életet, amelyre új terheket rakott a háború. Megérezte a világot és ettől a költőt is. Ettől a magyar ugar is megkapta valóságos jelentését.

Öt évvel később kerültem Pestre. Az Ady-kötetet magammal hoztam.

De ki lehetett az a fiatalember.”

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS KÖSZÖNTÉSE

Szeretettel, baráti öleléssel köszöntjük 75. születésnapján Bárdosi Németh János költőt, Testvérünket és Bátyánkat, a pécsi írók Nesztorát, szerkesztőségünk Munkatársát.

Verseskönyveinek, regényeinek, tanulmányköteteinek szétsugárzó főmotívuma a szeretet és a hűség; e nemes ötvözetből ered tiszta embersége és művészi gesztusa: a szeretet és hűség társadalmi méretű megszervezésére biztatja-sarkallja az embereket.

A 20-as években induló költészete föld- és népközeli ihletettséggű. Ez a valóságközeliség rokonítja Bárdosi Németh Jánost a 30-as évek falukutató népi íróival. Idill nélküli e fölmért realitás; ez a költői hang elutasítja a sors megváltoztathatatlanságába való beletörődést; perel a fölemelkedésért, a ki-művelt emberfők sokaságáért, az igazságos társadalmi rendért: csakis az eze-kért folytatott küzdelemben láthatja-érzékelteti az ember és a költő az élet értelmét.

Mivel programját kezdetektől fogva ez a cél vezérli, soha nem elkeseredett a hangja, nem is átkozódó; inkább derűsen simogató; azt emeli be lírájába és prózájába, amit érdemes megbecsülni, szeretni, megtartani és ápolni: a szűkebb pátriát és a kitágítottabb közösséget, a szülőföld tájait és a hazányi országot, benne a küszködő, jobb sorsra érdemes embert.

Verseiben a parasztsók évszázados fojtottsága, a szegénység testet-lelket nyomorító fájdalma épp úgy hangot kap, mint a háború iszonyata, a szabadságvágy, majd a nagy történelmi fordulat, a földosztás és újjáépítés, a béke és a nemzetközi összefogás nagy élménye, jogos nemzeti büszkeség és más népek egyenrangú tisztelete, megbecsülése.

Lírája a köznapi dolgok költészete. Nincsenek látomásai, vagy mondva-csinált szorongásai. Emberközeli, megvalósítható célokért emel szót, nem tribuni hangon, inkább szordinósan: harsány nóta helyett jobbadán dudorászva.

Irodalmi munkásságának kezdete egybeesik azzal az irodalomszervező és szerkesztő tevékenységgel, amellyel a szombathelyi Írott Kő szerkesztőjeként, a Faludi Ferenc Társaság elnökeként buzgólkodott fáradhatatlanul, megismertetve a nagyközönséggel a modern magyar irodalmat: a Nyugat első nemzedéke és a népi írók munkásságát.

A negyvenes években Pécsre költözve, részt vett a Sorsunk, majd a Dunántúl szerkesztésében, az Irodalmi Társaságok (Janus Pannonius, Batsányi) munkájában; jelenleg is megbecsült munkatársunk a Jelenkor szerkesztőségében. Sokat segít az Írócsoport munkájában; még többet a fiatal tehetségek nevelésében. Ez utóbbiban az jellemzi, hogy szíve is van hozzá, ami bizony, hovatovább hiánycikk lesz az irodalmi műhelyekben.

Szeretettel köszöntjük melegszívű, érett bölcsességű Bátyánkat, férfiass-fegyelmezett Barátunkat, a mindig jókedvűen segíteni-kész Munkatársunkat; s azt kívánjuk Neki, hogy még sokáig maradjon köztünk jószívével, derűjével, családja, barátai, olvasói örömeire.

Fénykereső

*Az égürből ki nem repülhetsz,
más csillag nem lehet otthonod,
csak a fény köt néha hozzá,
ha nyár-esti sétádat rovod.*

*Bezárva ég és föld körébe
annyit tudsz, amit sűg a végzet,
vagy tán a sejtés: csűggedt órán
tűkőrből látva az egészet.*

*Folyó felett, ha hídra dőlve
az elfutó habokra nézel,
láthatod, milyen semmiség vagy,
habra-hab szalad vad szeszélyel.*

*S hasztalan minden sírás, átok,
sodor a végzet árja messze,
szépség, hatalom, álmok tornya,
eltűnik a ködökbe-veszve.*

*Beléd fogózom gyöngé lélek,
akit nem látok, pedig fény vagy,
csillagok, tengerek felett
feléd fordítom arcom: én vak.*

*S a többi, ki pőrére íosztva,
keresi, aki felruházta,
te légy az igazi valóság
s a látott-való: csak álca.*

Az erdő terebély fáí

*Az erdő terebély fáí
meg a virágok fűvek
meg a fűtűyögő madarak
a lila szárnyú ég sávja
meg magam a magánnyal
a riadt dobogású szívben*

szeretek megállni
lélegzeni lobogni
lehajolni egy szamócaért
szitakötők szárnyára írni
ezek azok a percek
mikor együtt zeng a világ
egy ütemre-dalra velem
mint a szerelem
mint a szarvasbögés szerenádjá
mint az öröm kürt-szava
mint az erdő terebély fái
a lányszemű kék virágok
a tütyögő madarak
meg az a lebegés
az a pille-könnyűség
az a megtoghatatlan
dallam.

A balladamondó lány

*A balladamondó lányról beszéltek,
hogy úgy mondott balladát
a szavak dobja alatt
sirt, zokogott a lélek,
nemcsak a vers sirt,
sirt aki hallgatta mind,
aztán Erdélybe küldték,
a balladák földjén
házzól-házra adták
könnyezve az istenadtát
és ő versmondással fizetett:
szívéből kisírt
a befalazott asszony kinja,
Kádár Kata könnye,
a halálatáncoltatott lány
zokogása,
aztán nőtt a ballada árja,
a gazdag ér tenger lett,
árja kicsapott messze
és amikor kincseket ért
a balladamondó,
magát is táncbavitte a végzet,
a népek hazája
más földet adott lába alá:
ott majd megdermed ajkán a dal,
tömlőc veszi körül,*

*magát falazza be,
mint Kőműves Kelemen asszonyát
a zord kőművesek,
de az ő sikolyát
senkise hallja,
se árva fia,
se népe,
soha!*

Kosztolányi

*Egy régi írásod melege
késztet a dalra,
ki diákod voltam a versben,
később barátodnak hívtál
és én a rajongó ember
nem mentem el a Logodî utcába,
de te tudva, egy irodalmi esten
nékem is szavaltad
a Hajnali részegség
tündéri látomását.*

*Most eszembe jut egy percre,
eszembe jut ismét
kedves és finom alakod,
mikor felolvasás után udvaroltál
és csillogó pohárból
ittad a somlai bort.*

*Soha olyan tűzlángot nem ad a föld,
maharadzsák bora,
megifjító és megszépítő,
ittad kecses mozdulattal
kortyonként ízelve a jót, a nemest,
nemtelen nem volt
egyetlen mozdulatod sem,
éreztem, éreztük többen,
a költő van itt köztünk,
Arany János kincsének örököse.*

*Most, hogy kopik a szép rim
s ritkább öltés fut a varrottasban,
jobban tudom ki voltál,
tanítani kellene alázatodat,
a rimek kegyelmét,
a lehetetlen tudás lehetőségét,
az egyetlen és a megfoghatatlant.*

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS ŐSZIKÉI

A magyar költészet idős nemzedéke felett már őszi égbolt feszül. Homályba vesző színekkel, sötétlő fellegekkel. S mintha írva lenne a kérdés e fellegekbe: mi lesz ezután? hogyan tovább? Az emberélet végső szakaszához közeledik, a test romlása és a szív szorongása naponta vallatja az őszi ég alá érkezőt. Számot kell vetnie a múlttal, s számot az elmúlással. Valamiképpen meg kell értenie, vagy legalább el kell fogadnia azt a képtelenséget, hogy az élet egyszer végetér. Rendbe kell tennie dolgait, el kell rendeznie emlékeit. Össze kell foglalnia sorsának végső tanulságát, seregszemlét kell tartania eszméi-eszményei felett. Hogy békében, s ha lehet bölcsességben tegye meg az út végső szakaszát. S ne riadjon meg az őszi ég komor felhőitől, ne féljen a homálytól, amely lassan körülveszi. Ekkor van a költőnek s a költészetnek igaz szerepe. Feladata, amely végső számadást, visszatekintést és összefoglalást ír elő. Boldog a költő, ha belső biztonságban és békében tudja elvégezni e számvetést és összefoglalást.

Boldog költő lehet Bárdosi Németh János is hetvenötödik életévét betöltve. Új verseinek — a kötetben is megjelenés előtt álló *Nyugtalan madaraknak* — bölcs biztonságtudata erről tanuskodik. Maga a címadó költemény, igaz, a szív szorongásairól beszél: „napnyugta után / az ég felhői alatt / vacog a szív / riadt a gondolat, / hogy a homály ágyúiban / valami rejtett iszonyat van / s robban a lövedék”. S a verset önvallató kérdés zárja le: „Jaj, megtart-e még az ég?” Az idős költő tétova tekintettel fürkészi a sötétlő őszi eget, figyeli a naplementétől megriadt madarakat. Az új versek, az „őszikék” mégsem a szorongás tanúvallomásai. Sokkal inkább a megbékült szívé, a fegyelmezett léleké. Amely nem száll hiába-való küzdelembe a léttel, kifürkészhetetlen titkokért. S nem vergődik olyan tények előtt, amelyeket, tudja, megváltoztatni amúgysem lehet. Hanem azt kutatja inkább: a végső harcban mi vértézheti fel a gyenge és esendő szívet az őszi ég sötét terhei alatt.

Számításba veszi az elmúlást, hiszen érezvén a test fogyatkozó erejét, aligha tagadhatná önmaga előtt, mégsem retteg, mégsem adja meg magát kísértő félelmeinek. „Áltatni magam mások ellen, / ez volna csupán kibúvó, / jöjjön, ha kell, a fergegben, / lepjen be engem is a hó, / akkor majd én is azt sürgetem, / barátaim, egy jó pohárt / Somló borából ama kertben, / honnan a sorsunk tovaszállt” — írja *Egy elmaradt találkozóra* című versében szembenézve a jövődő telekkel, a majdani elmúlással. Az életre szavazva mégis, mint aki tudja, hogy az „igen” mindig több, mint bármely tagadás. Nem akarja, talán nem is tudná megadni magát. Érett bölcsességgel és férfias fegyelemmel lép sorompóba, hogy próbára tegye fegyvereit.

Az elmúlással vívott küzdelem legfőbb fegyverét mindig az élet intenzitásának megnövelése jelentette. A múlt időt nem lehet legyőzni másként, mint az élmények sűrítésével; azzal, hogy a gyorsan szálló napokat mind több tartalommal tölti meg valaki. Bárdosi Németh János is ezt teszi: költői sorsának biztos és igazolt élményeit mozgósítja annak érdekében, hogy napjainak erős és eleven tartalmat adjon. Tartást egyszersmind a léleknek, táplálékot a szívnek. Ezek között az élmények között első mindig a *természet*; a táj nyugalma és derűje, a szülőföld színvilága és gazdagsága, elemi erejű varázslata. Az új versek is gyakran tekintenek szét a természet dolgai között. Az *erdő terebély fái*, a virágok, füvek és fák boldogabb birodalmában keres vigasztalást. A *Tavaszi koncert* a pezsdülő élet vidám zenéjét kotatza le. Az *Átváltozás* a természetes dolgok: a piros alma, a szél, a madárdal

életet adó, biztató lendületét veszi át. A *Sugárzó fényözönben* a szikrázó nyári égtől, az eleven és teljes világtól remél új kedvet és erőt. A *Fák zöld tengere* a természeti lét otthonos idilljében szerez biztatást. Béke és idill szövi át ezeket a dalokat, amellet valami csendes, korántsem tételes és korántsem megfogalmazott életfilozófia. Egyféle „panteizmus”, amely ha másként nem, az életérzés körében érvényesül, és nyugtatja, békíti a szorongó szívet. A természet a teremtett világ állandóságának, a létezés egységének igazolása és szimbóluma. „Ez a nagy, fehér Nirvána / megnyugtat engem, elborít [...] szívemben nincsen szenvedély” — szól a *Hómező*, valamiképpen azt sejtetve, hogy a létezés és az elmúlás között talán nincs is éles és biztos határ. S hogy az élet és a pusztulás valamiképpen egyetlen közös rendbe tartozik.

A másik ihletet és erőt adó élményforrás a múlt. A csendes és szelid *emlékezés*, amely életre kelti a tünt időt, a régenvolt percek, a múltbavész emlékeket. Akár a gyermekkor és az ifjúság emlékeit. A *Robogó kocsi* régi gyerekkori élményt idéz, amint nyári napfényben s az utak porfelhőjében robognak, száguldanak, versenyeznek a falusi szekerek. A hajszá izalmát festi s a diadalmas célbaérés büszke mámorát. Régi lovakat, miknek friss szőrén a napfény vetett bukfencet, s cifra ostorokat, amelyek hegyükre szúrták az eget. A *Vázlat a gyermekkorról* az otthon idilljét teremti újra. A nagy, szellős falusi tornác kisvilágát: a fonott vesszőkosarakat, nagyanya meleg kemencéjét, a szegen villanó kaszát. Mindkét versben valójában csak indítást jelent az emlékezés; a költői ihlet forrásvidékét, az erőgyűjtés terepét. És az emlékezést, a valójában „epikus” ihletet merengő meditáció zárja le. Az első verset az örökös küzdés és vállalkozás, a másodikat a szépség hatalmán kigyúló elragadtatás tölti meg meditativ érzéssel. A hetvenöt éves költő mindkettőben életigenlő bölcséletét fejezi ki. Az élet gazdagságáról és teremtő erejéről tesz vallomást, mindenképpen a tevékeny és munkás emberi sorsra szavaz, a való világ szépségeiből meríti további életkedvét és -erejét.

Bárdosi Németh János új költészete „az élet hű ütemei”-től kapja belső lendületét, mozgalmasságát, eleven természetét. Ez az élet, amelyet figyelemmel kísér és megőrökit, geográfiailag is kötött. Hazai élet, a szülőföld élete. A szülőföld iránt érzett hűség és szeretet ad biztosabb jelentést annak a fogalomnak, amit a Pécssett, Kaposvárott vagy Szombathelyen élő költők esetében általában „dunántúliságnak” nevez az irodalomkritika. A „dunántúliság” fogalmának időnként kétes értéke volt, mintha a dunántúli költő pusztán a tájban és a természetben találna témát és ihlető erőt. Holott a dunántúli jelleg nem pusztán táji színeket jelent. Sokkal inkább emberi szolidaritást a tájban élő nép iránt, történelmi és kulturális kötődést ahhoz a teremtő hagyományhoz, amit a kétezeréves Pannonia jelent. Ebben a hagyományban jelen van az antik latinitás, az Árpádkor román és gótikus művészete, a török idők végvári kultúrája, a parasztkorok, a reformkor klasszicizmusa. Jelen van a Dunántúl természeti képe, művészi hagyománya és folklórja, jelen vannak a nemzeti történelem és irodalom évszázadai. Bárdosi Némethnél is, aki a tudós szakszerűségével és a költő élményszomjával vette birtokába a dunántúli hagyományokat. Az új versek is erről tanúskodnak; a *Mecseki tavasz*, a *Virágok sárga holdja*, a *bodza téhér szobra*, a *Bárdos, 1974*, a *Szigliget*, a *Hazatérő* a tájat, a szülőföldet idézi fel. A *Csillag igazította* és a *Mákfa* a dunántúli parasztság történelmi megpróbáltatásaira és helytállására emlékezik. A *Vendéglő* a *Vidám tücsökhöz* a táj és a művelődés idilli világáról beszél. A *Berzsenyi estéje*, a *Deák*, a *Babits*, a *Tihanyi levél*, *Az égő csipkebokor*, a *Csak a test pora* és az *Épülőn erődnek* a táj kultúrájának, költészetének régebbi s újabb hagyományait fogja vállaltóra. Hogy általa fogalmazza meg igazán és pontosan a „dunántúli költő” világszemléletét és hivatástudatát. Ezt a hivatástudatot erős közösségi morál élleti, amely felelősségtudatot kelt a tájban élő nép, az egész nemzet, sőt az egész emberiség iránt. Ebben a közösségi felelősségtudatban Bárdosi Németh János valóban a Dunántúl költői hagyományának legjobb letéteményeseivel osztozik.

A végső számvetés gesztusa tette talán, hogy az új versek elszakadni látszanak attól a formavilágtól, amely mindeddig szinte meghatározta a pécsi költő vers-

művészetét. Bárdosi Németh János általában azt a jambizáló magyaros formát használta, amelyet a Nyugat „második nemzedéke”, amelyhez életkora, költői fellépése és szándéka szerint ő maga is tartozott. Az új versek ezt a formát lazítják fel, s ennyiben cáfolják is a költői nyilatkozatot: „kopik a szép rím / s ritkább öltés fut a varrottasban” (*Kosztolányi*). Nem az „öltés” lett „ritkább” ugyanis (és nem a rím kopottabb), hanem a hagyományos forma lazult fel, s adta át helyét a szabadabb versalaknak, esetenként a prózaversnek (*Mákta, Épüljön erődnek*). Ez a szabadabb alak a költő vállalkozó kedvét igazolja; azt, hogy a végső számvetés éveiben is eleven erőként él benne a műhelyformáló igény. S hogy korábbi költői nyelvét, formakincsét is képes volt bővíteni, gazdagítani.

A műhely iránt érzett felelősség, a mesterség szeretete, távlatosabb módon maga a *költészet*, mint emberi tevékenység, tudniillik szintén Bárdosi Németh János benső erőforrásai közé tartozik. Az új versek élére, mintegy mottó gyanánt *Szavak* című költeményét helyezte: „A szavak szabadítók / elkiáltják a szépet [...] ó delejes erő, / végy szárnyaidra, / röptes a csillagok közél!” A költészet maga a legerősebb fegyver az elmúlás ellen viselt küzdelemben. A vers „erődnek épül”, ahogy Bárdosi Németh János a költőtársnak: Csorba Győzőnek üzenté. És ez az erőd óvja az alkotó szellemet a megrendüléstől, az őszi égbolt ólomnehéz fellegeitől: a múlt idő és élet hatalmas gondjaitól.

Győzni fogó

Mi erősebb: a szálló vagy a dög-madár?

Az élet engedett-e a pusztulásnak? Önként, taktikából, hogy a korlátozott lehetőségek között megmaradhasson? Vagy még nem tudott többet kicsikarni tőle, s folyton próbálkozik: talán...

Az előbbit hiszem. Mert hiszek az élet halhatatlan bölcsességében. Úgy kátrál, hogy győzedelmeskedjék, s birodalma határait maga szabja meg céljának megfelelően.

*Milyen szánalmas is volna az esetenkénti keserves diadalok ingatagsága!
A csatavesztés lehetősége riasztó árnyékkal borítaná.*

Nincs megállás

*Semmi cifraság óvó pátoz
még csontváz se még haláltej se
csak úr csak úr csak úr csak úr
ami mögött úr és megint úr
hogy a nézés elkezd zuhanni
s magával rántja a szemet
a szem a fejet és a fej
az egész testet s nincs megállás...*

Újra a tücskök

*Újra a tücskök! A nyár ösvénye határtalan öblü,
roppant térbe szaladt. (Botladozó vonalak.)
Újra a tücskök! A roppant térben a test meg a lélek
elgyávuul s borzong. (Tétova mozdulatok.)
Hogy kerülök ki az őszbe? A tiszta, zavartalan útra,
mely majd megnyugtat, s ismeri céljaimat?
Mit kell elhagynom? Hol nem fog látni az ősz már?
Mily hűs-bolyhatlan hajnalokig jutok el?
Hogy kerülök ki az őszbe, mitéle kevéske terővel
s mégis eléggel, túl már a fölöslegeken?
Mit kell elhagynom, mi akad fenn végül a tücskök
hang-hálóján? Csak bokrosodik a talány.
Vesztő nappalok, éjek környékeznek; a tücskök
jelzik: csöndjükkal száll le a mélybe az út.
Reszket a meggyfa, a szőlő-tag, reszket, ni! a hold is,
tücskök hang-fodrán reszket a föld meg az ég.*

Élet

*Közöttük Velük Nélkülük
Mellette Vele Nélküle*

Az utolsó

*Az utolsó szivárvány
az utolsó napnyugtavöröskézközd horizont*

*majd éjszaka
amikor hold se lesz
s a levegő is áll
elfelejt fordulni a föld
elfelejt kifordulni a föld a sötét hidegből*

*s végképpen lúdbőrzik a bőr
a látás végképp megszűnik
a történetek
a bőrön belülré szorulnak
ismétlődnek szürkülnek laposodnak
elrongyolódnak és kiüresednek*

*az utolsó jövevény
ki magokat s palántákat hozott
melyek még ki is keltek
meg is eredtek*

hid a folyón

*vagy ha csak árnyék
hídnak látható*

Kettészakad

*A plafont nézi az üres
mező ábrákkal teli lesz:*

*nagy folyót lát rohannak a
fölgatott habok tova*

*sodornak sarjú ágakat
tenyér-szokott virágokat*

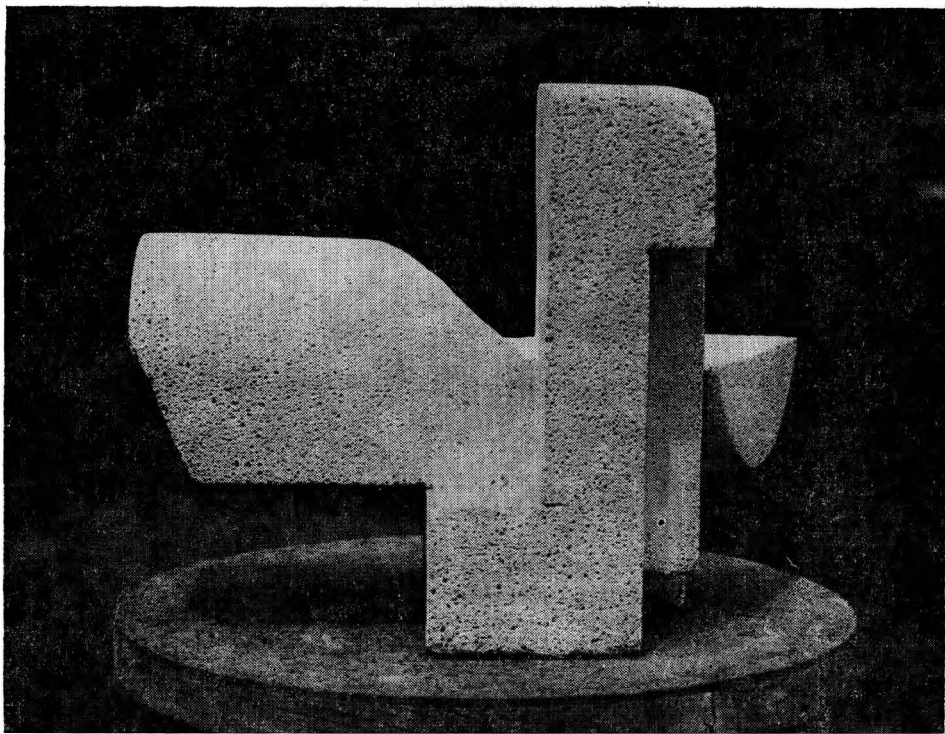
*játékokat mackót babát
és őt magát is őt magát*

*ahány virág bőréhez ér
szirmára dől rőtbarna vér*

*halászná vissza már magát
s játékait mackót babát*

*belegja rémülten szemét
de átüt szemhéján a kép*

*a hab röpíti és marad
és jajgat és kettészakad*

Rókarántó

A sétát, mint műfajt, nem nagyon szeretem. Megszoktam, hogy a levegőzést és koromhoz illő testmozgást valamilyen háztáji tevékenységgel kapcsolom. A szigligeti alkotóházban viszont nem én nyeselem a fákat, nem én gребlyézem a gyalogutakat. Verset költeni szokás sétaközben, prózát sokkal nehezebb. A Rókarántóra megyek, ha megyek. Onnét messze látok. Megnézem áll-e még a házunk a Badacsony bozotos, gazos vadonában. És, hogy ne törjenek rám gyötrő gondok a sétákon, úgy, mint az álmatlan éjszakákon; igyekszem a messze múltból vidámabb szeleteket kanyarintani.

Hogyan lett ez a táj szülőföldem után második hazám? Ha akarom, az is vidám történet. Szemlélet kérdése. Ugyanazon eseményekre emlékezhetsz jó kedvvel és szomorúsággal az egészségügyi sétán. Tegyük jókedvvel, ha lehetséges. Jókedvvel emlékezni 1944 tavaszára?

Forgatókönyvet írtam Szöts István filmrendezőnek Gárdonyi Géza „Hegyen égő tűz” című novellájából. Erre a tájra kellett írnom, mert – úgy mond – a szigligeti Belső hegyen birkanyáját terelgetnek. Az útmenti nyárfákat különleges szokásból felnyesték. Mint óriási pemzlik festenek az égre. Öreg pincékben penészbundás hordók. A betyárok korába illő csárda, vén kocsmárossal. Itt merülünk el a világégés legszörnyűbb esztendejében, a közelitő ágyúörgés morájában, egy pásztorlány és egy festőművész idillikus szerelmi történetébe. Máig sem tudom, vajon a kiváló rendező szakmai makacsságából származott-e ez a bizarr ötlet, vagy tudatosan fricskázott a történelem képébe?

Egyenesen a technikai forgatókönyvet írtam, nem vázlatot, nem irodalmi. Kaptam mintát, amiből megtanulhattam a mesterséget. Nem sokat vitatkozott velem, mikor elkészültem. A forgatókönyvet csak afféle jegyzetfüzetnek fogta fel. Viszont ragaszkodott hozzá, hogy vegyek részt a forgatásban, vagyis legyenek kéznél állandóan, mert a végleges forma úgyis csak a helyszínen alakul ki.

Azon a tavaszon hát elkezdődött itt a magyar filmtörténet, vagy tán úgy is mondhatnám, *minden idők* leghosszabb kiszállása külső felvételekre. A vállalkozó, aki egyben a gyártásvezető szerepét is betöltötte, elsőrendű óhajaként adta elő, hogy ezek a felvételek Szigligeten minél tovább tartsanak. Azt hiszem ez is páratlan óhaj egy producer szájából. Am az ok ismeretes volt. Addig kap katonai felmentést, amíg forgatunk, és ugyanez vonatkozott a csoport minden épkézláb férfi tagjára. Nyilvánvaló, hogy lelkesen filmezgettünk. Magas igényekkel, részletekbe menő választékossággal és nagy kényelemmel.

A grófné rendelkezésünkre bocsátotta a kiskastély egy részét. Természetesen ebben nem fértünk el valamennyien, de ez lett a főhadiszállás. Ha jól emlékszem, itt lakott a rendező, a két főszereplő: Szellay Aliz és Perényi László. Minden bizonnyal a producer és Sárika, aki hozzá tartozott. Bár lehet, hogy a gyártásvezető tartozott Sárikához. Mert ez a vékonyka, bájos kis nő minden jel szerint rendkívül gazdag volt. Gépkocsija, az egyetlen ren-

delkezésre álló személyautó, nyilván a produkció érdekében, mentes volt a hadi szolgálattól. Úgy volt, hogy senki sem tudja, de mindenki tudta, hogy szép kis kocsiján szüntelen hordozza Pestről a bámulatraméltó értéktárgyakat. Főképp ezüst tálcákat, súlyosakat, finom ötvösmunkákat, ékszereket. Nagyon barátkozó természetű volt, sok kis szőlősgazdával összebarátkozott, és a drága holmik elbújtak padláson, pincében, szerteszét a faluban, szomszédfalukban, legfőképpen pedig szőlőhegyi présházakban. Rendkívüli emlékezőtehetség kellett hozzá, hogy pontosan tudja, mit hová rakott. Úgy mondták, nem jegyez fel semmit. És nagy emberismeret kellett ahhoz is, hogy rövid ismeretség után megállapítsa, kire bízhatja kincseit. Valamennyiőnknek megnyugvást jelentett ez a tekintélyes vagyon, a valóságos aranytartalék vállalkozásunk mögött.

Egyébként olyan volt ez az emberpár, mint két játszadozó, kedves gyermek. Talán nem is voltak igazában szakmabeliek, csak fellelték a zavaros időkben életük legkedvesebb játékterét, legdrágább játékszereit.

Ott, a kastélyban volt a konyha is és az éléskamra. Rohangásztak szerte a megyében, Pestre föl, Pestről le, és hordtak oda nekünk minden jót, ételt, italt. Sonka, kolbász, lábszárvastagságú szalámi sokféle minőségben, sajtok, édességek. Volt minden, mit szem-száj kívánt. Szívük repesett örömben jó étvágyunk láttán. Filmeseket nem, csak kedves háziállatokat lehet ilyen vidám szívvel etetni.

Én Bakoséknál laktam, akkoriban a falu egyik legrangosabb házában. Lakótársam Dulovits Jenő volt, az operatőr. Szöts szeretett amatőrökkel dolgozni. Dulovits annak számított a filmnél, de művésze, tudósa volt a fényképezésnek, gépkonstruktőr, mechanikus. Legnagyobb hatást akkor tette rám, mikor az orrom előtt apró darabokra szedett egy felvevőgépet, sőt össze is rakta. Valamilyen változtatást hajtott végre a belsejében, mert a következő, különleges feladathoz arra volt szükség. Az illet neveztem szívesen tudós embernek, aki csodával határos dolgokat mivel. Időnkint teljesen váratlanul elalélt. Olyankor egy kockacukrot kellett a szájába nyomnom, és néhány perc múlva, mintha mi sem történt volna, folytattuk a mindig magvas tárgyalásunkat. A szakmájáról alig beszélt, kicsikét mégis megtanultam a szemével látni, és ez jó volt.

Volt a gróféknak egy juhászuk, és nyájuk. Mi pedig mentünk a nyáj után, szépszámú, szelíd sereg, eszközökkel és kellékekkel. Meg-megtelepedtünk a szép dombokon és forgatgattunk. Persze nem mindig, csak ha minden összejött számtalan szerencsés véletlen találkozásából. Jó háttér, pazar világítás, bárányfelhők az égen, a jámbor állatok megfelelő széledése a földön, művészeink diszponáltsága. Sem légi harc, sem a szőnyegbombázók vonulása északnak. Volt úgy, hogy még a Rókarántóról nézve, a messze távolban, a Badacsony alatt vezető síneken vonatnak kellett robogni, sőt füstölnie is, sőt fűtyülnie is. És hozzá a fentiekből sem hiányozhatott semmi. Nem volt az, mint a sietős filmeseknél, hogy „ez van, ezt kell szeretni!” Mert Szellay Aliz szövege így szólt: „Ott megy majd a maga vonatja is.” Ez pedig nem ért semmit vonat nélkül. Nekünk volt időnk, minden perc, mit elszalasztottunk, tiszta nyereség volt.

Szegény művésznőnk pedig ismételhetett és ismételhetett. Senki nem talált már játékában hibát, sem szavaiban, sem mozdulataiban, csupán a rendező, mindég a könnyekig.

Megtanultam szép lábak lépteit a parti iszapban, szúrós nádtorzsák kö-

zött. A láb legyen félénk a sár hűvösségétől is, a torzsáktól is, de ne úgy, mint egy kisasszonyé, hanem ahogy egy pásztorlány meztelen lába kényeskedik. Légyen kecses a lábszár mozdulata, de táruljanak szét az ujjacskák, hogy felcsücsörödjék közöttük az iszap. Nagy mutatvány, ha sikerül. Mert a lábszárinak!

Ezek a lépések vezettek volna a nagy jelenethez, mikoris a nádszálak karéjában, a hanyatló nap ellenfényében, loccsanó víz gyöngyei között meztelen fürdik a pásztorlány. De hol voltunk még attól is, hogy az iszapból a tiszta vízbe lépjenek a lábak, a lábak!

Jött a forró nyár, és jött szeptember és korai hűvössége. A Balatonban már reumától kellett tartanunk. Akkor felvonultunk a tihanyi Felső tóhoz, annak még melegebb a vize ősszel is.

De most kicsit előre szaladtam ezekkel a léptekkel. Hiszen addig még igen sok történt. Mert azért nemcsak a léptekkel foglalkoztunk, meg a vonattal. A forgatókönyv egyre fogyott, vészesen fogyott. Nekem átírnom kellett, hozzáírnom kellett, újra írnom kellett. És jöttek maguktól termett motívumok, például Dulovits remeke: reggeli, harmatos pókhálón keresztül fényképezett egy csók jelenetet. Míg a pók végzett a hálóba akadt léggel, a festőművész is legyőzte a pásztorlány szelíd ellenállását.

Több százan, vagy talán ezren is voltak az amerikai bombázók egy-egy kötelékében. Rettenetes moraj, rettenetes erő. Német és magyar vadászok nem is gondolhattak arra, hogy a légierődök és kísérőik ilyen irdatlan tömegét megtámadják. Csak szálltostak utánuk, vagy mélyen alattuk s ha meghibásodásból elmaradt egy, arra rácsaptak, volt úgy, le is lötték. Ilyen esetnek is voltunk szemtanúi. Mi indíthatta embereinket, hogy mint a sárkányt eresztő gyerekek, rohanjanak a harcoló gépek irányába? És most kiért aggódnak, akik szaladnak? Különösen, ha az elmaradott gépnek segítségére jött egy-egy angol vadász. Az amerikai gépek mennek irtózatossá erőfölényükkel végetvetni a háborúnak. De mennek rádönteni a házakat a Pesten maradtakra, az anyákra, testvérekre, gyermekekre. Itt felettünk pedig egy vagy két magyar pilóta élete a kockán.

Eh, jobb azzal törődni, vajon lesz-e még idő a művésznő meztelen fürdőzésére, vagy sikerül addig húzni-halasztani, míg túl lép rajtunk a front.

Abban mindenki megegyezett, hogy itt harcok nem lesznek, a Balaton két végén majd előre törnek a szovjet csapatok, és egy szép reggel már oda tartozunk. Szóts, míg a többiek futottak az égve lehulló gép után, csak mondta, mondta, hogy a magyar filmművészetnek új és nagy korszaka következik az eljövendő felszabadulás után. A filmtörténelem legnagyobb alkotásai a Szovjetunióban születtek. A filmművészet megszabadul a profit mocskos nyűgétől. A filmnek nem lesz többé szüksége rá, hogy a legalantasabb ösztönöket elégítse ki. És így tovább. Olyan ékesszólással ecsetelte szakmája gyönyörű jövőjét; mi már úgy álmodtuk a *nagy békét*, hogy leszáll majd a szigligeti báránys dombokra ejtóernyőn Pudovkin és Eisenstein, vagy éppen anyagszárnyon. Vigyáznak ránk, hogy nyájunk el ne széledjen, kanyargó vonatunk füstje és füttye ki ne apadjon. Szellay Alizt megtanítják, hogyan kell a lábszárinak feszülése nélkül széttárni ujjacskáit a zöld iszapnak. Végül oltalmuk alatt megvalósulhat a művésznő nagy aktjelenete is, ellenfényben. Mégpedig úgy, hogy profán tekintetek ne illessék. Ha másképp nem, géppisztolyos katonák sora mögött.

Am ebben az ügyben elébb még történt egy és más. Mert a bekerítésünk

egyre késett. Tudvalevő, hogy ősszel is, a Balaton vonalában is milyen sokáig állt a harc. Mikor pedig az alább következő akciónkhoz hozzákezdünk, még kellemes meleg nyár volt.

Az ember elszemtelenedik. Nem mondom ezt egyenesen káros tulajdonságnak, sőt a fejlődés szempontjából éppen hasznos is lehet. Amiről most írni akarok, az mégis, enyhénszólva, visszatetsző volt számomra. Körülöttünk lángol a világ. A férfiak, ha valamirevalók, valahol, valamelyik oldalon önkéntesen, vagy kényszeredetten harcolnak, nélkülöznek, véreznek. Harcolnak a fejünk fölött is. Acélfelhő viszi az égen, cepeli a hátán százezrek halálát, városok pusztulását. Ugyanakkor a Szóts, meg ez a kedves vállalkozó pár Eldorádót teremti Szigligeten egy-két tucat férfi számára. Étel-ital, kényelmes szállás, munka helyett játék. Természetes volna, hogy reggelenként térdet-hajtva adjanak hálát istenüknek, aki így kivételez velük. De nem, hanem még nyafognak nekem, hogy az ördögbe is, mért nincs ebben a filmben néhány fiatal nő? Van a Szellay, aztán mintha elvágta volna. Csak a birkák, csak a vén juhász, vén kocsmáros, öreg mostoha, meg a pásztorlány gatyás papája, de még egy statisztalány sem. Olyan itt az élet, mintha kolostor udvarán kertészkednének.

A helybeli lányok is csak vigyáztak a hírukra, mert hátha mégis hazajön a kedvesük a csatából. Egyszóval valami megoldást kellett keresnünk. Összevágott ez az igény a rendező művészi koncepciójával. Nevezetesen, hogy nagyon szerette a határozott, sőt drasztikus ellenpontokat. Nos, hogyan lesz igazán érzékelhető a pásztorlány testének karcsúsága, mozdulatainak finomsága, szüzies mellének hetykesége az ellenfényben? Egész lényének félénk szemérmessége, a nádas rejtett zúgának intim csendje? Akkor, ha a gép egy másik mezítelen csoportról vág ide. Domború hátú, dudamellű, lágyhasú, testes nők lubickolnak, rúcsejkednek, röhicsélnek, sikoltoznak, locsipocsiznak, sőt víz alá nyomják egymást. Jöhet némi pajzán szöveg is... mondatok egymást fedik. Ez már az író dolga.

Nosza, megírtam gyorsan a jelenetet. Osztatlan tetszést aratott. A harmadik vagy negyedik felolvasásban a rendező is hibátlannak találta. Most tehát itt a feladat. Előkeríteni a megfelelő nőszemélyeket. Abban állapotunk meg, hogy ezen nők előállításában segítségére leszek a gyártásvezetőnek. Egyrészt, mert nékem leginkább fogalmam kell legyen róla, milyen testeket képzelünk oda, másrészt én ismerem legjobban a megyét. A közlekedési nehézségek miatt nem jöhetett számításba a legtermészetesebb megoldás, hogy Pestről rendeljük meg a hölgyeket a filmgyár szakembereitől. Mert, ha még megérkeznek is, mi lesz, ha ittragadnak?

A producer lelkesült a feladatért, szívesen vette saját kezébe az ügyet, sőt a kedves Sárika is boldogan velünk tartott. Ilyen elszántságot nem is vártam tőle, de mi az, hogy elszántság? Szívvel-lélekkel benne volt a hájszában. Pedig leginkább csak a gépkocsivezető szerepét tölthette be. Maga a lényegi rész szinte teljesen férfi munkának bizonyult. Nem volt könnyű dolgunk. A mi rendezőnk szemét nem lehetett akármivel kiszúrni. Jó húsban lévő, sőt kövér nők akadtak bőségesen. Ami azt bizonyította, hogy ezen a tájon a háború utolsó hónapjaiban sem volt éhség és nélkülözés. Sőt liszt, cukor, zsír nagy mennyiségben halmozódott fel éppen a sanyarú időkől való félelemben. Tudvalevő, hogy ezek a szénhidrátfélék hizlalják legjobban az embert. Sok-sok férfimunka szakadt ez idő tájt az asszonyok vállára, de sok

gond is, és kínjukban ezek nem a cigarettát rágták akkor még, mint a férfiak, hanem ettek, eszegettek inkább, ami szintén megnyugtatja az idegeket.

De mi hasznunk volt ebből? Mi csak azok közül válogathattunk, akik hajlandók voltak levetkőzni, és a felvevő gép előtt meztelen hancúrozni. És éppen itt az ellentmondás: azok voltak kövérek, akiknek volt bőven mit a tejbe aprítani, az olyanok pedig nem voltak hajlandók nekünk a pénzünkért meztelenkedni. A rendezőnek még az sem volt mindegy, hogyan kövérek, mert nyeszlett váll és lógó mell szóba sem jöhetett. Az, hogy hasra kövérek, az semmi. A víz nagy, kerek dombokat fogjon körül. Nemhogy csak a lapos mell, és minden, ami szép nagy, a víz alatt van. A cigányasszonyokkal szemben előítéletei voltak, szerinte azok vagy soványak, vagy a hasukon a mel-
lük.

Próbálkoztunk a bordélyházakban Pápától Keszthelyig. Ez sem volt célra-
vezető, mert ha akadt is közöttük jóltáplált, szereplésüket a tulajdonos hozzá-
járulásához kötötték. A tulajdonos pedig csillagászati összegeket jelölt meg,
vagy egyszerűen szóba sem állt velünk.

Hetekig tartó szívós munka után jöttünk csak rá, hogy egyedül a pincé-
rek segíthetnek. Azok pedig folyton az önérzetünkbe gázoltak.

– Ugyan, magunk között vagyunk, hagyjuk ezt a dajkamesét a moziról.
Ezeket a nőket meg kell jól fizetni és kész.

Végül is megtörtént az előzetes tárgyalás néhány nővel. Bosszantó volt,
hogy azok sem hittek a filmben. Olyasmivel jöttek, hogy minek azért Szig-
ligetre menni. Tudnak ők itt is jó helyet. Azon vettük észre magunkat, hogy
presztizskérdést csinálunk a tisztos szándékunkból. A nagyobb hitelesség ked-
véért bevetettük Sárkát is, mint tárgyaló partnert. De mi lett abból!

– Édes ténsasszony! Főlölesleges az áltatás. Ne játssza meg nekünk magát.
Ismeri a Balognét Devecserből? Nahát, ha ismeri, ha nem, az is van ilyen
fozanú nő, mint maga, sőt, ha az ékszerreit veszem, még különb is. Mégsem
szégyenli, hogy a német tiszteknek dolgozik.

Egyszóval nehéz kenyér volt ez.

Kibéreltünk egy házat, amelyet inkább csak nyaralásra használtak. Abban
a gyermekes hitben cselekedtük ezt, hogy majd itt gyűjtögetjük a testes
lányokat, míg kellő számban lesznek. Addig is tisztos napidíjat kapnak. Gond-
talanságukban nyilván szépen megférnek egymás mellett. Hát ebben is téved-
tünk. Nem volt ezeknek a nőknek sem türelmük elég, sem bizalmuk bennünk.
Sem lelkesülésük a filmművészetért. Még sztár sem akart lenni egyikük sem.
Katonakötelesek sem voltak. Próbáljon valaki élő lepkéket gyűjteni szivaros
dobozba. Míg egyet bedug, kettő kirepül.

Minden esetre a stáb élete hangulatosabb lett. Megszűnt a panasz, hogy
csak a sok étel-ital és semmi más. A lányok kedves ajándékokra, sőt mellék-
keresetre tettek szert. Mégiscsak az összeférhetetlenség, majd egyszerre a
rátartiság, hogy nem azért jöttek ide. Mondjuk meg azonnal, mikor lesz a
jelenésük a filmen. Hiába magyaráztuk, hogy a számszerűség döntően fontos.

Egyik-másik fiatalember pedig túlzásba vitte. Egy este például arra jár-
ván, látom, hogy egyik, nem is éppen alacsony beosztású munkatársunk futja
körüli azt a bizonyos házat. Sántikálva, szegény, egy régi gránátszilánk miatt.

– Megkergültél?

– Szó sincs róla, öregem. Egy tapasztalt tartalékos századostól tanul-
tam, hogy a fizikai fáradtság meglepően növeli a férfi potenciát. Percek alatt
regenerál. És milyen igaza van! Tizennyolc hónapos frontszolgálatom alatt

én megtanultam, hogy ha egyszer alkalom adódik, azt ki kell használni, mert mikor lesz az megint, és lesz-e még az életben? Mert meddig tart az élet?

Hát tessék ilyen bölcséleti talapzaton csatát nyerni és tisztességgel befejezni egy teljes odaadást követelő sokrétű művészeti alkotást. Ezért járunk mi városról városra, kocsmáról kocsmára, örömtanyáról örömtanyára, költséget, fáradságot nem kimélve, türve a megaláztatást és félreértést?

Az egészben csak Sárikát csodáltam. Sárিকা nagyszerű volt. Más nő tombolna, toporzékolna, verné a sarkát a földhöz: „Megőrültem én, hogy kurvákat gyűjtök egy csomó léhűtőnek?” És ilyen hisztériás jeleneteket rendezne, de ő nem. Szeretettel gondozta őket és azok úgy tekintettek rá, mint drága édesanyjukra. Micsoda lélek volt ebben a soványka üzletasszonyban! „Mindenek felett őrizzék meg a szíveteket, mert ebből származik minden jó.”

Ez a bibliai idézet is szerepelt a filmben. Már nem vagyok benne bizonyos, Gárdonyi emelte-e ki, vagy csak a forgatókönyvben volt? Szöts arra az elhatározásra jutott, hogy ezt a szövegrészt fényképezzük közelről: *inzertben*. Így kerüljön a vászonra, mert fontos. Ez esetben természetesen meg kellett határozni pontos helyét a Szentírásban, továbbá megállapítani, szóról szóra így hangzik-e Káldy György fordításában. Elsétáltam a tördemici paphoz, aki rangja szerint pápai kamarás volt. A kamarás úr készséggel segített. Modern ember volt, nem aggságoskodott, hogy profán célokra használjuk a szent szöveget. Sőt, mint kiderült, a maga módján festőművész is volt. Elbeszélgettünk vele a képi látásmódról. Sőt bemutatta praktikus találmányát, mely festőnek, filmoperatőrnek nagy hasznára válhat. Szinte csodáltam, és ő maga is csodálta, hogy eddig nem találták fel. Egy gyufás skatulya belső tolórészének fenekét kinyomjuk. Kapunk egy szabályos téglalap alakú keretet. A legideálisabb képformát. Nem kell más, csak ezt a keretet egy, vagy két arasznyira a szemünk elé tartjuk, aszerint, mekkora darabot akarunk befogni a tájból, és már megvan a kép, csak le kell festeni, vagy le kell fotografálni. Az ember így a lényegesre koncentrálni, nem vonják el figyelmét a kivüleső részletek. Megköszöntem, és ígéretet tettem, hogy elterjesztem a filmszakmában. Eszébe sem jutott, hogy találmányát szabadalmaztassa. Mindent csak a művészetért.

Szötsnek természetesen nem volt jó akárhogyan a fenti szöveg. Meg kellett rajzoltatnunk valaki művésszel, aki felhasználja hozzá a Szentírás egyik régi kiadásának archaikus betűtípusát. Mi sem lett volna kézenfekvőbb, mint ha egyszer az illető pap maga is festőművész, hát kérjük fel. De nem, neki mostmeg hivatásos kellett. Mert ugye, az a megrögzött felfogás, hogy vagy pápai kamarás valaki, vagy festőművész. Véletlen akadt hivatásos is, Rezes Molnár személyében, aki Szigligeten lakott takaros kis házában.

Szerencsére nem Sárikával voltam ott nála. Még csak az kellett volna szegénykének a lelkes ügybuzgalmára. Miután a művész elfogadta a megbízást, tudtukra adta, hogy az egész herce-hurca a testes nőkért fölösleges volt. Neki kellett volna idejében szóljunk. Hát, mit gondolunk, honnét veszi ő a modelljeit? Azokat a szép pirosposztagásokat? Igenis találhatók a Balatonfelvidéken szép tömör és súlyos népi szépségek, akik megnyerhetők a célnak, csak tudni kell a nyelvükön. És természetesen tudni kell, hol keressük őket. Mi pedig szaladgálunk rossz hírű lotyók után. Sőt még tovább is ment. Arra kértem inkább hallgasson, most már ügyis mindegy. Aki lelkesen dolgozott,

annak maradjon meg a hite, hogy nem hiába. Szótsnek sem szóltunk a testes paraszti szépségekről, ne üssön ez is szeget a fejébe. Csakhogy...

Csakhogy időközben elmúlt Szent István napja, és jött a hűvös eső. Két asszony nap között is csak a hideg szél. A mi lányaink, az a kettő, aki éppen készenlétben volt, egy reggel lesétált a Balatonra lábmosás végett. Kijelentették, hogy a kórság, aki belemegy a Balatonba ilyenkor. Azt nekik nem győzzük megfizetni. Tudják ők már, meddig tart ennek a rendezőnek egy felvétel. Ott dermedhetnek a jéghideg vízben reggeltől estélig. Fölfáznak alulról, ami asszonyok számára a legrosszabb. Nekik ugyan nem kell sem reuma a térdükbe, sem petefészekgyulladás. Úgy eltűntek még aznap, mint a kámför.

Ekkortájt szálltunk ki először a tihanyi Felső tóra. Mert Egyed Lenkének volt hátra még a kenderáztató jelenete egy szintén éltes férfiszínésszel. Hát tőlük aztán nem kívánhatták, hogy a Balaton hideg vizében tipródjanak óraszám.

Egy este üldögéltem ott a Sportszálló teraszán. A vendéglő már bezárt, de a székek ottmaradtak az asztalokon felhalmozva. Leemeltem magamnak egyet, és gyönyörködtem a tájban a holdvilág és egy távoli Sztálingyertya fényénél. Repülőgépek hirtelenkedtek a víz felett. Nyilván kerestek valamit. Majd elhalt a morajuk, de a kivilágítás még tartott egy darabig. Hátam mögött, két asztallal odébb helyet foglalt Szóts István és Baránszky Jób László. Véletlen talákoztunk össze Tihanyban Baránszky Jóbbal. Úgy látszik, ráért, mert figyelemmel kísérte munkálkodásunkat. Mint beszélgetésükből kiderült, Szóts levetítette neki a kész felvételeket, és a forgatókönyvet is átlapozta. A kiváló tudós és esztéta megállapította, hogy egyes jelenetek valóban művésziék, sőt van közöttük páratlanul szép, nem is egy. De az egészről nem volt valami jó véleménye. Magamban tökéletesen osztottam nézetét, és Szótsot is kétségek fogták el. Ez már látszott rajta napok óta. Ezúttal Baránszkyknak kiöntötte a szívét. – Itt valójában mindenki csak hülyéskedik. Fegyelmet tartani lehetetlen. Többek között az író sem áll a helyzet magaslatán. Lehet, hogy be is vásárolt velem, mikor éppen őt kérte fel. Lehet, hogy nincs is érzéke a filmhez.

Szerencsére takartak engem az asztalra felrakott székek, a Sztálingyertya is rég kialudt. Nagyon kellemetlen lett volna, ha észrevesznek. Amit pedig később a politikáról és hadihelyzetről beszéltek, azt kész veszedelem volt hallgatni. Elvégre a Tihanyi félsziget akkor még a tengelyhatalmakhoz tartozott.

Most itt lett volna az alkalom a pásztorlány nagy vízi jelenetére. De hol voltak hozzá szép kövér lányink is már? Rezes Molnár leszállította az idézetet, meg is csináltuk az inzertet, de a dundi szépségekről hallgatott. Szalma-láng volt az is csak.

Szerintem utolsó alkalom volt ez a nagy eseményre, de maradt csak Egyed Lenkéék alakítása a kenderrel, és még néhány apróság a Felső tavon. Mondom, szerintem az utolsó alkalom, de a rendező bízott még a vénasszonyok nyarában. Egyik este hosszas megbeszélésre hívott, amelynek az lett az eredménye, hogy írjam át mégegyszer generálisan az egész forgatókönyvet, használjam fel az eddig legjobban sikerült felvételeket, azonkívül változtathatok, amennyit akarok, bátran, mindent a legjobb belátásom szerint. Időnk van, pénzünk van. Ha minden kötél szakad, ott van még Hévíz is. Úgyes trükkkel abból is Balaton lesz. Hévízen sok a menekült, és olyan még nem volt,

hogy Hévíz szükkölködjenek testes asszonyokban. Arra is gondolt Szóts, hogy nyugodt körülmények között dolgozhassam, távol a forgatagtól. Felvezetett a Balaton sziklászákjai tövébe, a Rodostó turistaházba, melynél nyugalmasabb és pompásabb helyet nem is álmodhattam. Elhelyezett ott írógéppel és minden csomagommal együtt a produkció költségére.

Történt ez valamikor október közepén. Onnét tudom az időpontot, hogy nem sokkal érkezésem után, egy napsütéses délelőtt öszöreg ember állított be a turistaház magyarosan berendezett ebédlőjébe. Kampós bottal jött, foldozott csizmában, szűk nadrág a csizmaszárban és toldott-foldott kincstári zubbony. Fehér haj, fehér bajusz. Nagyon, nagyon öreg volt. Kisgyermek koromban láttam még negyvennyolcas honvédet. Az volt ilyen. Megállt a vénember a terem közepén és így szólt:

– Emberek! Vége a háborúnak. Horthy kiegyezett a cárral!

Ettől fogva, heteken keresztül alig fordult meg idegen a házban. Négyen voltunk bentlakók. Három lány, meg én. Három közül egyik, a feltűnően szép arcú Marika, a turistaház gondnoka, szakácsa, beszerzője, csaposa, mindenese. A másik kettőről hamarosan megtudtam, hogy bujdosó zsidólányok, de tudtam, hogy ezt nem szabad tudnom. A két lány is tudta, hogy tudom, de azt is tudta, hogy tudom, hogy nem szabad tudnom. Így jól megvoltunk mi négyen. Marika ellátott bennünket minden jóval, ők ketten meg főképp azzal foglalkoztak, hogy diszítették Marikát. Régi ruhadarabjait átformálták, turbánt kötöttek a fejére, mert szerintük az nagyon jól állt az arcához. Láthatóan szórakoztatta a két pesti lányt, hogy ebből a szépséges vadócból elegáns dámát formálnak.

Marikának, azt hiszem, soha nem jutott volna eszébe, hogy én öt vegegyem feleségül, ha nincsenek hárman. Ám ez a helyzet a női lélek természetére szerint vetélkedésre készített. A másik kettővel több közös témám volt, jobban szót értettem velük. Időnk is több volt. Nem siettem nagyon a forgatókönyvvel, nekik pedig nem volt más dolguk, csak tölteni és sürgetni az időt Marika hát mérlegre tette üde szépségét. Meg kell jegyezni, ebben a két lány is segítségére volt. Mosogatás után a szemöldökét igazgatták, haját fésülték.

A filmezőkkel már csak hézagos kapcsolatot tartottam. Időnkint elvittem Szigligetre egy félmarék forgatókönyvet. Mintha megfogyatkozott volna a stáb. Tátogató sem volt már annyi, mint a munkánk elején. A falu napirendre tért felettünk, mintha itt öröktől fogva és örökké, törvényszerűen filmeznének. A juhász viszont azt mondta, hogy a birkák idegesek. Ez rám úgy hatott, mint valami vészjel. Ha már a birkák is türelmetlenkednek?

Az emberi türelemnek viszont nincs határa, a gyermeki naivitásnak, a jóhiszeműségnek sem. Ezt akkor tapasztaltam, mikor minden jel az ellenkezőjére mutatott.

Körülbelül halottak napján, vagy akkortájt feljött pazar kilátású teraszunkra a kamarás úr. Festőszerszámaival egy rózsásarcú, gömbölyded lány cepelte. A mester és tanítványa. Olyanok voltak, ahogy munkához készülődtek. Előkerült a feneketlen gyufáskatulya. Marika forró teával kiszolgálta őket. Ez volt a kamarás úr örök itala. Természetesen odamentem és üdvözöltem, mint régi ismerőse. Bevallotta, nem csupán a megfestendő téma miatt jött, hanem híret vette, hogy itt vagyok. Sőt híret vette annak is, hogy a filmesek telt idomú, szép lányokat keresnek. Azért hozta magával

ezt a sötétbarnát. Régi vágya, hogy színésznő lehessen. Neki nincsenek előítéletei a pályával szemben. Ez a kislány nagyszerűen rajzol, de a művészet egy, és elhihető, hogy tehetségét annak egy másik ágában még jobban érvényesítheti. Aggálya csak egy volt eddig. Nevezetesen a lányka rendkívüli dundisága, de most meglepve tapasztalja, milyen keresett éppen ez a típus.

A rémület fogott el. Miképp törjem meg e szent ember hitét a művészetben?

– Beszéljen vele a filmművészetről – kért a jóindulatú lelkiatya –, hát-ha szót értenek?

Nem tehettem mást, félre vonultam a lánnyal egy fenyő alatti árnyas padra, és minden ékesszólással a lelkére beszéltem. Ne, csak azt ne, az istenért! Mindez nem ment könnyen, olyan sokáig üldögéltünk a fenyőfa alatt, hogy az megpecsételte a sorsomat. Marika és a két pesti lány közös frontot alakított ettől fogva ellenem. Az események hihetetlenül felgyorsultak és Mikuláskor házasságot kötöttem a turistaház fiatal gondnoknőjével.

A nagy sietségben nem volt alkalmam figyelemmel kísérni, hogyan oszlott szét a nyolc hónap alatt jóban-rosszban összekovácsolódott filmező közösség. Később annyit megtudtam, hogy a hangos kocsi egy pajtában áll valahol, nagy biztonságban, mert rá is dűlt a pajta. A teherautó, mely a rettenetes súlyú agregátort szállította, valahol Szepezdnél a mélyen fekvő vasúti sínekre zúditott véletlenül egy fontos német katonai járművet. A sofőrnek sikerült az erdők felé futva elmenekülnie, mielőtt közlekedésrendészeti kihágásért megbüntették volna.

A barátságos két pesti lány elkészítette volna a menyasszonyi ruhát is, amilyen ügyesek voltak, de erre nem került sor. A tördemici főjegyző combközépig felrepedt nadrágban adott össze bennünket, mert útban hazafelé Tapolcáról, ahol a felesége éppen második leányát szülte, a légnyomás letaszította motorkerékpárjáról.

K. Istvánnal mentünk

a nyári gáton
majd a falu alatti réten át
hol az ér sásos toccsogóiban
a ludak tegnapi tolla pihézett
csak menjenek át a gáton meg a bürün
a gyalogútról le ne térjenek
csak végig a nap a hátukba süssön
balról legelő jobbról kukoricás
tenyéryei kölyökbozotos a fák
alatt megtalálják amit keresnek
kiabálta utánunk az öreg
amit keresünk amit keresünk
a köznapok zuzmaráját feloldót
az emészthetetlen lélegzetek
szoritása utáni nyugodt ütemet
az egymáshoz simuló levelek
napfényerőműves oxigéngyárait
s hogy hány naptárt dobtam tűzre azóta
nem tudom sose mértem le hiányát
az imamalomként forgó napoknak
de rég volt hogy erre és ide jártam
s horgon vergődő csukák csobogása
amit keresünk amit keresünk

balról legelő jobbról kukoricás
majd a kölyökbozotos majd a fák

s a fák alatt

iszapja szennye
a szomjanhalt medernek
oszló teteme a két part között

Menjetek haza

(Horváth József halálára)

mondta

és mi elindultunk haza
mert élő csak haza mehet
hazába házba önmagába

*megleli végül a helyet
hova élő csak haza mehet*

*Menjetez haza
mondta
és mi elindultunk haza*

*s ő végül is egyedül maradt
fehér ágyán szederjes önmagában*

*honnan még inteni akart
mielőtt magára maradt*

Egry József járt itt

*vagy tán Szent Kristóf
nyakában a gyerekekkel*

*a homokba vésett
nyomokon még eltalálsz
eddig de tovább nem*

innen még visszanezett

*később a roppant
tömegű víz feletti fény
szomjasan felitta*

A hálót és a halat is

*elfeledte
nincs itt idegen vállak feszülnek
idegen vállakhoz test a testhez
dühödt szájbarlangok ordítása csapkod
csikorog tülem járataiban*

s keselyűs pánik köröz felettem

*bár azt tudtam hogy itt végzem majd
csak azt nem tudtam hogy két lator között*

Beáta három keddje

1.

ÖSSZETÉTEL

Reggel ötkor fejfájósan ébredt: hol kódorog ez az Ildi? De sikerült még egy kicsit aludnia, csak hétkor hívta föl: megint nincs otthon. Nincs mese, ki kell mennem a reptérre.

Arra már nem maradt ideje, hogy bekapjon valamit, elesett az úttest közepén, valami gödör lehetett, szerencsére nincs komoly autóforgalom arra felé; szövetnadrágban volt, tehát zúzódás, nem nyílt seb. Mégis egy negyedórát várhatott az autóbuszra, de azután épp jókor kapta el a reptérit; a meglepetés: Ica már bent ült, ő is Tódor elé megy. Végre itt az alkalom, hátha megtud valamit Gombárról, már régóta szerette volna Ica szájából hallani ugyanazt. Részletesen: mikor és hogy ismerkedtek meg, és miről is volt szó tulajdonképpen, szerették-e egymást?

De Ica a Gombár mostani dolgairól mesélt, milyen hamar megcsúnyulnak a csajok, gondolta Beáta; elszáll az a léha báj, ahogy a harminchoz közelednek. A srácok nem mindig, Mikiben még megvan, csak a fényképein olyan keményvonású, éretten züllött az arca.

Nem gombolom be a vállamon a pulóvert, gondolta Miki, ha így lépek a közönség elé, mindegyik nő begombolná, szeretem azt a gyengéd ösztönűket, úgyse lépnek oda hozzá, de a szemükbe kiül és feldobódom tőle.

Gondol ilyesmit Miki? csak én fogalmazom meg, mostanság ez az egyik foglalkozásom, Mikit fogalmazni, remélem, Tódor meghozza a tablettákat, persze, hogy kimegyek elébe, Ica nem mond semmi újat.

Még fel se szállt a gép, az információ se tud semmit, csöppet se jobb az ötforintos szalámis zsemlye, mint a kétforintos, csak olvass nyugodtan, én is lektorálok, mélyedt Beáta a szakirodalmába.

Ica a tizenegyes busszal visszament a városba, várnak rá a többiek, átadta Beátának a pénzt meg a vasúti jegyet. Nem hagyhatom cserben Tódort, hisz annyit zaklattam a Péter miatt is, segítsen a felvételijénél, minden szabályszerűen, hivatalos úton ment, mégis megfúrták menetközben; Tódor sokat telefonálgatott miatta, most meg a Miki ügyét löcsöltem rá, legalább az derülne ki, felszállt-e már?

Jeges a kifutópálya, mondja a távösszekötő, háromra haza kell érnem, gondolja Beáta, hisz jön Péter a magnókkal, át kell játszanom a Mikit, Bogárka nagyon várja, majd megőrül nélküle a Hortobágyon. Váltson föl Ildi, az ő dolga lenne tulajdonképpen.

Tizenkettőkor fölhívta Ildit, az valósággal leteremtette: mit képzelsz, nem vagyok én taxivállalat, mért hagyta Icát elmenni, csak várd szépen. De a fejfájása múlni kezdett, és elelmékedett Afganisztán történeti földrajzán: vajon Tódor türelméből futja-e még?

Milyen zöld volt Miki tegnap, állítólag fölszállt már, mondja a távösszekötő; vagyis még beérek a szerkesztőségbe, onnan haza, mire Péter a magnókkal. Tárgyalni kezd egy taxisofőrrel, közben igyekszik nem utálni Ildit, hogy ez az Ica hogy megcsúnyult, a Gombárnak is ez lenne a véleménye, bár biztosan ő is.

Csak háromkor jön a gép, közli a távösszekötő, Beáta megírja az üzenetkártyát és beteszi a T-betűs rekeszbe: gyere a lakásomra, Tódor; taxin be a szerkesztőségbe, helyjegyet venni a délutáni vonatra, azután haza, mielőtt Péter a magnókkal; bosszantó posta, Gyuri jelzi a kritikái megjegyzéseit, Levendula félreértette, azt hitte, sérelmet hánytorgat fel neki; újból fölhívja Ildit, kiderül, hogy Tódor már kereste, nem jön, egykor hazament, nem bírta idegekkel, a többi gépek mind fölszálltak, csak az Iljusin hasa csúszós, állítólag a Ferieggyen is csúszik a kifutópálya, meglepő, miket beszél ez a távösszekötő? Hát igen, most ki hozza el a tablettákat Mikinek, a Péter késik, de nem baj, elmúlt a fejfájásom, majd holnapra kialszom magam, nem jó télen repülni, jó-jó, várj, ezt már a gerléknek mondja, káromva repülnek az ablakpárkányra, nesztek. Madáreleség, összetétel: Köles vörös 50⁰/₀, Fénymag 5⁰/₀, Kendermag 10⁰/₀, Mohar 15⁰/₀, O. ká. repce 15⁰/₀, Olajlen 5⁰/₀.

2.

EMBERI EGYÜTTLÉT

Bimbó megint ott kuncsorog az erkélyen, állapította meg Beáta, amikor kilépett a kapun, és rögtön begurult: ráment az egész délelőttje, a novelláját javítgatta, mintha lehetne egy novellát kijavítani, de hát Miki kedvéért, Bimbó mindig jó Mikinek és így mégis sokkal egyszerűbb az élet. Majd beolvasok neki, gondolta, de nekem nem lesz sietős, kivárom, jelentkezék ő; vagy inkább bedobom a fércművét a postaládájába, ne kelljen ide-oda rakosgatnom az íróasztalomon.

A reptéri buszban lassan elpárolgott a mérge, ma szép idő van, pontosan fog fölszállni a gép; már sokan voltak, először csak a csomagokat látta, fönt voltak mind az étteremben. Itt Galuskát pillantotta meg előbb, a hároméves Szilárdka még a tranzitba is bement utána, de akkor már Péter vitte a karján; senkise röstellte a vörös szemeket, Anna is sirt, már jóideje; ötletszerűen búcsúzkodtak, hol fönt, hol lent lépett oda valaki a srácok vagy a lányok közül, hogy megölelje, megcsókolja valamelyiküket. Beátának az jutott eszébe, amit Isti mondott, a fesztiválon: az a baj, hogy az argentin színészek nem eléggé rokonszenvesek ahhoz, hogy elvárhassák a közönségtől ezt a spontán gesztust: hogy egymásután előlépjenek, megölelni-megcsókolni a megalázott, kiherélt, mezítelen nyomorultat és sorstársait. Itt senkise nyomorult, s nem is megalázott: a teatralitás ellenszínháza, hát így ér véget, a döntés szomorúsága. Így zárul le öt esztendő az életemből, gondolja Beáta, Zsorzs elkapja: meg tudod mondani az aszcendensemét? Öt éve, pontosan, tegnap múlt, gondolja, a Gyékényes ötvenedik születésnapját ünnepeltük, ott ismertem meg Attilát, Miki is ott volt, de akkor nem hatolt el a tudatomig; ötéves ciklusok, a csikos műselyemruhámban voltam, amikor Attila először hozta föl Annáékat, akár a minap, mikor a Béláék. Mit jelent az, hogy szilvuplé, kérdi Alice Csodaországban Etától; nem tudtam, hogy Etának iker-

testvére is van. Kérjük a kereskedelmi bank kiküldöttét, fáradjon az információhoz, kattognak a fényképezőgépek, szép a főveged, Anna, milyen sok ma a kalap, két lila folt: Galuska is lilában, Petyának mindig jól álltak a kofferok, Bogláron is, ez történelem, mondja Jani, sok kalap, hogy lenges-sük, amikor a gép fölszáll, akkor is.

Beáta a buszban visszafelé könyvet árul, és rendez magában a szöveget, bár nem is érdekes, az egész Bimbó, csak épp Mikiért kár. Otthon kirázza magából néhány gyors telefonnal, Évának, Ildinek, azután indul, a Szovjet Kultúra Házába, most százötven éve született Szaltikov-Scsedrin; a gyermekkönyv-illusztrációk kiállításán: rénszarvas-tehén, rénszarvas-anya, az anya az agancsával egy ágyat tart, Galuskát Péter vitte, Annánál voltak a papírok, a rénszarvasoknál a nőténynek is van agancsa? kérdezi Beáta a törzsasztalnál, Gerő háborogva meséli, milyen bornírtan szadista Húgó, a viziló, a Pityuka folyton sírt, s éjjel bepisilt; nem, nincs igazad, vitázik Tőrekkel, Scsedrint dobja be: hogy is mondta? „Csak a magánéletben van szükség lelkiismeretre, a szolgálatban és a társadalmi életben a felettes hatóság dönt” – az régen volt, a döntés lehetősége a mienk, most; a társadalmi élet nem az, hogy itt vagyunk és ott, hogy együtt? Beáta gyakran nem értette őket, Atti-lát, Janiékat, Péteréket, hogy miért jó nekik, hogy együtt vannak, az emberi együttlét önmagában, mit ad? Bár akkor sem vitatkozott, és a mai nap szép szomorúsága, öt év lezárult. Gyerünk, hívta fel este tizenegy után Bernadet-tet, Ne féltsd te Mikit, Bimbó is megél a saját hátán, okítja, én inkább távolmaradnék tőle, latolgatja Beáta, s félek, rongyembert csinál végül Mikiből; néha együtt lenni úgy is jó, hogy épp nincs előadás, hajtja álomra a fejét. de kint esni kezd az eső.

3.

AHOVA ÉN ELMENTEM AKKOR

Beáta a harmadik kedden elindult a bugyrok felé.

Telefonébresztés, nagy nyugalom csomagolás közben: jut idő mindenre, bár a kapualjban visít a villanyfűró, szerelők, festik a lépcsőházat, félkilencre várja a kocsit, nem jön, még nyugodt; kilenckor kezdi a telefonálást, a tag sehol sincs, amazok is várnak, kofferon ülni, roppant kellemetlen, ő a felelős, mégsem ideges, a srácok majd csak kihúzzák a bajból, és ki is húzzák végül, Marcira számíthat, pedig nem is ismeri; Marcira, aki a Mikivel majdnem fölgurult hozzá, mert Szoboszló óta együtt kezdtek új életet, szaunába járnak, de a minap még a lottószelvényt is majdnem elaludták. Marci készséges, legördül Beáta szívére a kő, nem várnak hiába, indulnak a meghitt bugyrok felé.

A tó fényesre fagyott, a sirályok póznalábasan ülnek, járnak rajta; az esztenán is minden elintézve, a macskák talán megkölykeznek addig, a cinkék jól megvannak nélküle. A bugyrok várják, sárgában-fehériben, gondolja, míg fut a fűzőld Renault, várják a szokott szögletek és sarkok, az örvények, tajtékok és szagok. Az egyik bugyorban a kétszerültek, mindig mosolygós egyensúlyosok, a másikban az örök férjhezmenni-kívánók, de már ők is megadóbban, a csípő széjjelmegegy, nem a kilóktól, az évektől: elnehezülnek a tündérléptű? s az öreg gavallérok, hajdan Godot-t csúfoló daliák, mégis mind

éppen a becketti sorsot formázzák: történt velük valami? csak épp az élet: a bugyruk elnyújtja az utolsóelőtti felvonást.

Most is télvége, rég volt, tologatja Beáta szobája bútorait, fölakasztja a falra a keresztet, a falhoz támasztja az ágy fejét. Akkor február volt, s ő nem is ő volt, nem is érdeklő most már az a régi, fő, hogy legyenek játszópартnerek, akikkel nem kell semmiről beszélni. A csúcsra csúszott fel, s észre se vette, csak jólesik, ha köré rendeződik a bugyrok lánc, csak fekszik hűnyt szemmel, olvasni sem bír, képet sem keres. Ússzon át minden, sem ábránd, sem emlék, ne legyen kényszer, csak elengedettség.

Könnyű trikóba, a pingpongozáshoz, mióta is tud? akkor még Leó gyötörte, az más volt, mint a gyerekkor, a régi pingpongokban soha nem lett első, csak itt kezdődött: a feloldó mozdulatok, a karok és a lábak, lehet kecses és magabiztos is, emelgeti a lábát, figyelik meg a kibicek, nevetve válaszol: van egy barátom, aki énekel, s éneklés közben is emelgeti a lábait. Hát mindent meg lehet tanulni, tudnám a forhendet is, két éve sikerült már, még nem késő. Eszébe jut, hol játszott utoljára: a lublini klub pincéje, ő hosszú bársonyszoknyában, Miki odalép az asztalhoz, felveszi az ütőt, szeretné megverni, de nem játszhatják végig, mindig közbejön valaki. Meg az a vén iszákos énekes, pengeti a gitárt, úgy kornyikálja profán litániáját, Miki a földön ül, úgy zendít rá: Boldogasszony Anyánk; rosszkor születünk, hajtja aztán fejét Beáta ölébe, rossz korban élünk; Beáta ezt másképpen érti, Lackó egy lengyel lányt fűz, végül mégis inkább velük marad. Úgy is lehet, hosszú szoknyában; megnyertük a szettet, teszi le az ütőt, s megy játszani a betűkkel és szavakkal, már várják az öreg gavallérok. Ez a dolgunk, az örömünk? a betűkkel, szavakkal.

Nem baj, ha görbe is a pingpongasztal, az sem, ha a szoknyája földig ér; az első bugyorban a kétszerültek, aztán a féltucatször nősülők, a vadkacsák a jégen is megélnek, a régi nincs már, elsüllyedt Leó, a nádaratás után mi jöhet még, nem olyan nagy tél, az az igazi önma, aki a maga keresztjét? Vagy aki vár, Godot-ra, egyre vár?

Ahova én elmentem akkor, néz ki Beáta, mindig elmegyek, de nem távozom, hanem visszatérek, mindenüvé a meghitt bugyraimba; ahol mit a fa gallyaival rajzol, az ablaküveg téglalapjain megúnhatalan az a minta.

Barangoló

1.

*Fent báránytelhők nyája – kék mezőn
átvonul szüntelenül bégetőn,
nyomában Nap, mögötte Hold jár
– egyik juhász, a másik bojtár.*

2.

*Tavaszkedvvel e télutóban állva
rügyeket képzelsz csupasz ágra,
zöld koronát nyirkos fatörzsre,
dombnak incselgő lány-mellet a ködbe.*

3.

*Villanás: bombát petéző darázsrajok
tüntével álomian égbe kavarog
gyökerestől a frizurás bukszusbokor –
a Magasságos színe előtt semmivé oszol.*

4.

*Emeletmély gödrökből üvöltő csend!
Hősi halott sip- és combcsontja körbe kereng
kakukkos faliorán mutatók helyett –
Kormányzó Úr legyint: „Lázálmú a gyerek! . . .”*

5.

*Éhségüket kérődző tehének
hessentik farkukkal a legyeket,
fölbballagnak a mennyei rétre –
szétszélednek csillagokat legelészve.*

6.

*Nem látod őket többé – Orfeusz szól
acélkék tölgyerdőből, láthatár alól:
hív mézesszavún faluvégen túlra –
elindulsz: kezdődik a Pokol-túra.*

7.

*Nem sejtéd, nem! De sokáig!...
Ösvényeden cingár szellő bokázik
előtted április bolondjaként, amíg
lejegyzed dúdolt-tütyült dallamait.*

8.

*Tablóképpel nyakadon tétován
hivatalból hivatalba apostolok lován:
lépcsőkön letelé hümmögve mégy el
– telisteli vagy körkörös pecséttel.*

9.

*Hirtelen: hajtószijak, fogas- és lendkerekek,
jelent, jövőt működtető áttételek
Fernand Léger-i összevisszasága –
élesen, szűk szemréssel látva.*

10.

*Felbúg ideged – borítsa bár a hús:
messze hallik – már te vagy Orfeusz!
De nem énekelsz még, benned macskák:
kétség és a remény egymást pofozzák.*

11.

*Gyözködöl harmadik műszakkal, éjjel,
dagadt művezetői „tekintéj”-jel
lesajnálod, távozol: elrejt gőz és pára
– Euridikédre nem pillantsz hátra.*

12.

*Pedig néhány lépésnyire nyomodban
az Állhatatos mögötted ott van
világszépénél hűségével szebben,
hogy valahára rád lelhessen.*

13.

*Tósztok, metszett poharak, porcelánok!
Magad a háttérből közeledni látod,
kuncogva figyelsz, szólni senki nem mer
az asztaltársaságból: „Ki e jött-ment-ember?!”*

14.

*Otthagyd őket – fantazmagóriát esznek,
csipős pletykát, borssal fűszerezettet,
akár vörösbort, öntik szomjúhozva
szóbeszéddel sebzettek vérét poharukba.*

15.

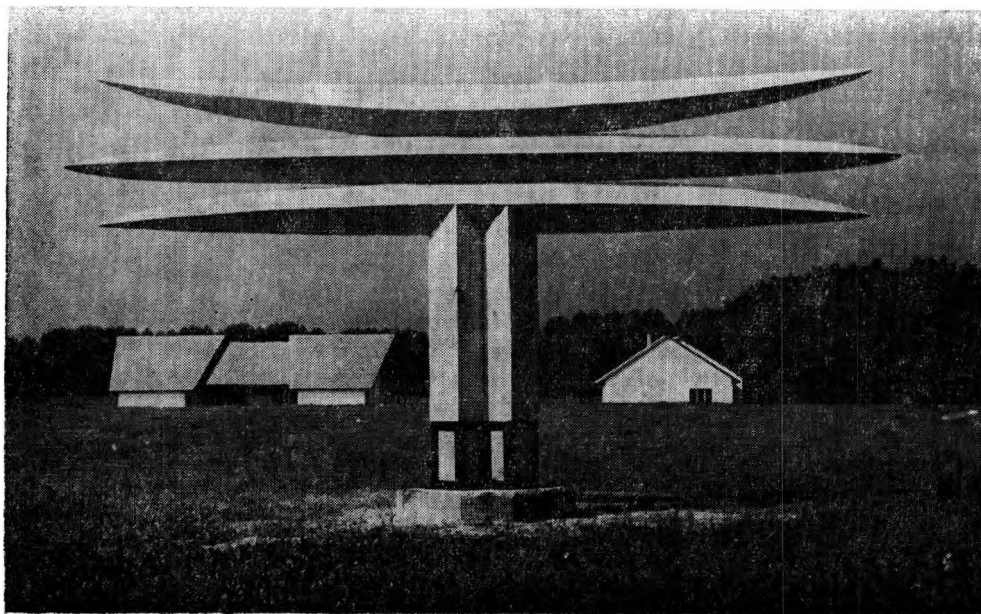
*Mert kibirtad, hogy nem nézel hátad mögé,
megtalált, sűrög-forog Euridiké:
zúgaid takarítja, bújik kedveskedni,
derűd, nyugalmad kenyérként keleszti.*

16.

*Míg játszín tavasz-kedvvel télutóban állva
ifjúlást: rügyeket vénasszony-karu ágra,
királynői koronát álmodsz reves fatörzsre,
kúp-forma hegynék asszony-keblet a ködbe.*

17.

*Most bomba nincs, sem emlékezet-villanás,
csak tavon pendülő jég, ezüsthangú rianás,
csak lüktető ereid: sűrűn behálózzák
bebarangolt sorsod, földed, Magyarország!*

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

ALKOTÓTELEPEK

A műút a Szársomlyó alatt fut. Aki fölpillant a kúpalakú hegyre, talán a Balaton felvidék vulkánikus eredetű hegyeire gondol. De a formai hasonlóság megtévesztő. A süvegcsukorra emlékeztető Szársomlyónak semmi köze a Balaton északi partján álló hegyekhez. Itt sosem működtek vulkánok. Aki közelebb megy a hegy meredélyéhez, láthatja, hogy anyaga nem bazalt és vulkáni tufa, hanem mészkő. A természet és az idő játéka, hogy a hegy kúpalakúra kopott.

A környéken valaha kőfejtők működtek. Az Országház építéséhez innét szállították a legszebb szürke és kármin színű márványlapokat. Aztán abbamaradt a fejtés. Az elhagyott bányák, mint a testből kiharapott sebek sokáig csúfították a hegy oldalát.

Néhány éve furcsa alakú kövek jelentek meg az országút fölött, az egyik elhagyott kőbánya peremén. Aki az eliramló autóból kipillantott, nem értette eredetüket. Mintha óriások állították volna a kötömböket a hegy párkányára.

Angliában, a london-bristoli országút mellett vannak ilyen titokzatos rendeltetésű, hatalmas kövek. Úgy hívják: Stonehenge. Független Kő. A monolitsziklákból kirakott ősi építmény köveit az időszámítás előtti második évezredben szállították mai helyükre. Találgatják eredetüket. Csillagászati megfigyelésre szolgáltak? Fejedelmi sírok fölött álltak? Templomok maradványai?

A különös alakú kőoszlopok megmozgatják az arra járók képzeletét. A költőt versírásra indítják. Weöres Sándor látomásos költeménye, a *Stonehenge* – alcíme: „álom az ősvilágról” – egy messzetűnt kor hitvilágát támasztja életre. „Kőben nyögő szív erőlködik befalazottan” – írja Weöres az angol kövekről.

A baranyai „Stonehenge”-et mai emberek faragták. Készítői nem ősvilági istenségeknek állítottak oszlopokat, hanem mai emberi érzéseknek és gondolatoknak kerestek formát. A különös alakú kövek nem csillagászati megfigyelésre szolgálnak, hanem a korszerű szépség felé mutatnak irányt.

Innét alulról, az országútról van valami szokatlan és titokzatos a kövekben. Magányos tömbök, furcsa bálványok, szokatlan síremlékek, óriások játékszerei... De ha a műútról bekanyarodunk, és a csenevész bokrok között fölkaptatunk a hegyre, egyszerre megváltozik a kép. Hatalmas szabadteri múzeumba jutunk. A lehető legtágasabb műteremben, az ég kék sátra alatt álló szobrokat találunk. A háttér az egyik oldalon az elhagyott kőbánya különös mintázatú meredek fala, a másik oldalon a síkság, a végtelenbe nyúló Dráva-menti táj adja. Itt a nyers, érezett, hússzínnű sziklák, ott a páras, kék horizont a diszlet.

A szobrok itt születtek, s itt találták meg igazi, végső helyüket is.

Evekkel ezelőtt, pontosan 1967 júniusában több, Pécssett élő fiatal művész kezdeményezésére megalakult a „Baranya megyei KISZ-bizottság Képzőművészeti Symposionja”. A következő évben a KISZ Baranya megyei és siklói járási bizottsága, valamint a siklói járási tanács és Villány község közös tanácsa a Dél-Dunántúlon élő fiatal képzőművészek részére a Szársomlyó oldalán alkotóházat alapít. A Siklós–Villányi Állami Gazdaság átadja a művészeknek a romos, düledező Gyimóthy villát – a hajdani villányi gyógyszerészcsalád emeletes présházát –, ahol nyári alkotótelep létesül. Ugyanebben az évben a siklói várban kiállítás nyílik az alkotótelep résztvevőinek munkáiból. Megkezdődik a műgyűjtés: az alapítólevél szerint az alkotótelepen készült művekből minden művész egyet-egyét a szimposion közgyűjteményének ad át. A meghívottak között ekkor főként fiatal, pályakezdő s Dél-Dunántúlon élő művészeket találunk, festőket, szobrászokat, grafikusokat, iparművészeket vegyesen. 1970-ben külföldi művészek részvételével nemzetközi jelleget kap a munka. Fokozatosan a kőszobrászat kezd előtérbe kerülni. 1972-ben az alkotótelep átszerveződik: életkori és lakóhelyi megkötés nélkül fogad vendégeket, nemzetközi jelleggel, s a monumentális kőszobrászat kísérletező, közösségi műhelyévé válik. A szimposion keretében készült műveket alkotóik a helyszíni közgyűjteménynek ajándékozzák. Tanácsi fenntartással, s a Baranya megyei Tanács művelődésügyi osztálya irányításával működik; társrendező a Magyar Képzőművészek Szövetsége. 1973. január 1-én a Szársomlyó oldalán működő kőszobrász alkotótelep és a siklói kerámia műhely önálló, közös intézményi keretet kap, megalakul a Siklói Alkotótelepek Irodája. A következő évben a művészeti irányítás is egyesül.

A Siklói Alkotótelepek Irodájának tiz állandó dolgozója van: iroda-vezető, gazdasági vezető, adminisztrátor, gépkocsivezető, takarítók, örök. Nyáron, „szezomban” az alkalmazottak száma tizenhatra emelkedik. Az iroda a Szársomlyó országos jelentőségű természetvédelmi területéből mintegy öt hektár földterületet (bányaudvar, parkoló, utak stb.) használ, kezelésében van a szobrásztelep lakóépülete, kertje, továbbá a siklói műemlék értékű volt ferences kolostor. 1972 óta a két alkotótelep Siklós nagyközségi Tanács költségvetésében szerepel. Az évi költségvetés összege csaknem eléri az egy milliót; egészen pontosan 570 ezer forint a dologi és 220 ezer forint a bérjellegű, személyi kiadás.

Csenkey Éva művészettörténésszel, a Siklói Alkotótelepek Irodája vezetőjével beszélgetek a szabadtéri múzeum szobrai között.

– Tulajdonképpen nem is olyan egyszerű meghatározni a helyet, ahol vagyunk – mondja a műtörténész. – A Siklói Alkotótelepek közül ez a kőszobrász telep, amit mindenki villányinak nevez. A terület közigazgatásilag viszont Nagyharsányhoz tartozik, földrajzilag pedig a Szársomlyó oldalán, a Keleti kőbányában terül el.

– Hogyan került az iroda élére?

– Pesti vagyok, ott végeztem az egyetemem. Szüleim most is ott élnek. Nem tartoztam a művészettörténet szakon a gyengébb hallgatók közé, igazán ott is maradhattam volna valamelyik múzeumban. De eljöttem. 1970. január 1-én kerültem a megyei tanácshoz művészeti főelőadónak, majd megbíztak a két baranyai alkotótelep irodájának vezetésével... Ha az egyetemen, a pesti Duna-partról, a művészettörténeti órákon kinéztem az ab-

lakon, átellenben éppen a Tabánra meg a Vérmezőre láttam. Van egy nagyon kedves barátnőm. Már ötödévesek voltunk, amikor megkérdezte: „Mi akarsz lenni?” Azt mondtam, ha amerikai milliomos lennék, akkor egy olyan helyet szeretnék, mint a Tabán vagy a Vérmező. Ott egy nagy, fehér, a parkba nyíló házat építenék. Lenne benne műterem, könyvtár, előadások, vetítés. Az ott dolgozó művészeknek ösztöndíjat adnék, műveiket kiállítanám a park fái között, az utak mentén. Amikor érdeklődni jöttem Pécsre, megcsillant egy ilyen álom lehetősége. Itt elkezdtek már valami hasonlót. Megéreztem, érdemes ide jönni...

– Mit tud az előzményekről, a kezdetekről?

– Az alkotótelepet művészek kezdeményezésére hozták létre. Ebben fő érdeme Rétfalvi Sándornak volt. A baranyaiak közül még Erdős János tevékenykedett az indulásnál. Az alapító tagok között találjuk Bocz Gyulát is. A 67-es alapítólevél arról tanúskodik, hogy már a kezdeteknél szervezeti keretek kialakítására törekedtek. Előbb volt tehát szervezeti keret, s csak azután indult meg az alkotómunka. A KISZ égisze alatt és a tanácsok által szervezett társadalmi összefogással alakult meg az alkotótelep. Az anyagi alapot azzal teremtették meg, hogy a tanács jegyeket adott ki, amiket a téveszek, az állami gazdaságok, a gyárak megvásároltak. Összeadták a pénzt.

– A hellyel kapcsolatban különféle elnevezések vannak forgalomban: művésztelep, alkotótelep, szimpozion, tábor... Melyik az igazi?

– Elismerem, az alkotótelep nem valami szép szó, de ez fejezi ki leginkább a lényegét. Alighanem Rétfalvi Sándor volt a keresztapja. A korábbi, már meglévő művésztelepektől, például Zsennyétől, Hódmezővásárhelytől akarta ezzel megkülönböztetni. A művésztelepeket a Művészeti Alap tartja fenn, oda bármelyik művész „beutalást” kérhet, ott a hangsúly az egyéni alkotómunkán van, a részvételnek nem feltétele egy meghatározott közösségi program elfogadása. Ott elég az élménygyűjtés, itt a megvalósítás a fő. Ott elég, ha a művésznek megvan a saját elképzelése, szakmai programja, itt műhely jellegű, felfokozott gondolati és fizikai tevékenység folyik. Továbbá az alkotótelep azt a helyet jelöli, ami keretet ad a művészi munkának és biztosítja a közönséggel a kapcsolatot, a Gyimóthy villát, a szoborparkot, a szabadtéri kiállítást. Alkotótelep tehát egész évben létezik, de szimpozion csak nyáron, május és október között van. A szimpozion: egy hagyomány átvétele, s a művészek nemzetközi, baráti együttműködését jelenti. A mozgalom Ausztriából indult el, Sankt Margarethenből, a Fertő tó túlsó partján fekvő kőbányából, a Karl Prantl osztrák szobrász, neves, idős mester által alapított Nemzetközi Szobrász Szimpozionról. Rétfalvi Sándor járt ott egyszer, úgy tudom, onnét hozta a szimpozion gondolatát. A szimpozion: ünnep, mozgalom. A szakmai program többnyire individuális programot jelent. A szimpozion nemcsak szakmai, de etikai és közéleti programot is meg akar valósítani. Vagy úgy is mondhatnám: itt a tiszta szakmai értékek motiválják a munkát. Itt nincsenek érvényben a különféle kötöttségek, a művészeti élet szervezeti formái. Itt az egyéni érdekek, a rendelés, a megbízás, az érvényesülés nem hatnak. A szimpozion olyan keretet ad, ahol ezektől időszakosan el lehet tekinteni.

– Egy évtizede működik az alkotótelep. Miben tudná összefoglalni a munka hasznát, értékeit?

– Mi a jó ebben a munkában? Melyek az alapvető értékei? – tűnő-

dik Csenkey. – Először is az alkotótelep magára vállalja a művészi előrelépés terheit. A művészi akkumuláció anyagi és időbeli terheit másutt általában a művész viseli. Ennek egy részét itt az állam, a tanács átvállalja. Másodszor: Az alkotótelepnek nagy a szakmai haszna. Az anyagszerű gondolkodásra ad módot. Itt nem agyagból készülnek a szobrok, amit később gipszből kiöntenek, aztán mások kőben kiviteleznek. A gondolat megszületésétől a megvalósulásig minden itt történik, mindent a művész maga csinál. Harmadszor: Itt más léptékben dolgozik a szobrász, mint a műteremben. Eddig a szobrász számára a kísérleti műfaj a kisplasztika volt. Itt monumentális méretben lehet kísérletezni. Ez a hely leszoktat az ötletek mindenhatóságáról. Itt az ötlet- és az irodalomcentrikusság helyett maga a munka, a megvalósulás folyamata hangsúlyos. A kvalitást az első gondolattól a mű felállításáig egymásra épülő választások folyamata dönti el. Negyedszer: A csapatszellem! Itt közösségi munka folyik. Ez a közösség néha „összesül”, de az individuális művészetszemléletből kiszabadít. Olyasmit kínál, posztgraduális szinten, amit valaha a főiskola tudott megadni. Ötödszor: A közönséggel való kapcsolat... Amit a művész itt csinál, annak funkciója van. A szobor születésétől társadalmi közegbe kerül. Hányan nézik meg a köztéri szobrokat akkora figyelemmel, mint itt? Szinte zavarja már a munkát a nagy látogatottság. Nyáron, egy-egy hétköznap körülbelül ötszázan fordulnak meg, ünnepnap a látogatók száma eléri a kilencszázat. Jönnek magánosok gyalog és autóstoppal, csoportos kirándulók autóbusszal.

– Vendégekönny van?

– Nyáron kiteszünk egy üres füzetet egy ócska kis vasasztalkára, és abba bárki bármit beírhat. Elmondhatom, hogy az emberek legnagyobb része ámulattal és szeretettel szemléli a művészek munkáját, és csodálattal adózik az itt látható szobrok előtt. Ez az alapvető hang. Állandóan tartunk idegenvezetőket, a fenét idegenvezetőket, egészen pontosan: értelmes és okos egyetemistákat, úgynevezett „beszélgető embereket”, akik foglalkoznak a látogatókkal, megmagyarázzák a szobrokat. Vannak undok emberek is, de közömbös alig. A látvány irritálja vagy lelkesíti a szemlélőt. Van, akit agresszívvá tesz, ha nem tudja megérteni a szobrokat, de az ilyen ember kevés. Óriási hatása van a szoborparknak. Ezt a hatást a jövőben még komolyabban kell venni.

– Az itt készült szokrokkal nem lehetne a modern lakótelepeket díszíteni?

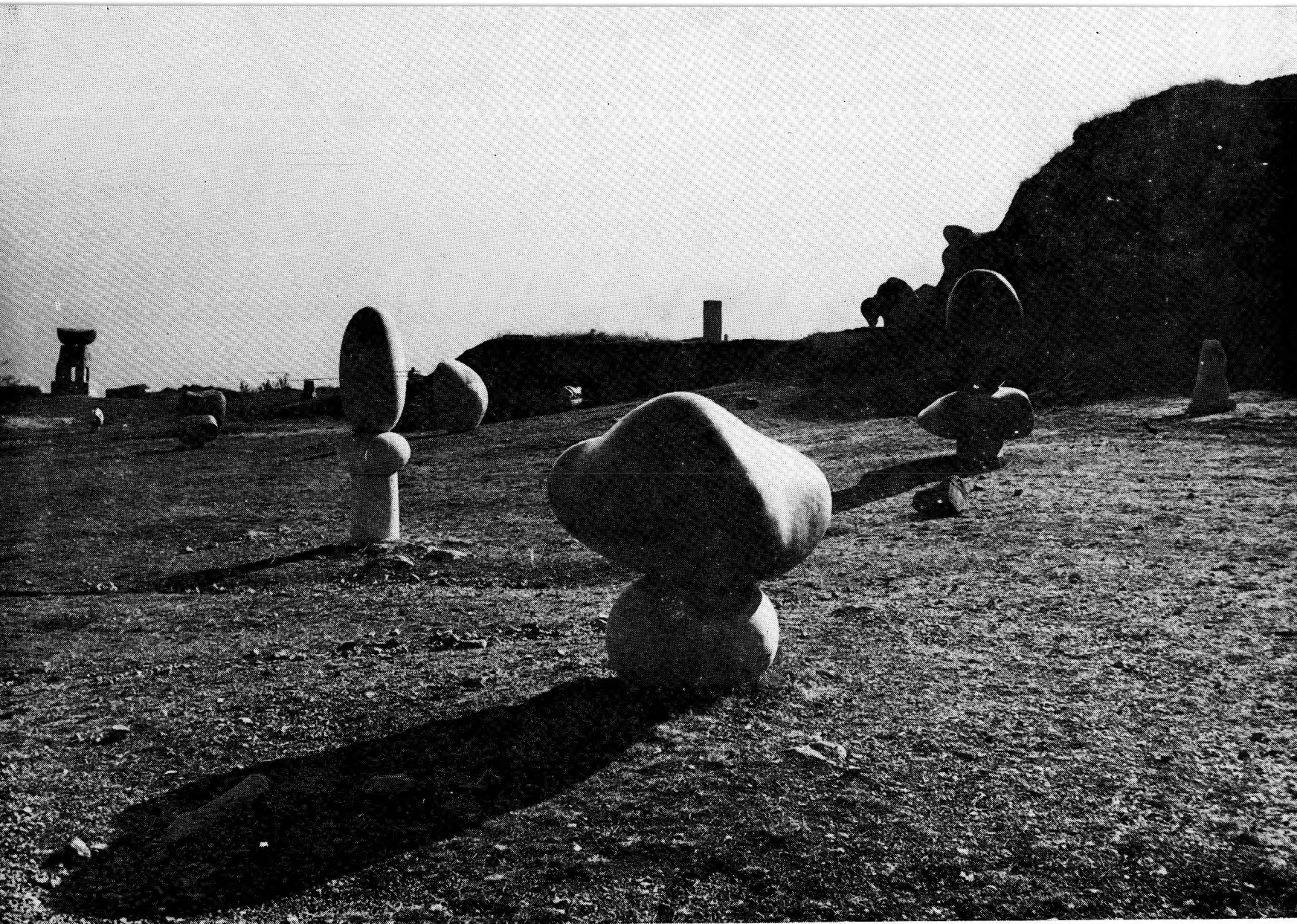
– Az itt folyó munkát, ezt a hiteles és inspiráló módszert kellene alkalmazni a városok köztereire kerülő szobrok megalkotásában! A modellt kell használni, nem a kész műveket elvinni.

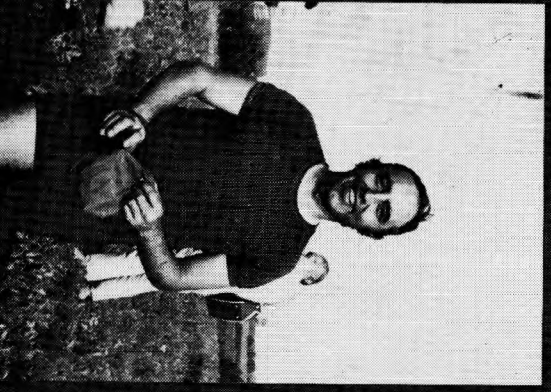
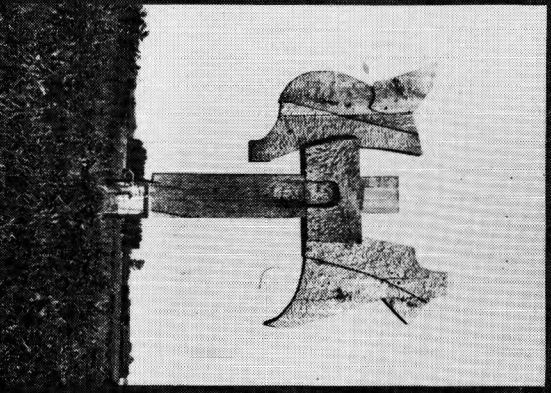
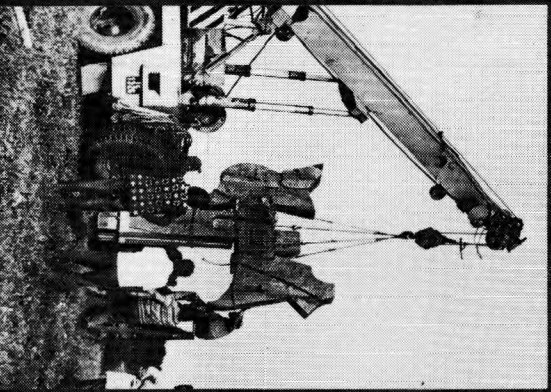
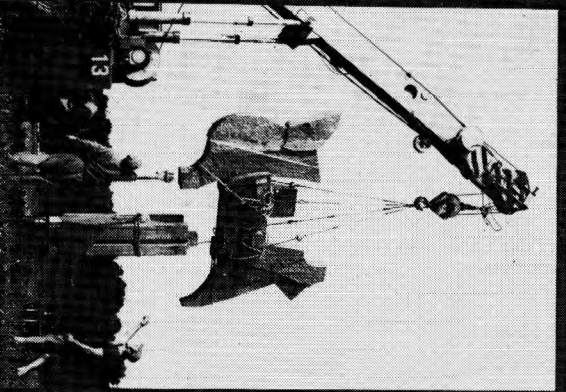
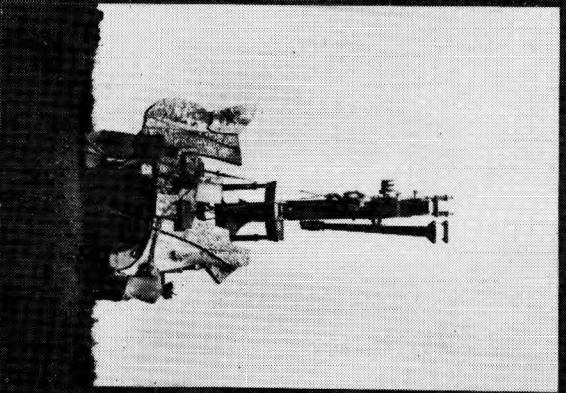
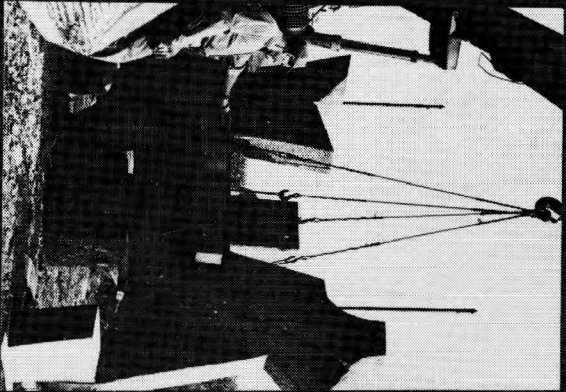
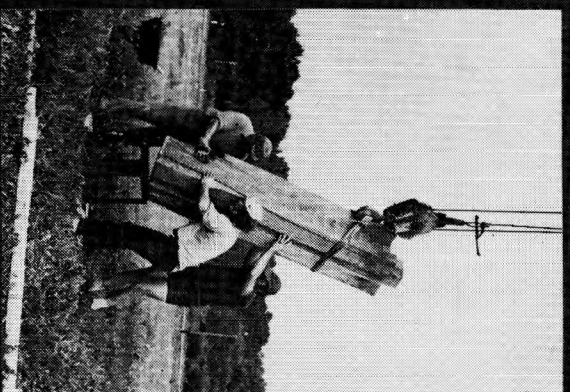
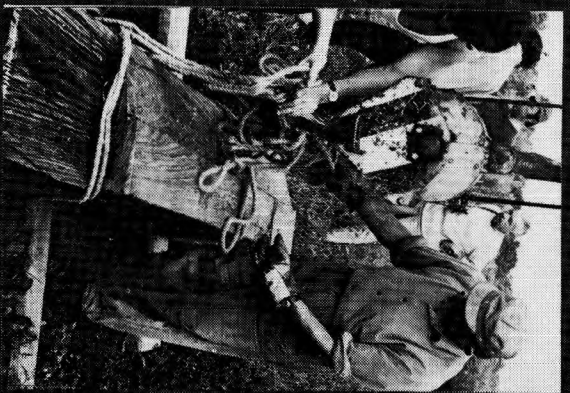
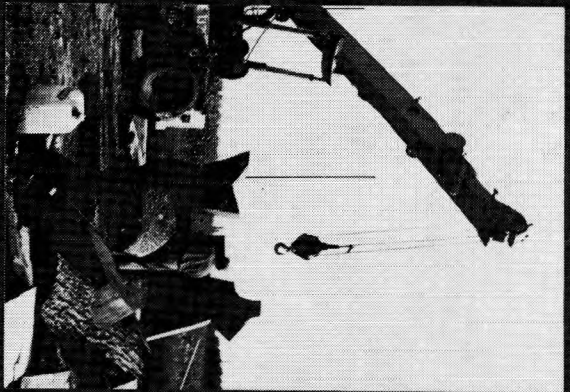
– Kik vehetnek részt az alkotótelep munkájában?

– Egy évben körülbelül hat-kilenc művészt tudunk fogadni. A résztvevők fele külföldi. A magyarországi jelentkezők ügyében a Baranya megyei Tanács művelődésügyi osztályának illetékesei és a szövetség által delegált művészeti szaktanácsadók döntenek. A külföldiek számára körülbelül fele-fele arányban vannak biankó, azaz a különféle országokkal kötött kulturális egyezmény keretében megvalósuló és személyre szóló meghívások. Az itt eltöltött idő minimum két és fél hónap, maximum öt hónap.

– Csak nonfiguratív szobrok készülnek? – mutatok körbe.

– Az alkotótelep eddigi történetéből, a résztvevők összetételéből és

kvalitásából adódott, hogy a nonfiguratív szobrok több energiát, több kvalitást mutatnak föl. Az, hogy itt néhány közepes és gyenge figuratív és zöm-mel igényes és jól megmunkált nonfiguratív szobor látható, nem a programból következik. Azt mondani, hogy a figuratív szobrok szükségképpen gyengék, a nonfiguratív alkotások pedig jók, az értékítéletbe hamis szempontot csempész. A szervezeti szabályzatban nincs olyan megkötés, hogy csak nonfiguratív vagy figuratív szobrászt hívhatunk meg. Az alkotótelep minden irányban nyitott akar lenni.

– Milyen anyaggal dolgoznak a szobrászok?

– Többnyire nem a helyszíni, hanem az ideszállított szikla- és tömbkövekkel. A Siklós környéki színes, kristályos mészkövek igen alkalmasak szobrászi munkára. Van itt szobor beremendi szürke mészkőből, nagyharsányi szürke mészkőből. Használják itt siklói rózsamárványt; ez valószínűleg félmárvány, vörös és sárga változata van. Készül szobor a zuhányai zöldes, eres félmárványból; ez a bánya Siklóstól Nagyharsány irányában van. Bocz Gyula magát a hegyet, a bányafalat faragta meg, itt a helyszínen. Orosz János és Pierre Székely is foglalkozott ezzel a lehetőséggel.

– 77-ben lesz az alkotótelep megalakulásának tizedik évfordulója. Hogyan készülnek a jubileumra?

– Nem emlékezni, nem jubilálni akarunk, hanem egy lépést előre tenni. Már van egy katalógusunk, az első album, ami képet ad az alkotótelep munkájáról. Ezen kívül a siklói várban egy fotódokumentációs kiállítást szeretnénk rendezni a tíz év történetéből. Továbbá egy tanácskozást akarunk létrehozni, melyre a külföldi országok szimpozionjainak delegációit is meghívánk, azaz fórumot szeretnénk teremteni a nemzetközi szimpozionok számára. Nem önmagunkat akarjuk ünnepelni és értékelni, hanem a továbbblendítő erőt kell megtalálni.

– A még távolabbi jövő?

– Fontos kérdés az anyagellátás. Megpróbálkozunk a gránittal. Mórgrólról tudnánk tömböket szerezni. A szobrásznak az új anyag mindig új technológiai kérdéseket vet föl. A grániton csak gyémántvágó koronggal lehet dolgozni, olyan kemény... Terveink között szerepel a beton is. Nálunk csak a zsaluzott technikát ismerik. Mexikóban, az olimpia idején volt egy szimpozion, ahol csak a beton-szobrászat kérdéseivel foglalkoztak, és egy nálunk még ismeretlen technológiáról volt szó. A vasvázra hordott betonszobor gyorsabban készül és kivitelezési költsége is olcsóbb, mint a zsaluzó technológiának. A betonszobrászatnak számos sajátos jellemzője van. Különösen a lakótelepek humanizálására lenne alkalmas.

– Ma az országban tanácsi támogatással számos alkotótelep működik, sőt újabb kezdeményezésekről is hallani. A Siklói Alkotótelepek Irodája milyen tapasztalatokat tudna más megyék alkotótelepeinek átadni?

– A tanácsi fenntartású művésztelepek, ahogy a jogászok mondják, ma még jögrésben vannak. Nekünk 1972-től a Művelődésügyi Minisztériumtól jóváhagyott működési szabályzatunk van. A Siklói Alkotótelepek Irodája létrejötte, a tanácsi intézményesítés Magyarországon ma egyedülálló kezdeményezés. Tudtommal az alkotótelepeknek sehol nincs olyan kifejlett intézményi bázisa, mint Baranyában. Ez a jövő útja. A Kulturális Minisztérium képzőművészeti osztályának készülő rendelete is, mely az alkotótele-

pek működési és szervezeti alapelveit, valamint gazdálkodási rendjét lesz hivatva szabályozni, a mi példánkat veszi alapul.

A szobrok felületén a nap fény-árnyéka játszik. A tér, az anyag és az idő bilincset feloldotta a véső. A természeti környezetben álló szobrok a korlátlanság, a végtelenség érzését keltik.

Délután van. Nézem az elkészült alkotásokat. Az árnyékok lassan föl-kúsznak a szobrokra. A nap szembesüt a hegyvel. A sugarak súrolják a köveket, s életre kelnek, föllángolnak a szobrok. Varázslatot érez a látogató, hasonlót ahhoz, amit az angol Stonehenge köveinek szemlélője: „Köben nyögő szív erőlködik befalazottan...”

*

Amikor Siklós felszabadul a török hódoltság alól, ferences barátok települnek a kisvárosba. A templom mellé 1747-ben kolostort építenek. Az egyemeletes, barokk épület falai a vár déli bástyáira támaszkodnak. A kolostor és a templom négyzetalakú udvart zár körül. Az udvaron kis kert. Az ágyások és a hervadással dacoló, későnyári virágok földúlva. Kutató-árkok metszik át a kolostorudvar földjét. Az árkok mélyén sírok, a sírokban hatalmas méretű férfi csontvázak. Régészek vallják a kolostorudvar földjét. Azt mondják, az épület alatt középkori temető húzódik.

A kolostor fecskéfészek módjára tapad a vár falaihoz. Hajdani építői nagyszerűen kihasználták a terep adottságait. Az épülethez délről teraszosan kiképzett alsó udvar és loggia csatlakozik.

Az épület földszintjén, az udvar felől kerengő fut körbe. A nyitott folyosót, az épületet tartó oszlopok közét egy későbbi átalakításnál befalazták, s csak az ívek közé illesztett ablakokon át pillanthatunk ki az udvarra.

Az elmúlt évtizedekben többször változott az épület rendeltetése. Volt itt kórházi nővérszállás. Majd lakásoknak szabták át a cellákat. 1969-ben kerámia műhely települt a falak közé.

Siklós hajdan híres volt fazekasairól. Az itt készült csuprok, bögrék, korsók, bokályok, cserépedények távoli vásárookra is eljutottak. Gerencsér Sebestyén népművész, az egyik leghíresebb siklói fazekasmester emlékére háromévenként rendezett fazekaspályázat anyagát ma a siklói várban állítják ki. 1968-tól az országos kerámia biennálét is szervező Janus Pannoniusz Múzeum itt mutatja be egyre bővülő modern kerámiagyűjteményét.

Ez volt a hagyomány, amelyre a korszerűen berendezett kerámia műhely épült. A siklói műhely a modern magyar kerámiaművészet támogatására, fejlesztésére létesült. Mintázó asztalok kerültek a szobákba. Villanyfűtésű égető kemencéket állítottak a barokk boltívek alá. Minden nyáron hat hétre kerámia szimpoziumot rendeznek Siklóson. A műfaj legkiválóbb hazai és külföldi mesterei jártak már itt. A műhelyben készült alkotások a helyszínen maradnak, megőrzésükről külön gondoskodnak.

A siklói alkotótelep elsődleges célja nem a képzőművészeti vállalat boltjainak a feltöltése. Még csak nem is a kiállításokra való termelés. A műhelyben kísérleteket végeznek újfajta anyagokkal, különleges mázakkal, újszerű égetési eljárásokkal, a kerámiaművészetet gazdagító formákkal. Amire számos kerámikusnak nincs lehetősége saját otthonában, egyéni műhelyében, azt itt megvalósíthatja.

– Siklós a magyar kerámikusoknak nagyobb körét öleli föl, mint Vil-

lány a szobrászokét – mondja Csenkey Éva. – Siklós határozottan körvonalozott alapelvekből, koncepciózusan átgondolt szervezeti formákból indult el; Villány fokozatosan alakult ki. Villáynak önfejlődése van; Siklós a szakma, a magyar kerámiaművészet mindenkori belső állapotát tükrözi... A résztvevőknek a Magyar Képzőművészek Szövetségéhez kell a pályázatot beadni. A hathetes szimpozion az egyik évben nemzetközi jellegű, a másik évben hazai résztvevőkkel indul... Minden elkészült tárgyat a lektorátus a szokásos úton-módon lezsűríz és áraz. Mi nem szelektálunk, mindent megőrizzük. A legkiválóbb vagy legjellemzőbb művek a Janus Pannoniusz Múzeum kezelésébe kerülnek.

- A kerámia szimpozionoknak van valamilyen határozott programja?

- 71-ben, majd 76-ban kísérleteztünk ilyesmivel. Tematikus pályázatot hirdettünk. Azt kértük a résztvevőktől, hogy a szabadban elhelyezhető kerámia lehetőségeivel foglalkozzanak. A „kerámia a kertben” gondolat telitalálat volt. Az elkészült műveket a kolostorhoz délről csatlakozó alsó udvarban, az úgynevezett Perényi-kertben helyeztük el, és kiállítászerűen mutattuk be.

- A siklói kerámia műhelynek és a pécsi kerámia biennálénak van valamilyen kapcsolata?

- Sajnos semmiféle kapcsolata nincs. Pedig a közösen kidolgozott és elfogadott koncepció alapján ki lehetne alakítani az együttműködést. De ennek hiánya nem a helyiek hibája elsősorban. A szövetség szakosztályának lehetne a gondja az eszmei kapcsolat megteremtése. A kerámia szakmán belüli problémák azonban nehezítik a megoldást.

- Hogy érti ezt?

- Csak röviden: A középnemzedék tagjaiban még különféle elképzelések élnek a kerámiaművészet funkcióját illetően. Szemléleti különbség ez és egzisztenciális harc. A problémák feltáratlanságát szenvedti a szimpozion is, a biennálé is.

- A jövőben is meghatározott program megvalósítását várják a siklói kerámia műhelyben dolgozóktól?

- Programokra feltétlen szükség van. Kellenek a kijelölt utak. Szimpozionokat lehetne rendezni például a kerámia felhasználási formái szerint. A kerti kerámiát követhetné az épületkerámia. Aztán lehetnének technológiai szimpozionok: a máz, a samott, a különféle égetési eljárások köré csoportosítva a kísérleteket. Mindenekelőtt a kerámia szakmán belül kell ezt a programot kidolgozni, a szakma legégetőbb problémáinak figyelembevételével. A program megvalósítására a szimpozion nyitva áll... Amint látja, az egész kolostorépület tatarozzák. A teljes rekonstrukció után még messzebbre tekinthetünk. A tanulmányi anyag raktárba kerül. A bemutatásra érdemes munkák állandó kiállításon kapnak helyet. Nagy terveink vannak. Olyan intézményt szeretnénk kiépíteni, amely a kortárs magyar kerámiaművészet egészének fóruma lesz az alkotás előkészítésétől egészen a kiállításig, a feldolgozásig. Arra is gondoltunk, hogy legyen egy kis műhely az épületben, ahol a látogató gyerekek a korong mellé ülhetnek, agyagot gyúrhatnak, kedvükre mintázhatnak...

Benyitunk a munkatermekbe, étkezőhelyiségekbe, lakószobákba, raktárakba. Mindenfelé a munka nyomai, égetett vázák, kerti ivókutak, a várfalra kerülő kerámia baglyok, újszerű plasztikai alkotások, nylonba burkolt agyagminták. A mozdulat, amivel a művész az anyag fölé hajol, ugyanaz,

mint a Homérosz korabeli görögöké. A fazekaskorong formája kétezer éve nem változott. Ma is ugyanazzal a mozdulattal húzza föl a művész a vázát, mint Odüsszeusz korában. S itt Siklóson ma is láb, és nem áram hajtja a korongot.

*

Richard Bright angol orvos 1815-ben, a bécsi kongresszus idején az osztrák fővárosban tartózkodó magyar főurak ajánlóleveleivel felszerelve postakocsiba ült, és hosszabb magyarországi utazásra indult. Tapasztalatairól terjedelmes naplót írt, mely rajzaival együtt 1818-ban jelent meg Angliában. Bright doktor – neve az orvostudományban a róla Bright-kórnak elnevezett vesebetegség fölfedezése révén vált ismertté – előbb a Felvidéket, Pozsony és Selmecbánya táját járta be, majd Dunántúllal ismerkedett meg. Bright széles látókörű tudós volt: a politikai, közgazdasági és néprajzi viszonyok, az utak és a börtönök állapota, a parasztok konyhája és a cigányok sátra egyaránt érdekelték.

Keszthelyről Kanizsára, majd a Muraközbe megy, innét a Dráván átkelve Somogy földjére lép. Könyvében beszámol a somogyi erdőségekben megbúvó betyárokról, a csurgói földesúri börtön rabjairól, Festetics gróf gazdálkodási módszereiről, s nem tud hirtelen a somogyi erdők szépségével. „A bélavári erdő, amelybe most beléptünk, egyike Magyarország legszebb erdeinek. A Dráva mellett terül el, és nagy részében főleg különféle tölgyfajokból áll, vegyesen más erdei fával, leginkább bükk- és juharfával. A legpompásabb fapéldányok, amilyeneket csak láttam. Ezernyi tölgyfa, gyökere fölött több mint hét lábnyi átmérővel, ugyanazon vastagságban 30–40–50 lábnyi magasra nyúlik minden ág nélkül a legegészségesebb állapotban.”

Ebben az időben az erdő hasznát főként a gubacs és a makk adta. A gubacsot bőrcserzés céljára szedték, a makkot a sertésekkel etették föl. Továbbá a kiterjedt erdőségek adták az anyagot a falusi építkezésekhez: fából épült a parasztház, a szőlőhegyi pince, az ól, fából készültek a háztartásban használt eszközök, a téasztasűrő, a dagasztóteknő, a kanál. A fabőség fejlesztette ki a somogyi pásztorfaragók művészetét.

Az erdő manapság elsősorban vadászó hely, haszna mindenekelőtt vadjaiban van. Aztán pihenőhely, kirándulóhely; a természet egy, viszonylag még érintetlen darabja.

A régi, félnomád, erdőjáró somogyi pásztorélet megszűnt, de a fa ma is faragásra csábítja az embert. A híres somogyi pásztorfaragók, a Kapoliak, apa és fia, Kálmán István, Tóth Mihály helyére újak léptek. A fa ma is a művészi megformálás anyaga Somogyban. De a naiv pásztorművészetet, az áthagyományozott motívumvilágot a tudatos alkotótevékenység, a szobrászi munka váltotta föl.

Nagyatád határában, a megszűnésre ítélt barcs–somogyiszeri vasútvonalon túl, a régi somogyi erdőségek alján, egy erdészeti út mellett terül el a faszobrász alkotótelep. Egy apró pihenőház. Egy ácsolttetős, félig nyitott szin. „Alkotótelep és symposion a nagyatádi városi tanács és a Magyar Képzőművészek Szövetsége közös rendezésében” – hirdeti a bejárat melletti tábla. A nyitott szin alatt szerszámok, munkaeszközök: fakalapácsok, vésők, gyalupad, elektromos meghajtású esztergapad, körfűrész. A falon gombostűvel föltűzött képek: alkalmi fotókiállítás az itt folyó munkáról.

– A faszobrászatban van valamiféle sajátos lázadás – mondja S. Nagy

Katalin műtörténész a nagyatádi alkotótelep munkájáról. – És nem a jövő, hanem a múlt nevében. Aki a fát választja anyagául, megőrizni kívánja a múltból azt, ami kulturális érték. A hagyományhoz kapcsolódik még akkor is, ha a legszokatlanabb formanyelvet választja. A fától nem idegen a non-figuratív nyelv, gondoljunk a népművészet szigorú geometrikus ornamenseire, a különböző jelentést kötött formákkal jelző kopjafákra. A fa azonban élő anyag, a természet szerves része. Minden faszobor eredetileg élő fa volt, s életének sajátosságait, történetét és merjük kimondani: egyéni karakterét megőrzi akkor is, amikor nyersanyaggá változik a művész kezében. A fém, a műanyag képlékeny, hajlítható, könnyen alakítható. A fát nem lehet megérszokolni, beleszól a művész munkájába. Mindezek következtében már eleve személyesebb, érzelmileg telítettebb és szerintem humánusabb is a faszobor.

Hogyan született meg a nagyatádi faszobrász alkotótelep?

A 70-es évek elején a mikepusztai tó mellett a somogyi erdőgazdaság támogatásával Bors István fölállított egy fából ácsolt szobrot. Ez volt az első kísérlet. Aztán Hamvas János, az akkori nagyatádi városi tanácselnök Somogy megyei művelődési emberekkel tapasztalatszerző úton Baranyában járt, s többek között megnézte a villányi kőszobrász alkotótelepet. Hamvas János itt találkozott Bencsik István szobrászművésszel, aki akkor Szársomlyón dolgozott, s a kőszobrász alkotótelep vezetőségi tagja volt. Bencsik Nagyatádról származott el, szívesen átment hát Somogyba. Vállalta, hogy mindazt, ami Villányban jó, amit a szervezett szimpozíon-szellem magában rejt, s amit a sajátos helyi anyagból ki lehet hozni, azt megvalósítja Nagyatádon. Ő nézte ki az alkotótelep számára a területet, a kastély alatti rétet, ahol gyerekkorában játszott, a nagy lucernást, ami hullámszó felszínével, fáival, bokraival kicsiben az egész somogyi tájat idézi. Bencsik István ma is Nagyatádon él, a szövetség tagjaként az alkotótelep szaktanácsadója. Az alkotótelep tanácsai ügyintézője, szervezője pedig Merész Emese, aki Rumi Attilát váltotta föl.

A nagyatádi faszobrász alkotótelepet 1974-ben alapították. Vendégeket 1975-ben fogadott először. Évente hat-nyolc művész dolgozhat itt, három hónap időtartamban. Az alkotótelep nemzetközi kitekintésű: hazai és külföldi művészeket egyaránt fogad. Vittorio di Muzio olasz szobrász előbb Villányban dolgozott, a következő évben átjött Nagyatádra. Az argentin Raoul Oscar Gomez és a francia Jacques Renaud viszont a somogyi alkotótelepen eltöltött év után lett a Gyimóthy villa lakója.

A faanyagot a somogyi erdőgazdaság adja. Az elkészült szobrokat a műhely és a pihenőházak mellett, a lágyan hullámszó, zöld réten helyezik el. A szobrok megállítják az arrajárót. Az egyik: nagyméretű, szépen faragott kopjafa. A másik: a fa törzséből kibontakozó Dózsa. A harmadik: atommodellre emlékeztető, gömbökből és karokból összerakott forma. A negyedik: ősi útjelzőre utaló absztrakt szobor... A nap megszívja, az eső megáztatja őket. A fa kiszárad, megrepedezik, a régi görcsök dolgozni kezdenek belül. Az időjárás alkotótársul szegődik a szobor készítője mellé. Befejezi, teljessé teszi az alkotást.

Este csönd ül a nagyatádi alkotótelepre. Régi erdők sóhaja száll a szabdéri szoborpark fölött. A megfaragott fa kétszer él.

CSONTVÁRY EMLÉKKÖNYV

A Csontváry-kérdést minden bizonnyal lezártnak tekinthetjük, a kutatás legfőbb finomíthatja a róla kialakult képet, de sok újat aligha tehet hozzá. A Csontváry emlékkönyv mindenképp ezt bizonyítja. Németh Lajos, aki Gerlóczy Gedeon válogatását is felhasználta, biztos érzékkel, hiánytalan felkészültséggel vezet végig a kérdés történetén és esztétikáján, s könyve művészeti irodalmunk egyik legszebb teljesítménye. Elfogulatlansága, tudós lelkiismeretessége egyetlen részletről sem feledkezik meg, az egyes fejezetek elé írt mesteri esszék pedig példamutató világossággal és tömörséggel fogalmazzák meg egy-egy kérdést. Ha néhány ellenvetést mégis megkockáztatunk, az inkább az elhanyagolható részletekre vonatkozik.

Németh Lajos nem először foglalkozik Csontváryval, s meghatározó jelentőségű, hogy felderíti forrásait, azt ugyanis csak a kritikátlan lelkesedés hiheti, hogy egy művész, foglalkozzék bármivel is, elődök és előzmények nélkül Pallasz Athénéként megjelenhet. Csontváry elődeit, ma már, a társtalan mű magaslatáról nézve, nem is könnyű megtalálni, s amikor Németh arról ír, hogy „témái megválasztásakor általában követte a XIX. század konvencionális témakörét”, valójában egy misztikus elemet iktat ki Csontváry megítéléséből. Legfőbb azt tenném hozzá, nem is az a bizonyos sokat emlegetett „nagy motívum” volt számára fontos, hanem az, hogy földi formákhoz kösse földöntúli vágyait. A „nagy motívum” inkább ürügy, hogy a legnagyobb méretekkel is igazolja gigászi törekvéseit. De – s azt hiszem, ez fontos – bizonyos felületesség és tájékozatlanság is volt ebben a gigantomániában, mert például ha jól körülnéz Velencében, a S. Pantaleonéban bizonyára belátja, hogy Fumiani mennyezetképével méretben nem kelhet versenyre, (il piu grande del mondo su tela, amint olvasható), amit persze fölösleges is lenne számon kérni tőle. Csontváry esetében fontosabb, hogy bármit csináljon is, csak önmagával mérhető, natura naturans, aki szükségszerűen a XIX. századból indult el, de úgy festett, mintha előtte nem járt volna festő a földön. Nem is a „nagy motívumot” találta meg, hanem amorf vágyai öltöttek testet, s bár az iglói patika mérgei között már valamennyi kép ott élt lelkében egymásra torlódva, a természet látványa adta meg végleges formájukat. S itt fordul egyértelműen a romantika ellen: a XIX. század a tájban önmagára ismert, Csontváry számára a romantikus táj csak arra jó, hogy ennek segítségével fogalmazza meg gomolygó világát. S itt már, mint Babits versében, „A nap nem emlékszik a csillagokra”, mert minden megkapta végleges formáját, s amikor az előre megfogalmazott program valóra vált, kivetített világképe beteljesedett, le is tette az ecsetet, dolgát elvégezte.

Az átvett XIX. századi tájékozatlansághoz, mely – ez a könyv is bizonyítja rá – néha beérte a képeslapok sztereotip panorámájával, bizonyos gondolati elemek is járultak, itt azonban óvatosságnak kell lennünk. Energia és művészet című traktátusának van egy árulkodó része, amit ebből a szempontból lényegesnek tartok. „Nem Voltaire, Spencer, Darwin, Laplace, Kant, Schopenhauer, Nietzsche vagy Tolstoj elmékedése nyugtalanítja a kultúr embert” – írja, majd néhány sorral alább megismétli a felsorolást, de ezútal már így és lebecsülően: „Voltaire, Spencer, Darwin, Laplace, Kant, Schopenhauer, Tolstoj, Nietzsche és a világ valamennyi vallás közvetítője nem tudott semmit sem teremteni”, ahol a sztereotip ismétlés és elutasítás felületes ismeretre mutat, amit az is alátámaszt, hogy a sorrendiséget sem tartja fontosnak, tehát Voltaire vagy Nietzsche, nem beszélve Laplace-ról, neve egyetlen negációt példáz: nem tudtak „a Teremtő megközelítésére, az Isteni igazság földérintésére utat építeni”. A megfogalmazásból érezzük, hogy itt nem megfontolt olvas-

mányélményről van szó, vagy elvi állásfoglalásról, hisz akkor ez a tarka társaság nem kerülne együvé, vagy kibővülne (Haeckel), s a harcias kedv – soha jobb alkalom! – Laplace démonán is elverné a port. De Csontváry csak a „világfejlesztő akaratról” beszél, az energiáról, ami ebben a korban egyébként napilap téma volt, miként a zseni-elmélet is, amit Lombroso obskurus tanítása a kispolgári álmétkedés szintjére süllyesztett.

Itt kell bizonyos fokig ellentmondanom Németh Lajosnak, aki Csontváryval kapcsolatban fontos elemként kezeli a kor szellemi áramlatait. A mellékesen említett Komjáthy Jenő aligha jöhet szóba, de az is vitatható, hogy Schmidt Jenő Hernik gnosztikus tana eljutott-e Csontváryhoz, s ha igen, volt-e bármiféle jelentősége? Schmitt vulgár-miszticizmusa nagyon kis körben hatott, s a kortársak inkább monomániás különcöt láttak benne, mint prófétát. Batthyány Gézának nézetei valóban jól példázzák, hogy „milyen légüres térben mozgott az az arisztokrácia, a dzsentri és a gyér számú polgári értelmiség között hányódó réteg”, de ez inkább az általános képre jellemző. Ide tartozik, hogy Justh sok mindennel próbálkozott, műpártoló kört, vitakört alapított, de mindez nem terjedt túl az arisztokrácia beltenyészetén, s hatása sem volt.

De Csontvárynak nem is volt szüksége ilyen külső hatásokra. A „belső hang”, amire oly szívesen hivatkozott, bizton vezette, s kivételes elszántsága, elhivatottságának feltétel nélküli tudata („a világ megújulásáért ifjúságomról lemondottam”) egyre jobban elzárta a külső hatásoktól. S ahogy a „nagy motívum” gyakran beérte levelezőlapok ösztönzésével, gondolatilag is alig jutott túl a napilapok szellemi izgalmánál. Ezzel magyarázható, hogy Csontváry, a gondolkozó, – ez a könyv egyik meglepetése – inkább szánalmat kelt, mint együttérzést. Ugyanis egyetlen rögeszmét ismételt állandóan: túlhaladni minden addigi eredményt. S itt – de ez is a kor sajátja, gondoljunk csak Nietzsche Antikrisztus agyrémére – bizonyos messianisztikus elemeket felfedezhetünk benne, de ezek is mily szegényesek! A festőket kolostori életre kárhoztatná, s a zsenik köréből minden további nélkül kizárja azokat, akik isznak és dohányoznak. Nem kell elszomorodni: egy olyan rögeszme állít fel gyakorlati szabályokat, amely nem ártott festészetének. Éppen ezért abban feltétlenül igaza van Németh Lajosnak, hogy „Csontváry írásainak értékelésénél figyelmenbe kell venni a feljegyzések keletkezési idejét”. Valóban, „ha csupán e feljegyzésekből próbálnánk megérteni emberi és művészi világképét, nem jutnánk el valódi énjének és művészete értékeinek a megértéséhez”.

De Csontváry számára az élet nem elmélet, hanem látvány. S ez a látvány tiszta és érintetlen marad akkor is, amikor a patológikus tünetek mind jobban felismerhetők, s Tivadar festő egyre inkább a kortársi tréfálkozás céltáblájává válik. Sőt, s ebben neki is része volt, a hóbort és a társadalmon kívüliség bohócszerepe a kortársak szemében motiválta az életművet. Mert – s ez az emlékkönyv nagy meglepetése – a képek még az akadémizmus sáncainak biztonságában élő festőtársak elismerését is kiváltották, s az egyértelmű gúny és elutasítás tulajdonképpen legenda. A művet nem kis részben a szerep homályosította el, s még ma is visszavisszatér az „örült festő” adomába illő figurája. Első felfedezője és propagálója, Lehel Ferenc is ezzel indította útjára, több kárt okozva, mint hasznot. Mert a mű azért hatott, s – egyetlen példának – az 1930-as kiállítás után a festőnek és teoretikusnak egyaránt silány, sőt hírhedt Kézdi Kovács is azt írta képeiről, hogy „lenyűgözően érdekes”. Pedig hát kettejük világa zenit és nadír...

A másik baj mindenképpen az volt, hogy be akarták sorolni valahová, s így tették meg, elsősorban a nyugati kritika hatására, a finánc Rousseau szellemi társává. A félreértés sokáig megzavarta Csontváry értékelését, mert ami annál a naivitás tudatlansága, itt egyértelmű világlátás, a valóság újra és egyszerűvé fogalmazása. A felvidéki gótika – itt még talán lehet keresnivalója a kritikának – sokkal jobban hatott Csontváryra, mint a kortársak, mert Párizsban a legmodernebbeket is láthatta, de épp úgy vállat vont, mint az olasz reneszánsz festők előtt: ez nem az ő világa. S itt már annak sincs jelentősége, hogy mit akart túlhaladni, kinél akart nagyobb lenni, mit kifogásolt Raffaelnél vagy Leonardónál. Mert csak

a lelke mélyén élő képet látta, a kortárs eredmények és törekvések nem érdekelték. Nagybánya sem tudott volna mit kezdeni vele, de ő sem Nagybányával.

S ez a társtalanság tulajdonképpen azt is jelenti, hogy bármilyen korban értetlenség fogadja, mert alkalmazkodásra képtelen volta csak a felismerést tette lehetővé. S ebből következik, hogy a Csontváry-jelenség egyszeri és ismételtelen. Nem az el nem ismert művész sorsát példázza, hisz akkor minden dilettáns rá hivatkozhatnék, hanem az egyedül vívott harc igazát. Nem példa, hanem lehetséges képlet egy széthulló korban, amikor az államhatalom már túlélte önmagát, de az újnak még csak első fényei látszanak.

De ez csak egyéni sorsát jelenti. Mert művészete – s ez minden nagy művész immanens tulajdonsága – túlélte környezetete szűkös viszonyait, s az általános példájává magasztosodott. Annak minden olcsó következményével, mert Csontváryt is, már az első időkben, elkezdték hamisítani. Érdemes lett volna végigkísérni a Csontváry-hamisítások történetét, sajnos könyvünk ezt épp csak említi. S ami még jobban hiányzik: a művek pontos felsorolása, annál is inkább, mert a Csontváry emlékkönyv is, Németh Lajos monográfiájával és egyéb, idevágó tanulmányaival, alapkönyvnek számít, olyan forrásnak, amit a jövőben egyetlen kutató sem nélkülözhet. Az persze kérdés, mint minden ilyen természetű munkánál, hogy a szemelvények válogatása mindenben helyes volt-e, s legalább a gyakori ismétlést nem kellett volna-e elkerülni. De az is igaz, hogy Németh Lajost a teljesség igénye vezette, s ezt a célt sikerült is elérnie. (*Corvina*)

PÁLINKÁS GYÖRGY

Lassított

(Sarkadi Imre emlékének)

<i>lépések eső lépések eső</i>	<i>még ezt elmondom (szólt valaki)</i>
<i>lépések lépések eső</i>	<i>elfértünk volna egymás mellett</i>
<i>lenn utcakő</i>	
<i>lenn befagyott tótükör</i>	<i>szél csapkodja az üres ablakszárát</i>
<i>lenn utcakő</i>	<i>tíz emeletnyi mélység felett</i>

Hommage à Kassák

*Megüresedett jeleinket váltott szavainkban kitöltjük
s miként e magányos sziget behajózunk
itt hol a legkisebb figyelmetlenség egyezkedést takar
itt hol a révkalaúz felhasított
szembogarán a megtérés és a tisztaság elképzelt
dimenziói kéklenek mindegyre reménytelen...*

*Barátaim szemünk mögött száműzött
csillag szaladt le a vízre*

Egy öregasszony emlékére

*Kóbor kutya az elé tett tányért,
banya kerülget szülőszobákat.
Napszitta, tetűszürke rongy alól
közelednek repedezett lábak.*

*Van, aki rászól. Arokig hátrál.
Nem mozdítja onnan kő, se szitok.
Hű, mint falakhoz talajvíz foltja,
új meszelésen átütő piszok.*

*Van, aki hagyja. Surran kapun át.
Vizet hord, rőzsét a tűzhöz. Lobog.
Volt, kinél a vaskaput síkálta,
földbe tövetlen kutyatejet dugott.*

*Kútkáva követ fényesítette,
személapátra szedett libasárt.
Soha senki nem mondta, de tette.
Szelidült buzgalommal egyre várt.*

*A nyitott ablak, a szentségtartó,
ha szél ingatja, fénnel öntözi.
Alatta ül ő, háttal a napnak.
Csapzott vadvirág-csokrait köti.*

*Jut minden küszöbre, párkány alá.
Színehagyott szirmok harangfeje
némán beszorul kavicsok közé,
zöld hullájukkal az udvar tele.*

*De egyre fényesebb a mosolya,
toronymagasból, királyné-szelid.
Mikor fölsír az újszülött, föláll.
Nézzük pávatenségű lépteit.*

*Nézzük, ahogy a forró kavicson
egyenes háttal libeg – rá se lép.
Útjából a fűtő is félreáll.
Kiejti előtte lánya nevét.*

*Érti a szót? Fakult tükör szeme
alacsony felhőfoszlánnyal tele.
„Meglátod”, szól nagyapám, „hajából
kibújik egyszer egy gyerek feje.”*

*Vonul felénk az utcán. Parancsol:
gönceiből kihajol egy szolga,
egy jóarcú, szagosra mosdatott,
tisztá, csengő hangon szól a boltba.*

*Atszellemülten, kissé félredült
fejfel hallgatja maga is szavát.
Mikor megindul, mintha trónwivők
izmos vállán imbolyogna tovább.*

*Kutya követi, sárpettyes gyerek.
Mit se számít, ha zárt kaput talál:
a vasfogantyú embert utánoz,
a rézkilincs helyén asszonya áll.*

*És szól, mint másutt. Este majd a szomszéd
léckerítés közt szúrva át a szót,
elmondja szőke szénhordónénak
a bolond vénség rebegte valót.*

*A szénhordó sikos köporral súrol
horpadó lavórban lapát-kezet.
Virágos szoknyába lépve társa,
elindulnak: „Hadd lám, hol a gyerek?”*

*Ablakban ott a lámpa. Mocsárból
szivárványszínű pillék, rovarok,
mint utcánkból elvarázsolt lányok
szívtépő első bálja kavarog.*

*Gyülik marék bab, fél kalács, gyolcs ing.
De hol van ő, az utcát fölverő?
Néz a sötétből. Tojás-koponyán
óriás gyerekszem bújik elő.*

MINT A BIKA

Radnótinak ezt a versét nemcsak mi soroljuk be költészete ritkán méltatott első szakasza legerőteljesebb versei közé. Ő maga is kiemelte a többi közül s mintegy invokáció gyanánt *Újhold* c. kötete első versének tette meg. A Radnótiról írt tanulmányok jórésze is szintén hangsúlyozza jelentőségét, egyik legutóbbi méltatója, Nemes István pedig egyenesen Radnóti ars poeticáját ismerte fel benne. (*Nemes István: Radnóti Miklós költői nyelve. Közreadja a Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Bizottsága. 1974. 37. l.*)

A vers címe nyelvtani szerkezetét tekintve csonka, befejezetlen hasonlat. Egyelőre még azt sem tudjuk, mire vagy kire vonatkozik. Nyitottsága várakozást ébreszt. Várakozásunkat csak fokozza, hogy a bika alakja csaknem váratlanul tör be verseinek addig jórészt csak szelídségről és gyengédségről beszélő állatokkal beépített faunájába.

Kíváncsian várjuk tehát, hogy mi vonzotta a bika képéhez. Nem kell sokáig várakoznunk. Már az első strófa első sorában megtudjuk, hogy Radnóti hasonlítja bikához, közelebről fiatal bikához magát.

*Úgy éltem életem mostanig, mint fiatal bika,
aki esett tehének közt unja magát a déli
melegben és erejét hirdetni körberohangat
s játéka mellé nyálából ereszt habos loboogót.
És rázza fejét s fordul, szarván a sűrű,
repedő levegővel és dobbantása nyomán
gyötrött tű s föld tröccsen a rémült legelőn szét.*

A bika-hasonlat csak az első sor utolsó harmadában jelenik meg, a sor nagyobb felét egy szinte még konvencionális, már-már prózai és csak az alliterációval poétizált, egy kissé patetikusan poétizált, szavak teszik ki: „Úgy éltem életem mostanig...” Rendszerint a nagy sorsfordulók idején írni kezdett emlékiratok, visszaemlékezések, ha nem épp végrendeletek, kezdődnek ilyen vagy hasonló ünnepélyesgű mondatokkal.

Ha kéziratát nem 1933. augusztus 22-ről datálja, hajlamosak lennénk arra gondolni, hogy születésnapj versei egyikét olvassuk. Munkamódszerét ismerve, ez a feltetelezés nem teljesen valószínűtlen. Rendszerint hosszabb ideig dolgozott egy-egy versen, sőt az is előfordult, hogy előbb csak a vers magját jegyezte fel, megírásához pedig később kezdett hozzá. A kézirataira írt dátumok ezért inkább a versek befejezésének, mint fogantatásának időpontjáról tájékoztatnak, sőt arra is van példa, hogy a születésnapjától ihletett versét csak e nap után kezdte el vagy fejezte be.

Nem lehetetlen tehát, hogy a *Mint a bika* sorait is születésnapja táján kezdte, legalább gondolatban, megfogalmazni, de csak később vetette papírosra. Bárhogy történt, a születésnap dátuma legalábbis egyik valószínű összetevője annak, hogy életének képét épp egy bika alakjában találta meg. Radnóti Miklós 1909. május 5-én, tehát régi naptárak szerint a bika havában és a vers megírása előtt huszonnégy évvel született. A huszonnegyedik esztendő, mint ismeretes, abban az időben a hivatalos nagykorúságot, a köztudatban pedig a felelőtlen ifjúság végét és a férfikor kezdetét jelentette. Ennek a mozzanatnak az előttünk levő versben is szerepe van. Nemcsak azért, sőt bizonyára nem is elsősorban azért, mert az ilyen s a többi közül kiemelkedő évfordulók rendszerint a múlt és a jövő feletti meditációra készítetnek.

Inkább azért, mert egy ilyen meditációba 1933 nyarán szükségképp baljóslatú történeti események hatoltak be. Januárban uralomra került Hitler, júniusban Gömbös tett látogatást nála s ez az esemény már arra utalt, hogy Magyarországon is hamarosan a német modellre másolt diktatúra évei következhetnek be, júliusban pedig Sallai és Fürst kivégzésének évfordulója készítette annak tudatosítására, hogy nehéz férfiek állnak előtte. Ez a felismerés azonban nemcsak keserőséget váltott ki belőle, ellenállásának szándékát is erősítette.

Ennyi önmagában elegendő lett volna ahhoz, hogy a bika hasonlatával szóljon önmagáról. Ha terünk volna rá, több érdekes példával mutathatnánk meg, hogy az ősidőktől kezdve sokféle alkotásban szerepet kapott bika fogalmának-képének gazdag kultúrtörténeti örökséget evokáló értékével, vagy ahogy nem egészen szabatosan mondani szokás, hangulati értékével is tisztában volt, szegedi néprajzos barátaitól, köztük Ortutay Gyulától pedig arról is sokat hallott, hogy a bika milyen érdekes szerepet játszott népi kultúránkban.

Visszatérve a vers szövegéhez, legelőbb azt kell hangsúlyoznunk, hogy a bika és a költő poétikai azonosulását nemcsak a már eleve ilyen értelemben ható hasonlat szuggerálja. A dolgok, a növények, az állatok, s így a bika mellé is odakíváncozó *amely* vonatkozó névmásnak a közelebről meghatározott emberi személyre utaló *aki*-vel való felcserélése, ezt követően pedig néhány, inkább az emberekre, mint az állatokra jellemző tevékenységeket kifejező ige (unja magát, erejét hirdetni) szintén a fiatal bika és a fiatal költő között fennálló fogalmi különbség elmosódása, ha nem épp megszüntetése irányában hat. Különösen, ha meggondoljuk, hogy a vonatkozó névmások említett felcserélése még azáltal is erős nyomatékot kapott, hogy az első sor végét követő pillanatnyi szünet után és közvetlenül a hasonlat bővebb kifejtését elindító második strófa legelején helyezkedik el.

És most már azt is megkérdezzhetjük, vajon mit tudunk meg erről az emberi modell (a költő saját modellje) rávetítésével megteremtett és a nyelvi kifejezés eszközeivel is antropomorfizált bikáról?

Legelőbb azt, hogy „esett tehének közt unja magát”... A bika nőnemű ellentétét jelentő tehén-hez és jelzőjéhez (esett) a vers csaknem valamennyi elképzelhető olvasója alighanem a szexualitás világára utaló tartalmat érez hozzá, sőt olyan is akadhat, aki ilyen jelentésű allegóriát keres mögötte. Arra gondolhat például, hogy az esett tehének közt „unatkozó” bika képének felidézésével a fiatal költő szexuális kielégítetlenségéről hall vallomást... Mégis minden jel arra mutat (a kérdés életrajzi vonatkozásaira felesleges lenne kitérnünk), hogy ez a kép nem szexuális, hanem egészen másfajta kielégítetlenségről vall. Az eredendően a szexualitás ösztönvilágában gyökerező kép jelentését Radnóti ugyanis, — a modern lírában egyébként nem szokatlan módon — transzponálta. Eljárását nagy mértékben megkönnyítette, hogy az „esett” szavunk több jelentést hordoz. Nemcsak teherbeesettnek, emellett fáradtnak, megviseltnek, passzívnak, tehetetlennek is értelmezhetjük. Aligha lehet kétséges, hogy Radnóti az utóbbi értelemben használta. Mégpedig bizonyára Ady híres sorainak emléke nyomán is: Itt valahol, ott valahol // Esett szép, szomorú fejekkel // Négy-öt magyar összehajol... Az „esett” szavunk ilyen értelmezése esetében a tehének képének máris a szokásosnál szélesebb jelentést adhatunk és önmagát a bika fiatalos vitalitásával azonosító költő legtagabb értelmében vett környezetébe, az őt körülvevő világ „jelölő”-jének tekinthetjük. A szöveg nyelvi határain belül maradva, ennél többet aligha mondhatunk. Radnóti 1933 táján írt verseinek ismeretében mégis nem kevés joggal utalhatunk arra, hogy az esett tehének képe annak a tehetetlen, a passzív, a teljes élet megélésére kevés lehetőséget adó, *esett* világának metaforikus burokba bújtatott gúnyolódó jelölője, amely a harmincas évek elején itt, Magyarországon körülvette őt.

Az első strófa további sorairól már kevesebbet kell szólnunk. Ezeket ugyanis tulajdonképp egyetlen képnek vagy éppenséggel egy olyan, az egész verset elindító hasonlatból önállósult metaforának tekinthetjük, amelynek az aprólékos, már-már tárgyias gonddal megrajzolt részletei az egészen eluralkodó és épp a bőséges rész-

letezés által egyetlen érzéki élménnyé alakított fiatal bika-fiatal költő fogalmának vannak alárendelve.

Azt azonban mégis érdemes megfigyelnünk, hogy a fiatal bika leírásából nemcsak az a vad, ösztönös, maszkulin erő árad felénk, amit egy futó olvasás közben esetleg a körberohangató bika legjellemzőbb tulajdonsága pusztá leírásánál ismer-nénk fel. A jellemzésbe némi irónia is keveredik. A körberohangató gyakorító igealakjának ebben az összefüggésben ugyanis nyilvánvalóan valamelyes diminutív jellege van: erőt fitogtató, céltalan, felesleges mozgásra utal. Ezután a nyersen, vulgárisan gunyoros „nyál” — (v. ö. nyálás szájú, az éretlen, tapasztalatlan kölyök) és a patetikus kicsengésű „lobogó” groteszkbe átcsapó szembeállításával folytatja tovább a már elkezdett ironikus degradálást.

A következő három sor új mondatot kezd, ezt azonban csak egy és választja el az előző négy sort összefogó mondattól, s így ezt az új mondatot akár az előző bővítményének tekinthetjük. Az elválasztás lazasága ellenére sem indokolatlan. Az új mondattal ugyanis egy új, az előzővel ellentétes, annál patetikusabb, sőt egy kissé a hősi eposzok stílusában megfogalmazott szövegegység kezdődik el. Csak-hogy az előző szövegegység groteszken ironikus hangvétele ezekre a befejező sorokra is rásugárzik. Az így létrejött stilisztikai ellentmondás (amelynek miniatűr modelljét már-már a „nyálából ereszt habos lobogót” képében megkaptuk) a patetikusnak induló megfogalmazást ismét az irónia irányába befolyásolja s így továbbra is az erejét kamaszosan fitogtató fiatal bika képe áll előttünk. A csaknem az egész első strófán végigvonuló irónia azonban mindvégig jóval szelídebb annál, mint ahogy ezt a vitriolos tollú írók gyakorolják. A legélesebben kétségtelenül a tehetetlen, a változtatásra képtelen hazai környezetre utaló „esett tehének” képében jelenik meg, az utolsó sorokban viszont a hősi pátoz belejátszó hangja miatt elhalóban van.

Mi a jelentése ennek az iróniának? A szöveg zárt határain belül maradva a körülötte levő, „esett” világban helyét nem találó, tettekre kész ifjú a lehetőségekhez képest túlságosan energikus próbálgatásainak önkritikája olvasható ki. Radnóti addigi pályájának ismeretében mégsem nehéz felismernünk, hogy ez az irónia a vitalitását világba kiabáló korábbi verseskötetei harsány hangjára s még inkább arra az 1933 nyarán már korainak bizonyult lelkesedésére is vonatkozik, amellyel a hazai kommunistákkal együtt ő is a proletárfordalom közeli kitörését várta. Költészetének arra, az ekkor már meghaladott szakaszára tehát, amikor még e remény jegyében saját ars poeticáját is ilyen nyers, erőt is sugalló szavakkal fogalmazhatta meg:

*Ó, fiatal korok elvtársai, hősi kor ez!
hát hősmódra, késsel és durván énekelem.
(Előhang)*

A *Mint a bika* első strófáján végigfutó — a valóban indokolthoz mérve talán túlságosan szigorú — önirónia „bika-szerű” vonásáról azonban, mint már említettük, inkább játékos, mint kegyetlen. Hiba lenne tehát, ha élete addigi szakaszával való teljes leszámolást olvashatnánk ki belőle.

A második strófa kezdősora nem véletlenül ismétli meg az elsőt elindító sorok néhány szavát. Ez az ismétlés a gondolat ritmusszerűen ismétlődő megfogalmazás stilisztikai eszközeivel beszél arról, hogy továbbra sem akar teljesen lemondani személyiségének korábbi vonásairól:

*S úgy élek mostan is, mint a bika, de mint
bika, aki megtorpan a tücskök rét közepén
és fölzagol a levegőbe. Érzi, hogy hegyi erdőközön
az őzbak megáll: tülel és elpattan a széllel,
mely farkascorda szagát hozza sziszegve, —
fölzagol s nem menekül, mint menekülnek
az őzek; elgondolja, ha megjön az óra, küzd
és elesik s csontjait széthordja a tájon a horda —
és lassan, szomorún bőg a kővér levegőben.*

Az előbb az első és a második strófa kezdősorainak csupán hasonlóságára utalunk. A különbségek megfigyelése sem okulás nélkül való. A múltidejű *életem* helyébe ugyanis *élek*, a *mostanig* helyébe (bravuros fonetikai fogással) a véle egyetlenegy hang kivételével azonos hangzású *mostan is* kerül. A legfeltűnőbb különbség mégis az, hogy a bika *fiatal* jelzője elmarad (a költő közben nagykorú lett), s így az igék idejének megváltoztatása mellett ezzel a hiatusszal is hangsúlyozza, hogy a múltból vagy legalábbis félmúltból egy új idődimenzióba, a jelenbe lépünk át, abba a jelenbe, amelyben az időközben rázúdult történeti események miatt most már anakronizmus lenne az ifjúi évek magatartásának korrekció nélkül való fenntartása.

A strófa képeinek centrumában továbbra is a bika áll. De amíg az előző strófa valamennyi képe a fiatal bika érzékeltes bemutatásának volt alárendelve, centrális helyzete a második strófában csökken s újabb szereplők, pontosabban újabb állatok lépnek be ebbe a radnótissá modernizált, sőt aktualizált aesopusi világba. Nem ok nélkül emlékeztetünk erre a világra. Az állatmesék iskolás emlékekből, sőt gyermekkönyvekből ismert hagyománya a második strófa két új állatának felbukkanásakor egyenesen kiprovokálja, hogy az olvasó, miután már az első strófában tudomásul vette, hogy az a bika „akiről” ott szó esik, emberi vonásokat hordoz, és a farkas és az őz alakját is hasonló jelentéssel ruházza fel.

A második strófában megjelenő állatok azonban most sem csupán a hozzájuk kapcsolódó konvencionális jelentést hordozzák, bár valamit mégis megőriznek belőlük. A két állat közül az őzeket fenyegető farkasok képe a konvencionálisabb: a népmesék, a fabulák szelíd állatokat és embereket széttépő vérszomjas vadállatai, „akik 1933-ban azonban már nem azért antropomorfizálódtak, hogy Petőfi szabadságszerető farkasait asszociáljuk hozzájuk, hanem azért, hogy a vér és a faj huszadik századi mítosza jegyében kegyetlenkedni kezdő új ember-farkasok csordáit juttassák eszünkbe. Ezeknek a farkasoknak szagát hozza, most már nem „lábadozva” vagy épp a várt viharok lendületével, hanem csak *sziszegve* a korábbi Radnóti versekben nemrég még a forradalmas vágyakat szimbolizáló szél.

A farkascorda „szagát” elsőnek megérző őzbak szintén régi ismerősünk. A *Pogány köszöntő* erotikával átfűtött vidékén találkoztunk először vele (*Erdei ének valahonnan*). A mindennapi nyelvhasználathoz hasonlóan Radnóti is a szelidség fogalmát kapcsolja hozzájuk, különösen a *Pogány köszöntő* egy másik versében, a *Májusi igazság*-ban, ahol egyenesen azonosul velük s testvéreinek nevezi őket. Most azonban, ha szabad így mondanunk, „kritikával” néz rájuk, sőt a korábban még az ő képükben inkarnálódott sajátmagára is. Nem szelidségüket hangsúlyozza, hanem azt, hogy az ellenállás megkockáztatása nélkül menekülnek a vers mezején velük együtt megjelenő farkascorda elől. A jelenet allegorikus értelmét sem nehéz felismernünk. A néhány évvel későbbi *Himnusz a békéről* egyik motívumának első megfogalmazása ez, csakhogy az őzek idilli környezete, a hegyi erdők nyárias, tücskös világa 1938-ra egy olyan fagyos téli tájjá változik át, „ahol az ellenállni gyöngye lélek // tanulja már az öklök érveit... .

A menekülő őzek képének teljes jelentéséhez azonban az is hozzátartozik, hogy ez a „nem menekülő” bika képének ellentéte gyanánt jelenik meg. A szembeállítás a bika bátorságának, helytállásának ad erősebb hangsúlyt. A „nem menekült” és a strófa első felének egyéb, inkább az állat ösztönös megnyilatkozásait, mint az emberi magatartásformákat kifejező igéi után (megtorpan, fölszagol, érzi, fülel) egy másik ige már a homo sapiensre, sőt annak legmagasabbrendű tevékenységére, az intellektus tudatos világánál vállalt morális gyökerű felismerésre és elhatározásra utal! A bika ugyanis *elgondolja* „ha megjön az óra, küzd és elesik... .” Ennek a kifejezetten emberre és csak arra utaló igenek mélyebb értelméről szintén érdemes elgondolkoznunk. Ez az ige az utána következőkkel (küzd és elesik) a könnyű győzelmet váró ifjú lelkesedések múltideje s a farkascorda feltűnésének jelenideje után az idő egy harmadik dimenzióját, jövőjét hozza be a versbe. Az „elgondolja” ugyanis — az Értelmező szótárunkban közölt jelentésének bármelyik árnyalatánál kössünk is ki, — csak az előző sorokban már a farkasok képével megjelölt törté-

nelmi helyzetből fakadó lehetőségek „végiggondolását, elképzelését, eltervezését” jelentheti. Kétségtelenül a fenyegetettség, a rá váró halál keserű felismerését is; a bika lassan, szomorúan bög a levegőben...

Ezt a felismerést, mint a hasonló történeti helyzetekben nem egyszer, az akkori napokban is sokaknál pusztán a vesztett remények elsíratása, egy fáradt, csüggedt, a cselekvés lehetőségeit még csak mérlegelni sem képes letargia kísérte. Radnóti azonban nem rokkant bele a tudat világánál végiggondolt lehetőségekbe, hanem egy új életprogram „eltervezésével” felelt rá. Ez az életprogram újvidéki monografusa, Bori Imre szerint: a „fenyegetett, de csak lélekben védekező ember passzív rezisztenciája” lett volna. (V. ö. *Bori Imre: Radnóti. [Újvidék]. 1965. 80—81. l.*) Csakhogy a védekező lélek magatartására egy szó sem utal ebben a versben, s az allegorikusan értelmezhető kifejezések burkainak a legteljesebb lefejtése után is legfeljebb a menekülő özek magatartásában találunk valami olyat, ami esetleg a nyílt küzdelmet megkerülő passzív rezisztenciára emlékeztethet. Radnóti azonban épp ezzel a magatartással helyezi szembe a mindhalálig való küzdelemnek előbb a bika maszkjában kimondott, s majd — hogy félreértés ne essék — a maszkot is levetve az egész verset lezáró két sorban újra megismételt didaxis-szerű szavaiban:

*Igy küzdök én is és így esem én el majd,
s okolásul késő koroknak, csontjaim örzi a táj.*

A *Mint a bika* értelmezése során tehát elsősorban az „így küzdök én is” gondolatát kell kiemelnünk. A küzd szavunk közismerten a szívós, kitartó viaskodást, sőt harcot, a *Mint a bika* előbb idézett kontextusában pedig éppenséggel a halálig vállalt harcot jelenti. Azt, hogy Radnóti milyen ideológiai megfontolásokból kiindulva készült erre a harcra, bizonyára felesleges kifejténünk. És talán arra sem kell sok szót vesztegetnünk, hogy csak a személyes sorsát tekintve volt pesszimista. A késő korokra való hivatkozással azonban (költészetének a továbbiakban többször ismétlődő motívuma csendül fel itt) az individuális reménytelenséget a kollektív reménységek beteljesülésének hitében oldja fel. A *Mint a bika* Radnótiját ez a kapaszkodó óvja meg attól, hogy halálos fenyegetettségének felismerése egy metafizikai reménytelenség „minden mindegy” passzivitásába zuhanjon bele.

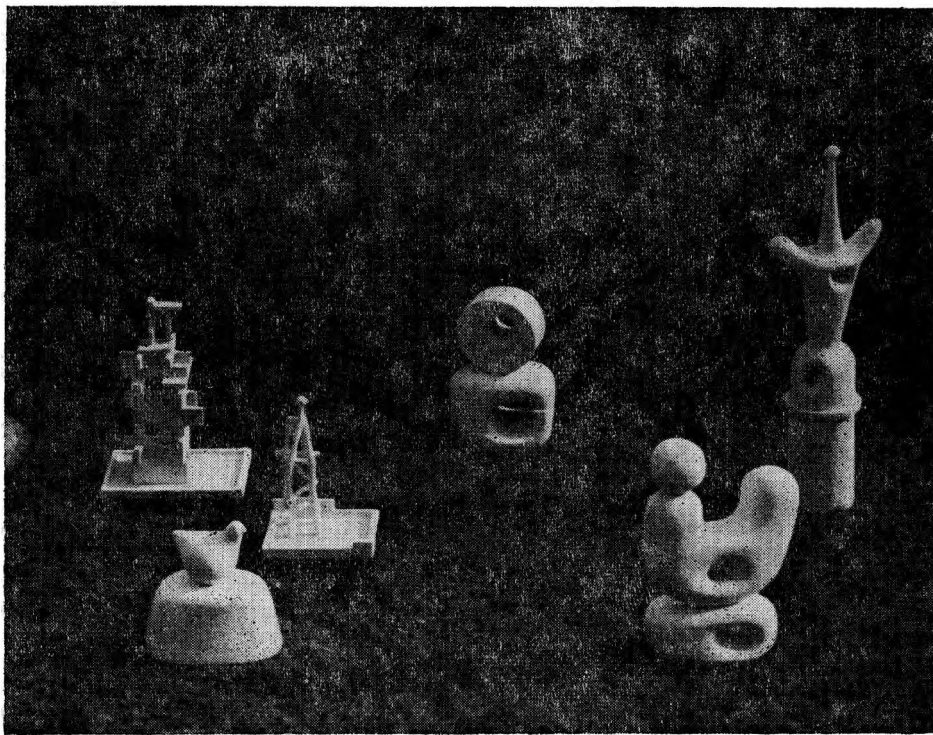
Az előttünk levő vers soraiban, bár egy ilyen magatartás lehetősége akkor már a levegőben volt, egy szó sem esik erről. Az egyszerű konstataálás hangján megfogalmazott zárósorokban, sőt már előbb is, a bika leírása kapcsán, a halálról egyáltalán nem a szorongások artikulálatlan hangján, hanem a magától értetődően vállalt küzdelem perspektívájában beszél. Az ellenállási mozgalmak vértanúinak morálja ez, amit nála ekkor már a magyar irodalom nagy hagyományaiban való elmélyedés is megerősített. A költő Zrínyi öröksége, „aki ennek a hősi morálnak a jegyében tudta a szigetvári csatavesztést győzelemmé változtani, még inkább a magyar romantikáé, különösen Vörösmartyé, aki „életének és hazájának romjain utolsó szavával is azt a minden ok, valószínűség és ésszerűség ellenére szóló ígét hirdeti, hogy *Lesz még egyszer ünnep a világon...*” Radnóti kedves professzorának, Sik Sándornak szavait idéztem. Nem véletlenül. Annak a mintegy tíz évvel később megjelent tanulmányának alap gondolata, ahonnan ezek a sorok valók (V. ö. *A magyar romantika kérdése. It. 1943. 2.*), nemcsak a fülünk hallatára, hanem a közös munkánk során született meg professzorunknak a *Gyakorlatok a magyar romantika köréből c. szemináriumában*, amelyre később Radnóti mint egyetemi éveinek legszebb emlékére gondolt vissza naplójában.

Persze, mondhatná valaki, hogy a romantikus líránk nagy örökségét is oly meg-rázóan kamatoztató *Nem tudhatom...* költője mindezt már ekkor közvetlen utalásokkal tehette volna meg. Pedig a *Mint a bika* is tartalmaz, igaz, nem közvetlen, utalásokat a magyar romantika örökségére. A kész ritmikai székákba nem szorítható hosszú soraiba valamelyes hexameteres — pentameteres lejtést érezhetünk bele s a magyar romantika örökségéhez tartozó klasszikus verselés stílushangulatának felkeltésébe az enjambement-ok is belejátszanak. Az eclogák antikos verselése érle-

lódik az ilyen sorokban, köztük az előhangjuknak szánt *Száll a tavasz-é*, amelynek utolsó soraiiban a vesztett szabadság kivívására felszólító szimbólumok között a bika képe is előkerül.

Attól azonban, hogy a magyar romantika örökségét már a *Mint a bika* megírásakor közvetlenül is hasznosítsa, 1933-ban még szigorú esztétikai és politikai tilalmak tartották vissza. Nemzeti hagyományaink, és különösen patrióta líránknak a romantikától és Petőfitől örökölt frazeológiáját ugyanis ekkortájt még hivatalos irodalomnak számító epigonköltészet egy olyan modern líra számára, mint amilyenre Radnóti törekedett, teljesen használhatatlanná csépelte el. És egy magát szocialistának valló költő számára ezt a nehézséget csak megduplázta, hogy a proletárinternacionalizmus szektás értelmezése miatt a munkásmozgalom is mereven távortartotta magát a hazára, a nemzetre, a magyarságra utaló szókincs használatától. A jeget, mint ismeretes, legalábbis a költészet számára, a *Hazám* és a *Dunánál* József Attilája tőri majd meg, s ő sem véglegesen: épp a *Nem tudhatom* patriotizmusa még néhány évvel később is heves viták pergőtüzébe került.

Egyébként azt, hogy a *Mint a bika*... soraiban nem találunk hivalkodóan magyaros vonásokat, ma, amikor egymásután jelennek meg idegen nyelvű fordításai, egyenesen szerencsésnek nevezhetjük. Az általános emberi képzeletvilágban gyökerező képei ugyanis csak megkönnyítik, hogy más népek olvasói közvetlenül befogadjassák mondanivalóját. Mégsem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Radnótinak ez a verse is végső soron nemzeti költészetünk, sőt bizonyos mértékig a hazai folklór hagyományaiban gyökerezik. Valóban azokat a magyar ars poeticá-kat folytatja, amelyek a költői mesterség erkölcsi megalapozására tanítanak.

Négy szonett

ABLAK FORGALOMMAL

*Ó, a közlekedés nem igazolja
az ablaka mögött gondolkozót.
Akinek ez csak a mobil-bozót,
jobb, ha nem is gondol a forgalomra.*

*Mert kiszerelés az. Nem, hogy megoldja
a más utakon meg nem oldhatót,
de legalább – hadd legyen járhatóbb! –
ős légi semmink újjal turatolja.*

*S azt tudjuk, hogy nagy bűdös ez a semmi;
nem kell hozzá az utcára kimenni,
valamint Földünk ős-állapotához*

*is közelebb hajlíthat egy szoba –
Megrendülés nélkül hajolsz oda
– – – amihez már csak ablakod homályos.*

ABLAK, FORGALOM NÉLKÜL

*Szemed homályos, ez állt volna ott.
A villany kissé halványabban égett
egy névrokonomnak. Lakásvidéket
látott maga körül, míg olvasott;*

*lankás vidéknek látta. Oldalog
az oldalak során, érezte; képek:
haraszt... alatt... tapasztalat... Kilépett,
oly otthonos volt egynémely halott.*

*Hogy – körét zárni! – torkához kapott,
sejtette már? nem sejtette! mi végett;
csak általában érezte a véget.*

*nem gégejében; s csak hangot adott
bizonyos ős-emberi állapotnak...
... melyről a metszett gége is makoghat.*

ÁTALKODÁSOK

*Megátalkodik: ezt így, mondjuk-e?
Megállj, ha majd én megátalkodom...!
Látom, máris mosolyognak e szón,
s hadd említsem – mert eszükbe jut-e? –,*

*é n is mosolygok. Ilyen ötlete
(hogy én mosolygok), könnyen mondhatom,
bárkinek támadhat. Csak nem tudom,
elengedi vagy elhajítja-e.*

*Mit kezd vele. Mit kezd velem, aki
talán csak egy mosoly vagyok neki
– s én mosolyogni mindig is utáltam!*

*nem szerettem! Csak az ember „után van”
mindig... é n: úgy... mire t a l á l k o z o m.
Várjatok csak! Majd még meg... Változom.*

EGY VERS VÉGE; ELMARADT

*A megátalkodás-vers vége ez lett
volna: „Egy s más lehetőségeink
csak betejezettség-fokuk szerint
tekinthetők valóban érvényesnek,*

*lehetőségnek vagy érvénytelennek.
Aki valami-megint-és-megint,
nem valami! Nem az! Folyton te k i n t
egy tekintet; bizonyos műszereknek*

*– műszerpilláknak – oly durván vagyunk csak,
hogy MEGÁTALKODOTTnak, MOSOLYunknak
látnak minket s raktároznak rugalmas*

*rekeszekbe. S már előre unalmas,
hogy teszi majd k ö z ismert mosolyom
röhejjé, ha én m e g átalkodom!”*

A „HÍRHOZÓ” ESÉLYEI

Csorba Győző: *Észrevételek*

A fájdalom is lehiggad, megszelidül a bánat, és fegyelemmé sűrűsödik a szorongás Csorba Győző újabb verseiben. Az elmúlással birkózó nem jajong, nem panaszkodik. Figyelme, minden idegszála az ellenfelére összpontosul. Szinte már tárgyként szemléli és kezeli. Mert igazi szellemi torna, különös furfangosságot igénylő harc ez a küzdelem. Tudás kell hozzá és teljes illúziótlanság. Csorba éppen ilyen végső konzekvenciák birtokában szembesül az elkerülhetetlennel: „Törvény a végső árvaság. / Siránkozó zenebona / nem fér az illendő keretbe” (*Csak vendég*). S olyan odaadással kell küzdenie, amit nem követhet semmiféle meghátrálás, semmiféle önkéntes megadás. Miként maga írja: „mikor az ég leomlott, / őrizni az emberi rangot” (*Nem küszködnék*).

A lírai letisztultságnak, a jó lelkiismeretű emberi számvetésnek olyan magaslatára érkezett előző, 1974-es *Anabázis* című kötetében Csorba Győző, hogy az ember akkor azt hihette: mindez már nem is fokozható. S most, az 1976-os esztendő végén megjelentetett *Észrevételek* című verseskötete az élő bizonyíték arra, hogy van még további magaslat is. Hogy a megkezdett költői úton újabb emelkedők, újabb fokozatok lehetségesek.

A két kötet között nem téma és tárgy, nem a vershelyzetek vonulata, nem is a költői pozíció változott. Talán a lírai hangvétel csupán. Az előző kötetben még volt némi jelképes pátosz is, amit az — a viszontagságos hadi visszavonulás értelmű, a vissza a bázisra jelentésű — *Anabázis* cím is kifejezett. S ugyanígy nyomatékosított a kötet szimbolikus záróverse, az *Ember az őszben*, amely egész emberi életkort irt körül, az öregséggel küszködő évtizedek lírai szituációját elevenítette meg. Az új verseskötetben mintha a tárgyilagosság lenne már az elsősorban domináns. Csupas és egyszerű, jelképes fokozottság nélküli már a cím is: *Észrevételek*. S ha a ciklusok között kísért még a törekvés a szimbolikus többletre, — a *Mint a csapat* vagy a *Rom és rét* ilyenfajta általánosítást hordoz — a többség inkább tárgyiasságával határolja körül a költői törekvést. Mert Csorba ilyen prózáinak tetsző ciklus-címeket ad: *Szövegek*, *Őriznek*, *Rögök* s a kötet-címmel azonos *Észrevételek*.

Kötet- és ciklus-címek persze csak jeleznek valamit, ami a versek szövedékében és a lírai megörökítésre kiválasztott pillanatok, gondolatok, érzés-moccanások anyagában még nyomatékosabban, még erősebben van jelen. Ezt a valamit korántsem határozzuk meg pontosabban, ha a megelevenítés tárgyiasságát vagy a kifejezés közvetlenségét hangsúlyozzuk benne. Mert mindez sok más eszközzel együtt csak burka, csupán külső látszata egy mélyebb, érettebb és bölcsebb költői magatartásnak. A mindig mindenre figyelő és mindent mindjárt búcsúztató, átmenetnek tekintő, de végülis semmitse elbocsájtó — mert mindent teljességében megélt — életfilozófiának.

Pedig sokszor a legegyszerűbb, a legbagatellebbnek tűnő tényekből indul ki. Kevés olyan ember akad, akivel ne fordult volna elő, hogy a hozzá legközelebb állók ünnepi dátumairól az élet sűrű kavargásában egyszer-egyszer meg ne feledkezett volna. Sőt: legkedvesebb halottaink esetében is megtörténhet ez. Csorbát éppen egy ilyen esemény döbbsenti meg: tizennégy éve halott édesanyja születésnapját valahogy elfeledte. A hiba nem mentegetődzésre, nem bizonygatásra ösztönzi, hanem számvetésre. Gondolati mérlegelésre:

A régen piros majd fekete nap
az idén szürke volt igazi köznap
Később eszembe jutott már hiába
Anyámat végképp fölkapta a szél

(*Anyámat végképp*)

Az aforisztikus erő, a gondolati csattanó révén emeli ki Csorba Győző az egyszerű tényeket a hétköznapi összefüggésekből és növeli őket nagyobb folyamatok elemeivé, részeivé. Sokszor a mindennapi esemény, a közvetlen látvány az elindító. S egyetlen fordulat elég, hogy általánosításba minősüljön át. Az elfelejtett születésnap az elmúlás fokozatos mechanizmusának, több lépcsős folyamatának érzékeltetője lesz így: az emlékezet kihagyása már az idő örlő erejét is felvillantja. Máskor a jégbe-zuzmarába fagyott fák képe tágul az egyetemes dermedés képzetévé:

A téli törzsek, ágak
gyémántosodva állnak:
ravatal-díszei
az országos halálnak.

(*Januári szertartás*)

Gyakori azonban költészetében az elvontból, az általánosból kibontakozó elindulás. Olyan módon, hogy további elvontságok, általánosítások lendületével érkezünk el a rejtetten, sejtetően megbújó személyeshez, konkrétéhoz.

Némely versindításával szinte lírai „kötéltáncot” jár: képes közhelyszerű axiómákkal is elibe állni az olvasó képzeletének. Mert első megpillantásra aligha gondolnánk, hogy például ilyen mondattal is lehet verset kezdeni: „Az anyag megmarad”. De a folytatás révén ezt a statikus állítást költői halmazállapotba „pergeti át”; lendületes alternatívákba fordítva a kikezdhetsen egyértelműséget: „kérdés csupán. / hányféleképpen változik ruhám, / s tudja-e a silány ész konstatálni” (*Tágabb távlatokban*). Akad azonban olyan példa is, amelyben a verskezdő mondat egyszerű megállapítás értékű csupán: „A biztos veszteni fogó / harcba se kezd önszűgyenére”. Csorba azonban ért ahhoz, hogy ezt a közmondásszerű tételt gyorsan feszültségbe fordítsa, hogy meglelje az érdeklődést keltő folytatást: „de le se mond, hogy a fogyó / idő kivesse a szemétre” (*Boldogságán munkálkodik*). Az elvontság ekként fordul át a személyes érdeket, mondandót is magába rejtő lehetőségbe, amelyet a poéta majd a költemény egészében bont ki teljességgel.

Másutt az általánosból indító kezdés a rákérdezés révén kap élező lendületet, választ sürgető gondolati erőt: „Kétezer év is mit cifrázott?” (*Most és később*). Persze e „költői kérdés” aligha igényel konkrét feleletet, mint ahogy a poéta verses állításai, felszólításai és leírás-látszatú lelkiállapot-beszámolóí (*Kell, Majd fölmutatható; Egy elhanyagolt körtetára, Maradjanak; Megélni, Emlékezik, Körbe-körbe, Világkörüli utazás, A tavaszi kert és gazdája, Víz*) sem közvetlen tárgyuk, megidézettjük, ürügyük szerint fejezik ki jelentésüket. Csorba „lírai hitele” többnyire nem a részletekben, hanem az egész versben érzékelhető.

Ilyen értelemben pedig újabb lírájában mindegy, hogy apró tényből vagy elvont tételből indul-e ki. Mert elsősorban az a gondolati- és érzelmi-kör a fontos, amit általuk s belőlük kinövesztve bejár. A sokféle változatban megélt és a sokféle motivummal társított szembesítés a mulandósággal. S e szembesítést olykor ő maga is megkérdőjelezi: „Kell-e a sorssal öltre mennem / s kinek jó ilyen lobo-gás?” De ez a kérdőjel újabb kérdőjelt fakaszt, amely utóbival együtt jelenlegi költői vállalásának önrzetes felfogása is megfogalmazódhat:

Jobb lenne vállrándítva hagynom:
múljkék el szótlan ami jön?
De hát ha ebből kell fakadjon
másoknak is nyugvás öröm!

(*De hogyha*)

Másként, más összefüggésekben éli meg Csorba Győző az idős kor, a leselkedő elmúlás konfliktusait, mint e témakörben előtte járó kortársai. Illyés Gyula a szenvedést, a szorongatottság mimikrijeit s az értelmes halál igényét is „társadalmiasítja”: az öregség egyéni élményeit is kollektívvé avatja. Vas István a foszló erők tudatában is a még megmaradó képességekre figyel. Derűs értelemmel kényszeríti kushadásra a „kimondhatatlant” és képzeletében még a „földalatti nap” is világít. Jékely Zoltánnál a gyász, a megrendült merengés is emlékkörző vagy megtartóan katartikus. Hajnal Anna halál-képzete pedig annyira élethez szelidített és csendesített, hogy az elborzasztó is nagy sugárzású fényekben áll elénk.

E vonatkozásban Csorba lírai fókusza egyszerre szűkebb és tágabb. Szűkebb, mert nem kezd külön harcot a halállal, nem mozgósítja az egész idetartozó nemzeti és emberi hagyományt. Nem mormol vagy jajong siratóénekeket és nem újít fel vagy módosít modernné idevágó bölcséleti magatartásokat. Tágabb is azonban, mert a maga személyesen adott életköreire koncentrálna hétköznapi természetességgel szólhat a fájdalmasan múlt időről és arról, hogy ezt miként veszi tudomásul, s hogy miként teremti meg, őrzi meg belső egyensúlyát. Lehet visszahátrálni az időben kedves halottaihoz és előrelépni a gyermekekhez, az unokához. eltűnődni a költözöködő városrészekben, a padlás kacatjain, a rom és rét sokatmondó kontrasztján, a magány nyomasztó örvényein, az évtizedek lehütötte szerelmen, a „jóhirhordó”, csodálatos nyelvű „nagylányon”, a későn jött érzelmi lobogáson, a röntgen-felvétel kényelmetlenségein és a várakozás művészetén. Bármit — amit az élet eléje hoz — összekapcsolhat tehát ezzel az elmúlás-dallammal, s így bár különös tónusú, de teljes lírai szinképet adhat.

Nincs szükség redukcióra: tematikai, hangulati vagy gondolati korlátozásra. Nem halál-énekeket, nem öregség-panaszokat alkot, hanem sokrétű, szerteágazó költészetet, amelynek viszont minden mozdulatába beleszővődik ez a számvető, ez az elégikus megfontolás is. Néha szorongásként, de gyakrabban belső derű, fölényes nyugalom formájában. Akár okulásul is mindazoknak, akik szertelenségeik szét-szórtságában megfelelkeznek önmaguk szellemi azonosságának megtartó erejéről:

Barátaim

kislányok kisfiúk:

a játszótereket játékokat

játszópajtásokat sosem szabad

kint hagyni

Lám

amit kint hagytam nem találok

csak ami bennem azt találok ...

(Egy játszótér mellől)

Belső egyensúllyal és gazdagsággal felel Csorba a magánynak s a fel-felbukkanó félelemnek. Költészetében a természetet nem keresi, hanem éli. Növényi nyugalommal szinte, mint a fák:

Ők másutt keresik, magukban keresik:
derűt, meleget magukban keresnek;
a napot, az ég kékjét, a világ zöldjét
ők magukban teremtik meg maguknak.

Nyugodtan türik a vak éjszakákat,
a külső háborút. Kérgük bástyái közt
szüntelen zene szól, a teljesség zenéje,
az egyensúly zenéje és a rendé.

S ha majd ismét a helyére kerül
a kék, a zöld, a nap, a világi bőség:
mohóság nélkül fordulnak kifelé
és úgy fogadják ezt is, mint a törvényt.

(A ták példája)

Akár közvetett ars poeticának is minősíthetnénk ezt a példázatos költeményét. Hiszen saját életformája, költői gyakorlata pontosan körül nem határolt normáit fogalmazza meg benne. Mert a közvetlen ars poetica ritka jelenség nála: a költészetbe kapaszkodó indulatáról is csak visszafogottan, szemérmesen vall. „Vers én Noé-bárkám a mulandóság özönvizében” — szölongatja egyetlen versre kicsinyítve az egész élete középpontjába állított poézisét. Mintha a költészet valóban menedék volna. De még ezt a képzetet is szinte visszavonja, egyre inkább bagatellizálja:

Vers aztán hadd kerengjünk
én nem küldök galambokat nem érdekel az Ararát
mert ez a Noé-bárka végül is
nem ment át senkit semmit a mulandóság özönvizén
legfeljebb hajókáztat egy kicsit vigasztal
olyan reményeket táplál bennem miknek nem is hiszek
aztán elsüllyed mindenestül nyomtalan

(*Én Noé-bárkám*)

A vigaszt se fogadná el? A legalább Horatius óta bőven táplált reményt, hogy ha az alkotónak a természeti törvények értelmében el is kell mennie, a műve majd megmarad? Aligha erről van szó! Mert személyes vigaszt persze mindez nem adhat, de költői tartást, konok, újra és újra faggatódzó indulatot viszont igen. Mint ahogy a versből formált Noé-bárka lehetőségét elhárító költemény szomszédságában is rögtön felbukkan az ellentételező, a polemizáló lírai aforizma: „Hírhozó is kell nemcsak áldozat”. Ami persze korántsem jelenti azt, hogy Csorba Győző kötetében a rezignáció főszólamát valami feloldó dallam alapvetően enyhítené. A hírhozó magatartás is csak tudati fegyver: az elmúlás ellenében semmi győztes esélye.

Bármily szerény eszköz is azonban, a világgal közlekedő emberrel életben nagy erő. A telített, az elfoglalt, az értelmes élet lehetőségét, fényét adhatja, míg a végső elnémulás el nem következik. Így hát mégsem a lemondás, a rezignáció jellemzi a költőt? Dehogynem: a lemondás az alapvető ismérve. A helyes kérdés azonban az, hogy miről? Lemondás mindenfajta halhatatlanságról, a bármiféle örök élet hiedelméről. De azon az áron, hogy semmiről sem mond le, ami még az életben átélhető. Hiszen még a legrezignáltabb, legmegdőbbentőbb aforizmája is az élet egész folyamatára nyit ablakot: „Történelem, történelem: / kis élelem, nagy félelem” (*Észrevételek*). Így nőnek meg a „hírhozó” esélyei. Nem a győzelemre, de a kitartó küzdelemre a bizonytalan időben bekövetkező végső legyőzetésig. Megnőnek az esélyei az emberi és költői próbáknak: a hétköznapi sűrűjében önmagát érvényesítő gáncstalan humanizmusnak. Csorba Győző korszerű emberi és társadalmi eszményeinek.

Módosult, modern költői magatartással perlekedik a poéta az elmúlás és a vele szembe állítható olcsó vigaszok ellen. Nem az egyes személy, nem a költő a fontos — vallja —, hanem a világ, amit verseiben közvetít: „Költemény? — amit a világ ír / nyelem be testem csatornáin / Nem én terelek rendbe szokat... / — én csak kószálni látom őket”. Oldott versformái és új divatú — kevés központozással élő — verssorai is érzékeltetik Csorba fiatalos kontaktusát a változó világgal. Öreges konzervativizmussal nem zárkózik el a világ s a poézis folytonos átalakulásai elől. Főlfigyel az „éhező afrikai gyermek” szemének üzenetére és a tusrajz paprikáinak képzelt szerelmi nászára. Verseskötete csupa nyitottság és észlelő figyelem. Dohogás is? Akad benne az is, de korántsem morc „öreg”-re jellemző! Mert apró fricskák, epigrammák mellett leginkább a költészet világi hasznának, értelmének mérlegelése hozza indulatba. Olyan gond tehát, amely bármelyik fiatalabb költőtársának is töprenkedésre adhatna okot, mert újra mindnyájunk aggodalma költészet és gyakorlat széthúzása:

„Ment-e előbbre a világ?...” Megérte
hogy a szép szóért annyian elégték?
Leckéikre nem kéne-e helyette

beleröhögni a szellem-szemekbe:
menjenek gyermek-szórakoztatóknak —,
s fölcsapni inkább tökmag-árulónak?

(*Régi költők*)

És játék? Található-e a kötetben lírai játék is: ahogyan az már egy mestersége minden csinját-bínját kezeügyében tartó, érett poétához illik? Kisebb-nagyobb leleményeken túl akad itt persze játék is. De olyan életre-halálra komoly, ahogyan játszani csak a teljes odaadással játszó gyermek vagy fölnőtt tud! Így játszik el „a közös nyelv”, az emberi összetartozás különböző minőségeivel és halmazállapotaival, hogy végülis az „egy-test lendület” harmóniáját ünnepelje benne (*Jobb*). Amely harmónia eszménye éppen gyakori hiánya miatt oly kívánatos és oly fájdalmas képzeteket keltő.

S a maga nemében „játék” szülte a kötet egyik legmegragadóbb — „Csokonai szellemének” szentelt — verse is, amelyben Csorba egyetlen „folyamatos” költővé olvasztja össze nagy lírikusaink életművét Janus Pannoniustól József Attiláig. Mert eredendően játékos — egyedi és páratlan — ötletből bontakozik ki ez az egyetemes vállalást hordozó vallomás. Csak család- és utóneveket kell bátran csereberélni és a különös előérzet máris létrejön: „Játék, játék, — rémítő és vidító! / Csokonai — Attila, József — Endre, / Petőfi — Mihály, Vörösmarty — Sándor”. De a játék és az előérzet hamarosan eltűnik, hogy átadja a helyét a megrendítő fölismerésnek és azonosításnak: „itt van: egyetlen, hatalmas / magyar költő, ki meglett valaha, / ki alszik, és ha szükséges, fölébred”. Ez a megnevezett folytonosság a történelmi sors összegezőjévé minősül! Mert hogyan is csinálták, amit csináltak?

ahogyan például Vitéz csinálta,
ki szintén zajgott, fénylett, elborult,
hadakozott, mosolygott, hahotázott,
dalolt, dalolt — és végre belehalt,

Vitéz, a gazdag-arcú egyik arca. — —

(*„A századokat számlálja...”*)

Csak mi éreznénk úgy, hogy — szerényen, visszafogottan — e folyamatba kapcsolja önmagát is a mai pécsi poéta? Bizonyára nem! Azt eddig is tudtuk, hogy Csorba Győző nemzedékének egyik jeles lírikusa. Most azt is érzékeljük, hogy mai költőink legkiválóbbjainak egyike. (*Magvető*)

Pál József:

JÉGFURULYA

Talán megbocsátható, ha Pál József új kötetét lapozgatva, e sorok írója, a zalai szelidgesztenyefák orgonás susogását-zengését, bazilikás méltóságát idézi s az ott elhangzott szavakat keresi. S olyan „oldásokat-kötéseket” fürkészs, amelyeken a költészet az a közös viselet, miben hol elegánsan pompázunk, hol meg pózolunk, mégis leginkább saját arcunkat próbáljuk magunkra illesztgetni, mindenféle ünnepi és köznapi álarc helyett. Mert gyöngességünkben, végképpen beleburkolóztunk a szépség és elhivatottság köntösébe. A húsz éve elhangzott szavakból versek, művek sar-

jadtak. Ott álltunk a gesztenyefák alatt, talán nyárvég volt, talán ősz már? Onnét izennek arcaink, mondataink. A megváltást hordoztuk, a barátságot forrasztgattuk, szemek csillogtak s a hit ívénye glóriázott körbe minket. Ezek a bennünk ragyogó múlhatatlan évszakok, aligha fordulhatnak vacogtató télbe! Ott állunk — Pál József, Rákosi Gergely, Bertha Bulcsu és mások —, kezünkkel vezényeljük a mondanivalót. Pál Józsefnek akkor jelent meg karcsú verseskötete, a Dúdolgató. Borítóján apró zalai tájrészlet, nyárfákkal... S most jégfurulyát fújna?

A Dúdolgató című kötet után, öt-hat éves kihagyásokkal következtek könyvei: Mézpergetés, Kék ablak mögül s 1976-ban ez a didergetősen szép című Jégfurulya. De hát miként változott át a „dúdolgató”

„jégfurulyássá”? A húsz év mögül ez hangzik: „Fütyös szám van s kék szemem, / jókedvből meg tengerem.” Táját is cserélt Pál József, nem csak hangszert, ha nem is idegenre, amikor Baranyáért hagyta Zalát. Igaz, nála a „dúdolgatás” sosem csapott át harsányságba, próbálkozásait önmaga verte vissza. Lehetséges, hogy e jégfurulyás arckép a legközelítőbb, a legvéglegesebb? Lapozzuk, nézzük emberképének vonásait.

Inkább az örökös elveszettség, mint önmagára találás jajdul a versekből:

felvégen alvégen
rongyos erdőszélen
csillagok közt himbál a szél
elrothadt köldök-kötélen (*Hét variáció*)

A visszahúzódó ember okkal, ok nélkül „farkasvermeket” mélyít maga köré. A *Kis hazugságok* című verséből idézünk: „Igy lett arcom mosolya / váram vizesárka / szavam váram vizesárkának / feneketlen mocsara / tekintetem belső váram / gyászkendős felvonóhidja”. A lélek-tájakon való nyomkeresés felmutatja az „eljegesedés” bizonyos jeleit, ezek azonban lehetnek külsőségek is — mégsem véletlenek! A *Két évszak között* című versében olvashatjuk: „Csupa sötét függőleges az erdő. / Készülődik jégzobornak.” Készülődik az ember, a költő is, — jégfurulyásnak? Ezt a hangszert elfogadni még önmagunktól sem könnyű!... „Ellensúlyozható — ha akarom, / a sok sötét függőleges. / Akár egyetlen szajkóval, / amint kiáltva száll át a táj felett.”

Véglegességünk — nem a megváltásunk! Az évek könyörtelenül sugalmazzák ezt, mignem józan felismeréssé válik, elkerülhetetlen zsákutcába lépünk s mégis tudatosan mozdul a láb, csöndesül, higgad a szív. Ezzel meg is birkóznánk, de a folytonosan tornáztatott értelem bukfenceit, szaltóit öncéliáknak kell éreznünk, ha csak bele nem oldódunk kisebb vagy nagyobb közönség — akár az emberiség! — sorsába. Nem megadással — daccal! Ezen az emberi kényszerpályán a szavak leírhatósága változó, fajsúlyuk nő vagy éppen semmivé foszlik, de a kéz, a toll mindenképpen nehezül s a papírlapok hajdani végtelensége, apró cellaablak sápadtságává válhat!

Fél fokkal balra fákat kölykezik
a sósörényű tenger KA-PI-TÁNY! —

Önmagunk szölongatására, önhangunk a felelet. Faragódik Pál József jégfurulyája: „és vörössel szennyes fehér / elhallgatott egünk hajlatában / ...vérrel itatott kötés / Van Gogh fejeéről”. Tulajdonunkban egyre több az el nem fogadható: lelki és tárgyi. S ez a „védekezés” is csak jégfurulyát faragtat: „Nem a magányból szobám ablakából / egyszerű a születés és halál / s az idő mit kettős ívük átfog / kinek vakondlyuk / kinek góyaláb”. Olykor azonban vakondlyukunkban állnánk góyalábakon, miközben felfedezzük az önmagunkba nézés „új” végtelenjét. Görcsösre csomózott eszméink belekerülnek a versekbe, gondolataink hurkai is kioldozhatatlannak. Pál József horgász-derüje-bölcsessége is inkább csak a könyvborítón meggyőző, mert áthallik azon is a versekből szüremli fogvacogás:

ó fagy fagy vén porkoláb
ó fagy fagy te vén juhász
fújhatod már jégfurulyád (*Betedte*)

Megmeredtek a dúdolgató-idő önfeledt hetykeségei? Vagy már akkor is csak leplezték-rejtették ezt a mostani arcképet? Inkább erre hajlanék. Még akkor is, ha új versei a korábbi költői magatartás ellenkezői: fogak közül csikordulnak. Pál József már alig enged az önfeledtségnak, — bár prózai írásaiban próbálgatja a feloldódást — kiméri a szavakat, lefaragja őket olykor már-már a költőietlenségig! Ez a másik véglét is természetes, az előbbiből következik. Csakhogy az örökös fogszorítás éppen olyan tévút lehet, mint az erőltetett nyitottság. S bár meggyőződésem, hogy ehhez az utóbbihoz áll közelebb Pál József, ez a fajta emberi-költői tartás a sajátja. De a gyeplőn mégis lazítani kell, hogy a természete szerinti magára találás igazán megtörténhessen. Ahogy írja: EGY NAPON ki kell tárnai majd az ablakot / még akkor is ha dermedt mozdulatlan / s a sővényen túl egy kigyó farka verdes / és sziszegve ölti nyelvét az iszonyatban”.

Következnie kell tehát a készenléti önfeledtségnak s láthatóan, új kötete már erről a felismerésről is tudósít. Még akkor is, ha a „dúdolgatás” „jégfurulyázássá” változott is át az általa is nem véletlenül

választott, jelképes könyvcímek szerint. Kissé vissza kell lépnie a zalai dombok közé, a gesztenyefa-bazilikák áhítatához, a hetykeség mélyén is mindig ott parázsló gyönyörű gyötrődéshez, amely nemcsak visszafojtott érzéseket gyömöszöl a torokba, de önkéntelen kiáltásokra is elragadtat! Ahogy *Egy napon* című versében ő maga is megfogalmazza:

a fák füvek kövek mennyi mennyi jel
mennyi szűz szín kínálja tébolyát testét
az embert aki megtalálja végre önmagát
kövek füvek fák is szeressék

Egy napon ki kell tárnai majd az ablakot
mert nem elég azt mondani fény

Vagyis olvad már a jégfurulya jege, de a helyén nem a semmi hangszere marad Pál József kezében, hanem hangjaival magához hívó fafurulya, az a nemes hangszer, amelyen már — és ezt teljességgel hihetjük! — megtanult emberszabásúan játszani s a bölcs-derűs hangok mögött mind élesebben áll össze igaz költői arca. (*Magvető*)

KISS DÉNES

Csanády János:

SZIKLAKÚT

A politikai költészet mindenekelőtt egyéniség dolga — írja Héra Zoltán egy jegyzetében —, a politikai költő tulajdonképpen fűtül is művészi eszményének közönséges árfolyamára. Nem az elismerést keresi, hanem azért teszi, amit tesz, mert ha akar, sem tehetné másként. A „készülő történelem” sokkal mélyebb erővel érintkezik a politikai költők, semhogy a felület játéka sokáig lenyűgözhesse képzeletüket. Közéjük tartozik Csanády János is.

Versei élményanyagát meghatározza a szegényparaszti sor, ahonnan jött, a munkával eltöltött évek, melyeknek tapasztalatait a megszerzett tudás a tér és idő meszszerűségébe tágitotta. „Nem / zárkózhatunk be egyetlen falu hatósugarába sem — írja. — Elszippant a világ. Gyermekkoromban gyűjtött érzelem-tekerceim épp / beborítanák Európát és Ázsiát — nem kell hát fél-

nem, hogy / leterít az alkalmazkodás százfejú fenevadja.” (*Prológus*). Elindul egy gyermekkori emlék nyomán, kocsicsapáson bandukol, varjú, holló röptét kíséri, és a keréknyomok nemcsak az őszbe viszik, útja a történelembe ér. Sziklakútba néz, hogy a jövőbe lásson, jelképekké tágulnak a fogalmak, egymáson át- és áthatoló ketősség, ellentétek hullámozása teszi élővé szavakból teremtett világát. Sorsa mélyútján járva az ősember felett ragyogó végtelen kék szikrázik felette, ősember-magányból tör föl a közösség óhajta (Az *ősember-magány*). Önmagában ás barlangokat, hogy a mélység indulatát az „áttetsző hihetetlen magasba” röpítse (*Messzeség*). „Milyenek voltak álmaid? — kérdi, és gyermekora magába issza az emberiség gyermekkorát, a következő kérdésben már ez tör fel: „Milyen volt a százezer éve elhajított kő ivelése?” (*Gömbháromszög*) Az idő „mély tárna, melyben napvilág ég” (*Idő-hippodrom*). Az idő szorításában, Csanády folyton jelenlevő őszében, önmagával való számvetés is ez a kötet, hiszen „Bepillantottam halálom kútjába” (*Bölcsek köve*), de a halál nem fenyegető rém itt, csak pontosan bekövetkező mozzanat a folytonos változásban, megújulásban, az élet hömpölygésében. A költő Csanády nem egy ember, nem magányos harcos, milliókat képvisel, évszázadok hallgatása szólal meg benne. Költészete szolgálat, feladata a rábizott, századok óta a puszták szelében zúgó üzenet tolmácsolása. Öröksége „a gondolat, / a szemtől szembe szálló / válasz és jel: vadliba, nemez-sátor, / nyíltívü szemhatár / örök érinthetetlen, sejt-mélyi rejtelem: / a jól tudott nyílt titok” (*Örökségem*). A XX. századi vátesz és népköltő maszkját teszi maga elé kis romantikával. Röggé porladt nemzedékek támadnak új életre benne, kibén összeér közel és távol: „A szegények örökös énekét / — mely jayból és sírásból áll össze — / halálom a multból feltolulni és / meg-megcsuklón áradni a jövőbe” (*A láng alatt*). Európát és Ázsiát átéri számára a Dunamedence, melynek ege borul álmai fölé.

S csobog ma is még — kisgyerek

ajkán a dal, a pentaton.

A mély kutak vizét iszom.

Azt a levegőt szomjazom

(Dal)

Múlt és jövő olvasztótégelye költészete, az idő szavakban kristályosul számára: „... a szürkeségből eszembe jutnak a szavak melyek már jelek csak”, de az egész emberi történelem borzong mégis bennük. Végtelenbe sajduló pusztákról őriznek hírt, tűzvillanás csap ki belőlük, melyet még az Onon-, Szelenge-, Altáj-tájról hoztak a szemek, várják, hogy igazán otthonná váljon számukra ez a föld, várják „hogy kiváljon édes-kerekded-csúcsosan / egy népvándorláskori sátor, melyet nem fog se szél se sár / s egy család barna arca mely Aquincummal szemben árvert homok pezsdülő pusztaság / martján vert tanyát, meghajlítva Pannóniát” (*Untalan*).

Költői világa tiszta, világos, áttekinthető, objektivitásra törekszik, lírája sok epikai elemet hordoz. Egyénisége a közösség képviselőjeként teljesedik ki, személyes gondolatai közül csak az kap hangot, amelyik általános érvényű. Emberközpontú világ ez, emberközelve hozza a mikrokozmosz és a makrokozmosz jelenségeit, lehajol füvekhez, dongók, lepkék, virágok méze, kamilla sárga bóbítája, föld lehelete, avarszag, esőszag, amit megfigyel, felmutat, képanyagába épít. A világűr, a Naprendszer, a Galaktika ugyanilyen magátólértéendő természetességgel szerepelnek, hiszen „ember és egyetem / és a gondolat egyidősek” (*Meztelen süt a nap*, XXX.). A természet rendjébe illeszkedett ember az eszménye, születés és halál, az évszakok forgása, fájdalom és derű egy folyton más-más arcot mutató egész mozgásként jelentkezik. A természettel harmóniában élő ember a XX. századi városlakó költő számára, aki „ismeretlen embere a szürke betonnak”, maga is csak „megállók jégnyákos kövein” gubbaszt (*Jeges szélben*), inkább vágyálom, mint valóság. A hiányérzet, a sóvárgás hívja talán elő a természeti képek sokaságát gyermekkorából. Nem marad meg általában a látványképek síkján, a természet színei, ízei, illatai, idillje elvont fogalmak hűvösét izsítják emberivé:

... bürök-levű
jeltelen történelem,
márványba-foglalt pitypang
idő – idő – – milyen – – idő
sündisznó-bugyrod egyre nő,
megugatnak a hold kutyái,
én felnövök és viszlek magammal
(*Idő-hippodrom*)

A népköltészet hangja a történelmi örökség részeként csendül meg egy-egy versében (*Untalan*, *Meztelen süt a nap XVII.*), de Csanády nem a népköltészet művészi formájához kapcsolódik, hanem mondani-valójához. Tömörség, a jelentéssíkok vibráltatása helyett inkább a részletek felsorakoztatásával próbálja megragadni a lényegyet versei egy részében.

Csanády a múltat a „készülő történelem”, a születő új érdekében hívja mindig elő, annak a munkása. Amilyen természetesen emeli versebe az ősei teremtette tárgyakat, munkaeszközöket, kapát, kaszát, vasvillát, mozdulatokat, melyből kanál, agyagedény született, úgy fordul a szóhoz, saját eszközához, végtelen hit él benne a gondolat, az értelem iránt. Ars poétikájában hirdeti, nem a siker vezeti, hanem az,

hogy munkáljon a szó, az eleven,
egyre finomabb és igazabb
szerszámmá csiszolódjanak
s szárnyakat alkossanak a szavak,
s gondolatokból egy emberi
természet. Egy másik éhség
földvakság-emésztő éhe ez!
(*Egy másik éhség*)

Testvériség című verse az értelem, az alkotó emberbe vetett bizalom himnusza, „nem fordulhatnak ellenünk a tárgyak, / önmagunk gondolat-teste,” hiszen az emberiség „felnőtt-korára készül”. Csanády azt a programot követi verseskötetében, amit szellemi rokona, küzdőtársa, Galgóczi Erzsébet így fogalmaz meg prózájában: „Kenyérrel kell teletönni az emberek száját, de amíg élnek. S a szívüket szépséggel és jóssággal, nemcsak azzal az iszonyattal, amivel meggyötört idegrendszerünk a magány és szenvedés nagypéntekjén viaskodik”.

A Sziklakút eszmevilágában egységes, művészi értékben nem egyenletes, helyenként szürkébb, unalmasabb, egysíkúbb. A bevezető, izgalmas, nagy verseket is tartalmazó *Mit csinál a költő?* ciklust a színes, de talán kisebb igénnyel készült *Meztelen süt a nap* követi. Felível a kötet szerkezete *A láng alatt* és a *Hosszabb költemények* súlyos, érett, nagy verseiben, és pihentetően zárja le a *Képek egy itálusi házból* könnyed, bájos, pasztellszínű bagatelljeivel. Úgy érzem, költészete még sok ki nem aknázott lehetőséget rejt magában.

ZENTAI MÁRIA

Papp Lajos:

A DOMB MÖGÖTT

Volt egyszer egy nemzedék, amely másfél évtizede, az irodalmi élet vákuum-időszakában friss hanggal jelentkezett, szocialista elkötelezettséggel vállalt feladatot. Papp Lajos is közéjük tartozott, bár költői útja nem fedi pontosan a nemzedék reprezentánsainak pályáivét.

Eddigi munkásságának megértéséhez a költő által vállalt szerep értelmezése a kulcs. E szerep ugyanis eleve kor-feladatokat is magában foglal, így változása történelmi szükségszerűségeket is feltételez.

Papp Lajos annak idején egy történelmileg ráruházott és egy aktuális társadalmi megbízatással érkezett az irodalomba. A történelmi küldetést a *Friss szélben* (1961.) című kötetében így fogalmazta meg: „Mínket hírnökké ütöttek / Század-ütő zengő harangok.” A szegénység századaiból érkező költő természetesen módon talált rá a retorikus építkezésű közéleti versre. Bármenyire nem gondoltak rá az új nemzedék tagjai, e verstípus kapcsolatát nem nehéz kimutatni a sematizmus korszakának „kell”-ről beszélő optimista lírájával. Papp Lajos is korán figyelmeztetést kaphatott e költészet potenciális veszélyeire, de akkor még tréfás, gunyoros verssel verte vissza az igaztalannak érzett bírálatot (*Strótiák, kiket némely tudós álomlejtőknek írt, mivel azok elmarasztalták őt dalai bűnös könnyedségéért*).

Az 1968-ban megjelent *Sugárút 55* című kötetben furcsa kettősségre figyelhetünk fel: nála is jelentkezik a kortársaira jellemző megtorpanás: „Eszmények rajzanak körülöttünk és jaj, mi maradt belőlük” (*Invokáció*). De amíg e nemzedék legjobbjai vívják a maguk belső küzdelmét az új korszak költői birtokbavevéséért, addig Papp Lajosnál a címadó vers szerint olyan bizakodás van jelen, amelyet a könyv egésze nem igazol: „milyen messzire ellátni innen, végig az úton, / amely egyenes és tiszta.”

Mostani kötetében mindenekelőtt arról vall, hogy lezárult a prófétaság kora (*Prófétaság*). A felismerésben nincs egyedül a kortárs költészetben. Mögötte mindenképpen ott húzódik egy objektív folyamat: a „pótkötelezettségekkel” a történelem so-

rán felruházott magyar költészet elől a társadalmi gyakorlat — szerencsére — egyre inkább elorozza ezeket a feladatokat.

A felismerésbe azért beszüremkedik a keserűség:

Mást imhol, fölemeltek,
hogy hangja messze tesszen;
majd még fentebbre tették,
hogy még nagyobbat essen.

De ott van a kritikai elemeket tartalmazó, felülemelkedni tudó önirónia és a tárgyilagosság is. A *Don Quijote utolsó leveleiből* idézve (kiemelés tőlem, M. L.):

Lebontották a szelmalmokat.
Többé velük hát nem verekszem.

— — —

Lovagja egy elképzelt rendnek
igy lettem; vívtam lelkesülten.

— — —

hittem a vakhit erejében.

Az önkritikus hang néha megbicsaklik, s önsajnálata vált (*Melankólia*). A *Mérleg hava* című vers tanúskodik arról, hogy még maga sem zárta le megnyugtatóan önnön lehetséges, ma vállalható szerepének megítélését. A közhasznú munka, a „ránk mért kor” viselése nemcsak Papp Lajos szerint lehet ma feladat. De a versből nemcsak fatalista, hanem — mintegy a korábbi prófétaság visszahatásaként — az önmagát alábecsülő ítélkezés csendül ki: „Szatyrába rak, ki áram adta, / s fölél egy közös értelem.” A görcs esztétikailag itt érhető tetten. A „szatyrába rak” lehetne a hétköznapi vállalkása, a korábban túlnagyított önszemlélet, szerepfelfogás profanizálása is. De az „áram adta” már túlhajtása ennek, s ezáltal értelme is más, vitatható. Mert ez a kor nemcsak „kifizetni” kívánja költőit, nemcsak „árcserére” szövetkezett velük. Az utolsó sor ellene is mond ennek a sikerületlen felsornak, s a közösségbe oldódás megnyugvását mondja ki — nem az anyagi közvetítés, hanem a közhasznú szellemi ténykedés révén.

Papp Lajos ötödik könyvében is azokban a formavariációkban gondolkodik, mint az elsőknben. Talán a retorikus felépítésű közéleti szabadvers szorult vissza leginkább. Továbbra is él a folklorizálással és a líraian átjelkesített epikus hosszú verssel. E kötet záródarabjának, a *Testük csillaga* címűnek az előképe már ott volt a *Sugárút 55*-ben (*Sándor bátyám keresztjei*). Papp

Lajos előszeretettel nyúl ehhez a formához, benne a történelmi folytonosság, az örökségvállalás kötelességeit fogalmazza újra. A műfaj irodalomtörténeti értelemben túljutott a virágkorán, a monotonia veszélye nélkül nem lehet élni vele. A kortárs lírában megfigyelhető felújítási kísérletei egy másfajta, az összetett képekre épülő költészetben lehettek sikeresek.

A letisztult folklorizálásra az *Útkereszten* című vers a példa. Az archaizálás, a parafrázis a *Nyughelykeresők*ben, a bibliai történet feldolgozása során tér vissza. Új oldaláról mutatja a *Pantomim* versfűzére, amely a leírás objektivitásával is tud közéleti tartalmakat hordozni, iróniával elkerülve a rezignációt.

Papp Lajos a költészet és önnön lehetőségeit illúziómentesebben szemléli mint korábban. S ha ez az állapot nem is olyan termékeny talaj a nála megszokott versképző indulathoz, a jövőre nézve biztosan biztatóbb. Feltéve, ha a költő a korral, önmagával folytatott párviadal belső drámáját merészebben hozza a felszínre. Ha nem a megnyugvás végső eredményeit, hanem a mélyben zajló előzményeket tárja elénk. Megfedni senki sem fogja érte, hiszen költészetének eszmei töltését mindvégig megőrizte. (*Magvető*)

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Orsovai Emil:

IDŐSZIKLÁK

Orsovai Emil verseivel az ötvenes évek végétől folyamatosan találkozhattak az olvasók különböző napilapok, folyóiratok hasábjain, így többek között a Jelenkorban is. Eddigi termését összegezi nemrég megjelent *Idősziklák* c. első verskötetében. Könyve anyagát szinte teljes egészében az elmúlt pár év igényesen válogatott versei teszik ki. Az *Idősziklák* több vonatkozásban is rendhagyó gyűjtemény. Szerzője elsőkönyves létére már java férfikorban van, egy megharcolt, tapasztalatokban, élményekben gazdag élet áll versei hátterében. Rendhagyó abban is, hogy kötetét nem tagolja ciklusokra, szinte egyetlen verset ír, melynek fő motívumai többször felbukkanva, s közben új változatokkal gaz-

dagodva kiegészítik, módosítják egymást. Ő maga is így vet számot eddigi munkájával:

Húsz évi munkám ez a költemény.
Hozzá keserűségem kőkemény
útja vezetett. Céломig.
Nem maradt semmim. Rajta, vidd.
(*Húsz évi munkám*)

Könyvét lapozva nyomon követhetjük a folyamatot, ahogy az érzéki-konkrét benyomások, élmények versbe emelésétől halad egy elvontabb, filozófiai tartalmakat is elbíró, intellektuális verstípus felé. Orsovai korszerű formanyelvet kísérletezett ki magának, önálló verstechnikával rendelkezik, sajátos versmondattana van. Sok újszerű szóösszetétellel él, és néhol talán épp ezért nem mentes a modorosságtól sem. A „szökevény évek szűz-ég üldözése, /út-ölelésből érkezés-szülés“-szerű összevonásokra gondolok. (*Sűrű reggel*)

Első pillantásra is szembetűnő értelmező-elemző hajlama, a dolgokat, jelenségeket racionálisan megközelítő szemléletmódja.

Mint a könyvcím találó, súlyos metaforája is jelzi, költészetének alapvető kategóriája az idő. A megélt, már történelemmé vált múlt ránehezedő nyomása alatt próbálja kiküzdeni, alakítani saját sorsát, jövőjét. A versek a költőben szüntelen munkáló belső erkölcsi küzdelemről valának: az önalakítás, az alkotás gondjairól, állomásairól. Tömör, aforizmaszerű mondatokban méri föl feladatát: „Az alkotás — a világ vállalása.” — mondja s hozzáteszi: „s kimondani, mi történelmi mondat: / a tudatossá emelt létezést. / Még akkor is, ha végül önmagad vagy, / kit meg kell alkoss, bármilyen nehéz.” (*Lenin*)

Programja: „roppant valóság-terheket emelni, azt keresve, / mi jól tudott már, de még lehetetlen.” (*Naponta megszületni*) A költő jelenbeli hovatartozását a közelmúlt nagy eseményei határozzák meg. Mőgöttük azokat a tanulságokat kutatja, melyeket a jelen és a jövő érdekében hasznosítani tud. Korunk kérdéseire a nagy közösség, az emberiség tagjaként keresi a választ. (*Milliók monológja*) Több fontos verse tanúsítja, hogy Orsovai szocialista költőként közösségi küldetést vállal. A munkásmozgalom szimbólumai, jelszavai szervesen beépülnek verseibe, sokszor forrón személyes hangú vallomásokra ih-

letik. (*Zászló, A május beszél, Lenin*) Ezekben sikerül kikerülnie a szólamokat, megszenvedett élményeinek aranyfedezete hitelesíti sorait.

A közösséghez tartozás hitet adó harmóniáját olykor megtöri a magáramaradottság érzése. (*Egy kietlen tavaszi vasárnapon*) Hit és kétely, csüggedés és remény dialektikája táplálja költészetét. Így tud érvényes szavakat találni az emberi sorsra is: „Rovarsorsod a Nap ha nézi, / lám meg se lát. De szárnyad égi.”

Sebeket kapva tegnapi önmagából, az ifjúság merész elszántságából merít erőt. (*Könyörgés önmagamhoz*) Korunk elidegenítő tendenciáival értelmes tagadását szegezi szembe: „Csak az ember igaz, ki vére-vesztett / tükör-arcába néz.” (*Csak az ember*).

Vissza-visszatérő motívumként kísért verseiben a háború emléke. (*Kései rekvium, Hangok a semmiben*) A háborús évek Budapestjének apró mozaikkockákból összeálló képét rögzíti az *Egy véghetetlen perc*-ben. A nyomor miatt lopni kényszerülő külvárosi gyerekek, a „jajsötét konyhákban zokogó asszonyok” József Attilára emlékeztető komor színei hitelesen idézik föl az akkori idők nyomasztó hangulatát, a nyilasterrort, a Dunaparton felsorakoztatott áldozatokat.

Leningrádi, görög- és olaszországi utazások élményei sűrűsödnek több versében. *Nyári kert, Puskin Petrográdja, Dodona*) Savonarola portréját szemlélve is a támadó, a ki nem védhető idő foglalkoztatja: „Készül keresztünk, máglyánk, kinek mi a sor. / Hitet s emel szándékunk perce s azután elsodor.” (*Savonarola*)

A kötet legsikerültebb verseiben szerencsésen ötvöződik hagyományosabb versforma és kiérlelt, súlyos gondolati tartalom. (*Csend, Enyém, Hazám, Szárnyszegett, Őszi vásár*) Képes rövid, dalszerű formában egész életsorsot, jelent és múltat összesűríteni, általános érvénnyel fogalmazva meg egyúttal a Doberdóra, Sabádra küldöttek értelmetlen pusztulását. (*Egy arc*) *Hamlet* c. verse a lenni vagy nem lenni? parafrázisaként a Tenni vagy sem? dilemmáját veti föl abban a pillanatban, amikor a döntés már elodázhatatlan.

Néhány, a kötet átlagából kiemelkedő szerelmes versét kell még megemlíteni. Tiszta, keresetlen hangú vallomások ezek a megtalált szerelemről, az összetartozás

biztonságot, védelmet adó erejéről. (*Nem hiszek abban, hogy örökre, A Sion-lépcsőn, Elmondalak, Levél tonákján*)

Orsovai Emil kötete azt bizonyítja, hogy a szerző hisz a költői szó erejében, hivatásában, s hivalkodó pózok nélkül vállalja a közösség, a szocializmus ügyét. A hagyomány, melyhez kapcsolódik, arra kötelezi, hogy útját, lehetőségeit becsületesen fölmérje, végig gondolja, formai eszköztárát tökéletesítse. Remélhetően következő kötete ennek az útnak újabb jelentős állomása lesz.

KERÉK IMRE

Mezei András:

NOÉ BÁRKÁJA

Amikor az utolsó oldalt is elolvastam Mezei András *Noé bárkája* című könyvéből, első gondolataimat a féltő félelem hívta elő. A könyv címe alatt ott a műfajra utaló meghatározás: „*Útirajzok*”. Igaz, mert útirajzok olvashatók a könyvben. És mégsem egészen igaz, mert a Noé bárkája írásai nem a szó megszokott értelmében, nem az ilyen jelöléssel megismert könyvek anyagához hasonlíthatóan útirajzok. S ezért a féltés: el ne sikkadjon, föl ne oldódjon ez a könyv a ma „divatos” útleírások tengerében. Ezért a félelem: hátha lesznek, akik a megjelölő alcím egyetlen szavából ítélnek majd, s ott hagyják a könyvet a polcon elolvasatlannul, nem tudva, hogy önmaguk, saját belső világuk jobb megismerésének egy lehetőségét szalasztották el.

Nézzük közelebbről Mezei András könyvét! Útirajz, mert valóságos helyszínekre, élő emberek közé visz, tényleges utazásokat, megtörtént eseteket említ. Vietnam és Olaszország, Genf és Párizs, Egyiptom és a Szovjetunió több köztársasága felkereshető, az említett utcák és épületek végigjárhatóak, illetve megnézhetőek. És mégis! Több ez a könyv, mint egyszerű útirajz. Mert elsősorban nem az az érdekes benne, hogy az író pontosan mely útvonalon járt vagy hány órákor lépte át a határt; s nem a hasonló részletek, amelyekkel megtűzdelik sokan útleírásaikat. Mezei András a mai, földgolyó-méretű társadal-

mi körülmények között élő ember, a közösség egyik tagjaként létező egyén benyomásait, belső reakcióit, gondolatait, érzelmeit, történelmi párhuzamokból is táplálkozó, továbbgondolkodásra készítő következtetéseit fogalmazta meg. A mai ember és a világ kapcsolatából azokat a dolgokat, jelenségeket, amelyeket megőrizni érdemesnek vélt, nemcsak önmaga számára, hanem mindnyájunkéra. Azt írta meg, aminek véleménye szerint helye lehet – helyének kell lennie – az emberiségmértékben gondolkodni tudó, az emberre figyelő és érte felelősséget érző író bérkájában. A könyvéhez mottó és kulcs egyszerre az a mondat, amely Mózes szobrának megtekintése után, meditálás közben született meg a fejében: „*Minden világotatás illúzió ahhoz a helyváltoztatáshoz képest, amit behuthat a legszerűebb képzelet és a gondolkodás.*”

Nemcsak térben, időben is utazik – a fantázia és a gondolkodás segítségével – Mezei András. Ha kell, „megszólatatja” például Néro császárt is. De valóságos és gondolati útjainak végállomása mindig a legközvetlenebb ma, napjaink eseményei és emberei. Mai gondjaink, érzéseink, kapcsolataink, világunk. S miközben megismeri és velünk is megismerteti a világot, közelebb hozza hozzánk az embereket – közben feltárja önmagát is. Feltárja nekünk és – ismételnem kell a szót – önmagának. Régi igazság, hogy magunkkal is állandóan ismerkedünk kell. Új helyzetek, kapcsolatok, viselkedést meghatározó, kisebb-nagyobb döntésekre kényszerítő körülmények között nemegyszer csodálkozva állapítjuk meg, hogy vannak még újabb, korábban saját magunk előtt is ismeretlen oldalaink. Mezei András mindnyájunkra érvényesen fogalmazta meg az előszóban: „*Mert minden új látvány énnekem, úgy látszik, metafora: egy-egy utazás lehetősége önmagam ismeretlenségében.*” A mindössze egyetlen oldalnyi előszóban található a másik kulcs – a már említettel együtt „nyitó” – a könyvhöz: „*Belül a bárka.*”

Kis történetek, esetek, villámportrék, egyszeri látványhoz kapcsolódó reflexiók, apró remeklések sorából, állt össze a könyv. Vietnamtól Nádudvarig feszül az utazás íve a valóságos térben; míg a gondolatiban

szinte nincsenek határok. A kötet egészén érződik az átgondolt szerkesztés.

A szöveg, külső formára – az egyes fejezetek végén közölt versek kivételével – próza. Hangja, megfogalmazásmódja azonban lírai. A kötetben olvasható versek mondanivalójukkal kiegészítik a próziformában közölteket. S éppen azért illeszkednek különösebb nehézség nélkül, szervesen a kötetbe, mert prózában megfogalmazott líra veszi körül őket. Riporter és költő írta ezt a könyvet. Azaz olyan ember, aki a gyakorlott riporter szemével nézett körül a világban, de a látottakat és a hatásukra támadt gondolatait már mint költő írta meg. Gondolok itt akár a szemmütéttel kapcsolatos részletekre, akár Mózes szobrának megkeresésére és a köréje font „családi legendá”-ra, akár a szarmarkandi magyarokra vagy bármi másra.

Mezei András „útirajza” több, mint amit az alcím ígér. Tőprengő figyelemmel kell olvasni. (Móra-Kozmosz, 1976.)

MÁTYÁS ISTVÁN

Csukás István:

VAKÁCIÓ A HALOTT UTCÁBAN

A könyv mehökkentő címe is sejteti, hogy sajátos fantáziavilágba viszi olvasóit az író. A grundoknak, a grundok életének, a bandázó gyerekek kalandos, vakációzó történeteinek komoly múltja van a klasszikus ifjúsági irodalom történetében. Ezek nyilván megkísértették szinte kötelezőnek tartott alapmotívumaikkal és elemeikkel az író – mert akarva, akaratlanul felhasználta őket.

Ebből azonban még nem következik az, hogy Csukás István nem törekedett újszerűségekre mesebonyolításban, hősteremtésben, sőt magában a műfajban is. A Vakáció a halott utcában – az ismert grundtéma ezúttal mai életünk új közegébe, az újonnan épülő lakótelepek világába, illetve lebontásra ítélt, majdani új telep színhelyére – a néhány házból álló lakó nélküli „halott utcá”-ba viszi az olvasót.

A regénykezdet kissé erőltetett, részlete-

ző, aprólékos leírások halmaza. „Unalmas”, mint a lakótelepi gyerekek élete, mint Gergő vakációjának kezdete. De mégsem funkció nélküli. A 10–15 éves gyermekek nemcsak igénylik, hanem meg is teremtik a maguk számára a mindennapok gyermeki örömeit, sajátos élményeit és izgalmaiban bővelkedő fordulatait. Csukás István megadja mindezt a regény gyermekhőseinek. Felfedeztetti Gergővel a „halott utcá”-t, ahol a lakó nélküli virágos kertek, muskátlis ablakok és hajdani cégérek szinte kínálják a gyermekek számára egy különös vakáció lehetséges örömeit. A regény hősei gyermekek, s az író a kamaszok lelki világának ismeretében kitűnően mozgatja őket. Jácut Vincét, „aki szereti a pincét” – és aki éppen ezért az állatkereskedő házában a pincéjében nyulat tenyészt a halott utcában; a szelíd, álmodozó hangú Karikót, aki az „úri szabó” mesterségét folytatja; Csombort, a portást, aki még aranyzsinóros portáspapját is talált a halott utca egyik házában előszobafogasan; és végül Gergőt, aki „Sasszem, magánnyomozó” névjeggyel csakis magánnyomozó lehet a különös véletlen folytán boldogan egymásra talált kis gyermeki közösségben.

A regény legfőbb erénye, hogy mesebonyolítása biztosítja az ifjú olvasók számára a hősi, nagy tettek utáni vágyakozást, sőt azok megvalósítását is. A 10–15 évesek olvasmányaiiban fontos szerepe van az érdekességnek, az izgalomnak, a gyermekes nagyotakarásoknak vagy kudarcba fulladó nekibuzdulásoknak.

Az író komolyan veszi hőseit – a szó igazi értelmében –, hiszen Gajzágó István, a regény hangjátékíró szereplője sem véletlenül, cél nélkül barátkozik a gyerekekkel. Munkájához, készülő hangjátékához szeretne tőlük ötleteket kapni. Az eredmény azonban nemcsak a hangjátékíró, hanem a regény olvasóját is meglepi, hiszen Gajzágó és a gyerekek barátkozása egy színpompás ötletparádává lesz, amely megváltoztatja nemcsak Gajzágó írói szándékait, hanem Csukás regényének további eseménybonyolítását is.

Gajzágó István – élményei hatására – hangjáték helyett dokumentumjátékot kezd írni, Csukás pedig a kalandos gruntszövegéből egy többszalon futtatott gyermekkrimit alkot. Műfaji újdonság ez a gyermekirodalomban. Tele írói buktatók és téve-

dések lehetőségeivel, a kalandosság esetleges túlzásaival, erőltetettségeivel. Csukás István új regényének kétségtelenül egyik legnagyobb érdeme, hogy mindezeket a buktatókat elkerülte. Kalandosság, dús fantázia és izgalmasan motivált eseményes anyag jellemző a regényre, amely végül is a gyermekek felfedezéssel, nyomozással kapcsolatos vágyát valóságosan beteljesíti. A kalandokra éhes gyermekek rendkívüli eseményre várnak, „álszinesbőrű kémhullá”-ról ábrándoznak, hogy megkezdhesék munkájukat, amely egyéni teljesítőképességük bizonyítása lehetne. És az írói fantázia és gyermekszeretet – mint a mesében – mindent lehetővé tesz a regényben hőseink számára.

„Igazi” hullát találnak a halott utcában, igazi nyomozásban vehetnek részt, igazi szakértelemmel és komolysággal végezhetik tevékenységüket, hogy a sok izgalommal és fáradsággal járó munka végül elnyerje jutalmát, a bűnös pedig büntetését.

Csukás István olvasói ebben a regényben az izgalmat félig romantikus, félig valós motívumok alapján kapják. Az utóbbiak főként abból a sajátos írói elképzelésből származnak, ahogyan a gyermeki világ találkozik, sőt a regény egy bizonyos pontjától összefonódik a felnőttek világával és igazi problémáival.

A gyerekek szállodát álmodnak a halott utca egyik házába és lakót is szereznek. Két csikóst, akik azonban fizetés nélkül távoznak. A hangjátékírón kívül ők az első felnőtt szereplők a regényben, akikkel a gyerekek kapcsolatba kerülnek. Helyüket azonban újabb és egyre érdekesebb szereplők veszik át, akik közül a beszédes nevű Kakula Zé – a titokzatos újságíró, a népmesékből élénk lépő gonosz mostoha-apa a legszínesebben, legrészletezőbben és legjobban megformált figura. Kakula Zét a gyermeki fantázia sem álmodhatta volna másként.

A regény legizgalmasabb részletei kétségtelenül a halottal kapcsolatos nyomozás motívumai. Ki a halott? Ki ölte meg? Kicsoda voltaképpen Kakula Zé? Ki írta a névtelen leveleket? Ki az a Fekete Kéz? Kik voltak a halott utca lakói?

A bűnös megtalálása körüli bonyodalom izgalmas eseményeket sorjázta az íróval. Még a filmgyárba is elvezet bennünket Csukás István, ahol Kakula Zét kalodába zárva egy sor humoros, kacagtató, de né-

hol lélegzetelállító történet végén leplezik le a gyerekek.

A regény időbeni története néhány nap. Cselekménye viszont kimeríti a gyermeki fantázia igényeit. Igaz, hogy a fárasztóan aprólékos, részletező leírások és a hangjátékiró monológjai kissé lassítják az olvasás tempóját, mindez azonban nem rontja el a történet izgalmát, nem csökkenti a gyermeki kíváncsiság örömét.

Humor, vidámság, játékos jókedv és költői, stiláris nyelvi megformálás, a gyermekek és a felnőttek világának szeretetteljes összeélése, romantikus mesebonyolítás és a gondolkodás örömeinek feltárása,

a gyermeki lélek és fantázia hiteles megvalósítása dicséretes Csukás István új regényében. A nyomozás végén „Gergő azt az örömet érezte, amit egy igazán jó társasjátéknál érez az ember: a gondolkodás örömét. Hiszen milyen jól haladnak az ügyben! És pusztán a gondolkodás segítségével bukkantak nyomra!”

Így lett az események végére a kalandvágyból a gondolkodás öröme, ami a regény hősei számára izgalmas vakációt hozott a „halott utcában”, a gyermekolvasók számára pedig maradandó olvasmányélményt. (Móra Ferenc Könyvkiadó, 1976.)

HORVÁTH VERONIKA

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JEL

HARMINC ÉVES A TISZATAJ. 1947 márciusában jelent meg Szegeden szerkesztett folyóirat-társunk első száma. A *Tiszatáj* egy ideig változó formában és különböző megjelenési periódusokban került az olvasókhoz, 1965 óta folyóirat-formátumban, havonta jelentkezik.

Szellemi bázisa a Magyar Írók Szövetsége Délmagyarországi Csoportja és a József Attila Tudományegyetem. Regionális feladatai mellett egyre inkább országos feladatokat is vállalt, s az utóbbi években rendszeresen foglalkozik a szomszédos szocialista országok magyar irodalmával.

Értékes szépirodalmi- és tanulmányanyagával, színvonalas vitáival, igényes szerkesztésével a *Tiszatáj* országos megbecsülést szerzett magának. A jubileum alkalmából szeretettel köszöntjük folyóirat-társunkat.

PÁL JÓZSEF szerzői estjét rendezték meg, Jégfurulya c. kötetének megjelenése alkalmából február 7-én a pécsi Ifjúsági Házban. A költőt Tüskés Tibor mutatta be. Közreműködött Unger Pálma és Vallai Péter színművész.

A békéscsabai Megyei Könyvtár bibliofil sorozatában megjelent TAKÁTS GYULA *Fogadj be világ! c. verseskötete, a költő rajzaival.*

Irodalmi esten mutatkozott be a pécsi Fialat Írók Köre képviselőiben Csordás Gábor, Jádi Ferenc, Meliorisz Béla, Pálin-

kás György és Szántó Péter január 27-én a fővárosi Fialat Művészek Klubjában. Bevezetőt mondott Lázár Ervin. A Kör munkáját Dózsa Ildikó és Marafkó László értékelte. Közreműködött Huszár László színművész.

A PÉCSI TERVEZŐ VÁLLALAT *Itjúsági irodájának munkájáról rendeztek kiállítást az Itjúsági Ház galériájában. A kiállítást január 27-én nyitotta meg Erdélyi Zoltán építész.*

Megjelent a SOMOGY. A Somogy megyei Tanács kiadványának 1976. 4. számában többek között Bisztray Ádám, Csanády János, Galambosi László, Kerék Imre és Takáts Gyula verseit, valamint Gyergyai Albert szépprózáját olvashatjuk. A Művelődés-rovatban Bóra Ferenc: Egy színházi előadás tanulói fogadtatásának vizsgálata és Csizmadia Lajosné: Az irodalomtanítás és a honismeret kapcsolata c. írásai kaptak helyet. A Figyelő-ben egyebek mellett Bisztray Ádám, Laczkó András, Papp Árpád és Tüskés Tibor új könyveit ismertetik.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ hazai bemutatóként játszotta február 11-én Alfred Jarry: *Übű király c. színművét. A főszerepeket Huszár László és Pásztor Erzsébet alakította. Az előadást Paál István rendezte.*